

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ «ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра загальної психології

І.Ю. Остополець, О.В. Чернякова

ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Конспект лекцій

*для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальностей: 014 Середня освіта (Фізична культура),
014 Середня освіта (Математика), 014 Середня освіта (Фізика),
014 Середня освіта (Мова і література (англійська)), 014 Середня освіта (Мова і
література (російська)), 014 Середня освіта (Українська мова і література)*

Слов'янськ – 2021 р.

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра загальної психології

І.Ю. Остополець, О.В. Чернякова

ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Конспект лекцій

для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальностей: 014 Середня освіта (Фізична культура), 014 Середня освіта (Математика), 014 Середня освіта (Фізика), 014 Середня освіта (Мова і література (англійська)), 014 Середня освіта (Мова і література (російська)), 014 Середня освіта (Українська мова і література)

Затверджено
Науково-методичною радою
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»
протокол № 4
від 25.11. 2021 р.

Слов'янськ – 2021 р.

УДК 159.9

Остополець І. Ю., Чернякова О.В.

Психологія педагогічної діяльності : конспект лекцій для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальностей: 014 Середня освіта (Фізична культура), 014 Середня освіта (Математика), 014 Середня освіта (Фізика), 014 Середня освіта (Мова і література (англійська)), 014 Середня освіта (Мова і література (російська)), 014 Середня освіта (Українська мова і література) / І. Ю. Остополець, О.В. Чернякова ; ДДПУ – 2021. – _75_с. (Вчена рада ДВНЗ «ДДПУ» протокол № 4_ від 25.11._2021р).

В конспекті лекцій наведено основні поняття, категорії, методи та методологія психології педагогічної діяльності. Розробка включає 10 тем лекцій.

Рцензенти:

Мамічева О.В. – доктор психологічних наук, професор кафедри логопедії та спеціальної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»;

Саврасов М.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Відповідальний за випуск : к.психол.наук, доц. Н. П. Шайда

ЗМІСТ

Тема 1.	Методологічні засади вивчення психології педагогічної діяльності.....	5
Тема 2.	Сутність процесу навчання та його психологічні механізми.....	13
Тема 3.	Навчальна діяльність та її структура.....	21
Тема 4.	Поняття учіння та навчіння як шляхів засвоєння соціального досвіду. Особливості організації інклюзивного навчання в закладі загальної середньої освіти.....	25
Тема 5.	Поняття виховання і його основна мета.....	34
Тема 6.	Процес виховання і самовиховання особистості.....	39
Тема 7.	Психологічна характеристика педагогічної діяльності вчителя.....	44
Тема 8.	Формування індивідуального стилю діяльності та спілкування вчителя.....	50
Тема 9.	Іноваційні технології в роботі вчителя. Дистанційна форма навчання та її організаційні принципи.....	55
Тема 10.	Самоосвіта та самовдосконалення вчителя. Психологічні аспекти саморегуляції в професійній діяльності педагога.....	61
	<i>Коротки темінологічний словник .....</i>	66
	<i>Список використаних джерел.....</i>	74

Тема 1: Методологічні засади вивчення психології педагогічної діяльності.

План лекції:

1. Психологія педагогічної діяльності як розділ педагогічної психології і галузь психологічних знань.
2. Проблеми і завдання психології педагогічної діяльності.
3. Зв'язок педагогічної психології з іншими науками (філософія, педагогіка, загальна і вікова психологія, фізіологія тощо).
4. Методи дослідження педагогічної психології.

Ключові поняття:

Педагогічна психологія - галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності становлення особистості в умовах різнопланового соціального впливу.

Психологія педагогічної діяльності – це галузь психологічних знань, що вивчає специфіку, структуру і психологічний зміст педагогічної діяльності, професійні функції вчителя і особливості їх реалізації, готовність до педагогічної роботи та педагогічні здібності, специфіку взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Метод (від грецького *methodos* – шлях дослідження або пізнання) – це сукупність прийомів або операцій, які націлені на вирішення конкретної задачі.

Порівняльний метод – це метод співставлення окремих особливостей досліджуваного за віком з метою виявлення динаміки (змін у розвитку) психічного явища, що вивчається.

Лонгітюдний метод передбачає багаторазове дослідження психічних особливостей досліджуваних у різні періоди їх життя. Воно може тривати від декількох до десятків років.

Комплексні методи – це розробка і реалізація комплексних дослідницьких програм, у яких беруть участь представники інших наук.

Експеримент – це дослідження того чи іншого психічного явища в умовах, які спеціально створюються.

Педагогічний експеримент - це своєрідно (відповідно до завдань дослідження) сконструйований і здійснений педагогічний процес, що включає принципово нові його елементи і поставлений таким чином, що дає можливість глибше, ніж звичайно, бачити зв'язки між різними його сторонами і точно враховувати результати внесених змін.

Питання 1. Психологія педагогічної діяльності як розділ педагогічної психології і галузь психологічних знань.

Психологія педагогічної діяльності – це галузь психологічних знань, що вивчає специфіку, структуру і психологічний зміст педагогічної діяльності, професійні функції вчителя і особливості їх реалізації, готовність до педагогічної роботи та педагогічні здібності, специфіку взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Педагогічна психологія є результатом успішного розвитку двох наук - психології та педагогіки.

Педагогічна психологія - галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності становлення особистості в умовах різнопланового соціального впливу:

- 1) методологічна основа (теоретична, прогностична, прикладна) для теорії та практики навчання і виховання, яка сприяє оптимізації навчально-виховного процесу;
- 2) засіб самопізнання особистості;
- 3) прикладні знання для практики педагогічної діяльності.

Об'єкт педагогічної психології: людина та її життєвий шлях. Предмет педагогічної психології: особливості становлення особистості в онтогенезі:

- 1) організуючі та дезорганізуючі соціальні тенденції в навчальному процесі, провідних видах діяльності тощо;
- 2) психолого-педагогічне обґрунтування методів навчання і виховання;
- 3) індивідуально-типологічні особливості особистості та їх вияв у між особистісній взаємодії;
- 4) рушійні сили індивідуального розвитку психіки;
- 5) вплив навчання і виховання на розвиток психіки (мислення, уяви, волі, емоцій і почуттів, характеру, темпераменту, здібностей тощо).

Основні розділи педагогічної психології:

- 1) психологія навчання;
- 2) психологія виховання;
- 3) психологія педагогічної діяльності та особистості вчителя.

Педагогічна психологія, як і вікова, також пов'язана з іншими психологічними галузями (медичною, спеціальною, спортивною, психогігієною, історією психології тощо).

Недостатні знання про особливості навчально-виховного впливу, педагогічну діяльність дезорганізують роботу вчителя, нейтралізують перспективи професійного вдосконалення. Як наслідок, у педагогічному повсякденні педагогічна психологія часто ототожнюється з педагогікою, що є ознакою недостатнього рівня професійної майстерності.

Отже, місце педагогічної психології в системі наук визначається комплексом таких функцій:

- 1) теоретико-пізнавальної - з'ясування методологічних засад (закономірностей, чинників, умов) навчально-виховного процесу, педагогічної діяльності;
- 2) прогностичної - формування конструктивності навчання і виховання, способів управління процесом становлення особистості;
- 3) прикладної - вироблення практичних рекомендацій для реалізації педагогічного впливу на розвиток особистості;
- 4) контрольної - співвіднесення особистісно зорієнтованої парадигми з практикою педагогічної діяльності;
- 5) синтезуючої - систематизація знань інших наук про становлення особистості (філософія, педагогіка, соціологія) та галузей психології (соціальна психологія, експериментальна психологія, психологія індивідуальних відмінностей, історія психології тощо) з метою реалізації диференційованого підходу до суб'єктів навчання і виховання.

Педагогічна психологія передбачає розробку педагогічних основ подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу відповідно до перебудови змісту освіти, апробації нових навчальних планів і програм, пошук оптимальних методів навчання і виховання, що забезпечують максимальне врахування індивідуально-типологічних особливостей підростаючої особистості.

Розрізняють три основні групи принципів педагогічної психології:

1. Загальнофілософські принципи:
  - 1) загального зв'язку (розгляд явища як системи та складника інших систем);
  - 2) розвитку (panta rei - все тече) - особливості перебігу явища (динаміка, мінливість, типове і нетипове);
  - 3) єдності теорії та практики - відсутність теорії "заради теорії" (або "книжкової мудрості"), фундаментальність і прагматизм теоретичних наукових уявлень;
  - 4) управління процесом розвитку - урахування внутрішніх і зовнішніх закономірностей, властивих певним явищам.

Призначення загально філософських принципів для педагогічної психології: вивчення системи навчання і виховання як складного динамічного явища, яке відображає конкретні соціально-політичні, економічні реалії і, у свою чергу, впливає на них.

2. Загально-психологічні принципи:

- 1) детермінізму (установлення причинно-наслідкових зв'язків у навчально-виховному процесі, унаслідок чого з'ясовуються особливості його перебігу, рівень результативності, можливості та способи вдосконалення);
- 2) розвитку в діяльності (з'ясування особливостей становлення особистості в ігровій, навчальній та інших видах діяльності);
- 3) єдності свідомості та діяльності (поза ігровою, навчальною та іншими видами діяльності неможливий розвиток особистості, рівень свідомості якої виявляється в їх продуктах, наприклад: успішності, дотриманні моральних принципів, норм);
- 4) системності аналізу природи психічних явищ (комплексне вивчення становлення особистості в умовах різнопланових чинників соціального впливу; їх структурний аналіз, установлення динаміки, змісту ієрархічних зв'язків; відсутність еkleктизму, суб'єктивізму в дослідженнях, побудова довготривалих прогнозів);
- 5) суб'єктності (неповторність людини, урахування її індивідуальності, заперечення "безстатевої педагогіки", авторитаризму в навчанні і Вихованні, директивної педагогіки).

Спеціальні принципи:

- 1) соціальної доцільності (створення освітніх систем, які сприяють вихованню самостійної, самодостатньої, творчої особистості);
- 2) індивідуального консультування та прогнозування становлення особистості в умовах організуючих та дезорганізуючих чинників соціального впливу (реалізація диференційованого підходу з метою забезпечення розвитку психічного здоров'я);
- 3) обґрунтованого застосування методів навчання і виховання;
- 4) рівноправності та різнопланової взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу.

Питання 2. Проблеми і завдання психології педагогічної діяльності.

Теоретичні проблеми педагогічної психології:

- 1) психологічний зміст навчально-виховного впливу, педагогічної діяльності (створення освітніх систем для забезпечення гармонійної соціалізації особистості як гарантії державної та національної безпеки, наприклад: психолого-педагогічне обґрунтування дидактично-методичних засад інтегрування навчальних предметів у початковій школі, теоретико-методологічних основ формування цілісності знань про навколишню дійсність в учнів різновікових груп);
- 2) загальні питання психології навчання і виховання в школі, управління навчально-виховним процесом як основна проблема, наприклад: психолого-педагогічне обґрунтування оптимальних форм навчальної взаємодії, методів навчання і виховання);
- 3) цілеспрямоване формування пізнавальної діяльності та суспільно значущих якостей особистості;
- 4) особливості навчання і виховання на різних вікових етапах;
- 5) зв'язок педагогічної психології з практикою педагогічної діяльності, суміжними галузями психолого-педагогічного знання (педагогіка, соціальна психологія тощо);
- 6) соціальні стихійні та організовані впливи на процес навчання і виховання;
- 7) вплив на процес навчання і виховання вікових еволюційних, революційних та ситуаційних змін;
- 8) співвідношення інтелектуальних та особистісних змін у психічному розвитку в процесі навчання і виховання;
- 9) мотиви навчання;
- 10) психологічні основи розвивального навчання;
- 11) гуманізація навчально-виховного процесу;
- 12) психологія самоосвіти і самовиховання;
- 13) типи навчання і виховання в історії цивілізації.

Прикладні проблеми педагогічної психології:

- 1) психологічна готовність учителів до педагогічної праці;
- 2) психолого-педагогічне обґрунтування методів виховного впливу;
- 3) побудова навчально-виховного процесу з різновіковими групами, наприклад з дітьми 6-річного віку;
- 4) побудова навчально-виховного процесу з винятковими дітьми (обдарованими, з фізичними вадами, "ліворукими", "лівшами" тощо);
- 5) з'ясування впливу вікових криз на процес навчання і виховання;
- 6) способи участі батьків у навчанні та вихованні власних дітей як актуальне соціальне питання дня;
- 7) між особистісна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу (учнів, батьків, учителів);
- 8) нейтралізація негативного соціального впливу на дітей;
- 9) упровадження інноваційних технологій у навчально-виховний процес;
- 10) забезпечення конкурентоспроможності учнів в умовах вибору професії після закінчення школи та інших ситуаціях;
- 11) прогнозування навчально-виховного процесу;
- 12) психологічні особливості формування громадянської свідомості;
- 13) психологія взаємовідносин у родині;
- 14) психологічна допомога сім'ям.

Стратегічні теоретичні завдання педагогічної психології:

1. Основні:

- 1) порівняльний аналіз психолого-педагогічної думки, яка сформувалася на теренах колишнього СРСР та в умовах України як суверенної держави, з метою з'ясування перспектив розвитку педагогічної психології, її місця в системі світового наукового знання в нових соціально-економічних умовах, які склалися в країні з 1990-х років;
- 2) вивчення впливу на процес навчання і виховання культурно-історичних, етнічних, соціально-економічних, політичних умов (мова; досягнення науково-технічного прогресу, мистецтва; суспільні норми поведінки тощо);
- 3) вивчення рушійних сил індивідуального розвитку психіки;
- 4) удосконалення методологічних основ наукових досліджень, створення концепцій навчання і виховання тощо;
- 5) виховання особливостей становлення майбутнього вчителя (особистісна і професійна компетентність);
- 6) з'ясування психологічних основ самонавчання і самовиховання;
- 7) психолого-педагогічне обґрунтування ефективного навчально-виховного впливу на особистість тощо.

2. Сунутні:

- 1) вивчення динаміки сприйнятливості суб'єктами навчання і виховання стихійних та організованих соціальних впливів;
- 2) з'ясування механізмів навчання і виховання та умов, необхідних для повноцінного психічного розвитку;
- 3) вивчення впливу індивідуально-типологічних, статевих відмінностей на можливості засвоєння знань тощо;
- 4) з'ясування впливу вікових особливостей спілкування на навчання і виховання;
- 5) вивчення особливостей навчання і виховання з винятковими дітьми (обдарованими, інвалідами, соціально знедоленими, "ліворукими", "лівшами" тощо);
- 6) подолання педагогічного авторитаризму в навчально-виховному процесі, педагогічних стереотипів, міфів про абсолютні можливості навчально-виховного впливу;
- 7) вивчення взаємин у дитячому і дорослому середовищах;.

8) вивчення особливостей педагогічної діяльності, наприклад, індивідуальних професійних стилів педагогів, їх особистісної та професійної само актуалізації; способів між особистісної взаємодії з учнями тощо.

Стратегічні прикладні завдання педагогічної психології:

1. Основні:

- 1) дослідження умов, які забезпечують оптимізацію навчально-виховного процесу, наприклад: з'ясування особливостей комп'ютеризації в системі навчально-виховного впливу;
- 2) створення методичної бази для контролю за процесом психічного розвитку дитини в процесі навчання і виховання;
- 3) організація оптимальних умов для дитячої діяльності та спілкування;
- 4) розробка інноваційних навчально-виховних технологій та їх . упровадження в практику педагогічної діяльності;
- 5) удосконалення психолого-педагогічних засад індивідуального стилю педагогічної діяльності;
- 6) удосконалення психолого-педагогічних основ професійної майстерності;
- 7) установлення критеріїв розумового розвитку та визначення умов, які забезпечують успішний психічний розвиток;
- 8) вивчення питань, які пов'язані з індивідуальними особливостями дітей;
- 9) вивчення закономірностей виховного процесу, обґрунтування методів виховного впливу.

2. Супутні:

- 1) організація консультативної допомоги суб'єктам навчально-виховного процесу;
- 2) розробка способів прогнозування навчально-виховного процесу, педагогічної діяльності в цілому;
- 3) реалізація методів управління навчально-виховним процесом;
- 4) нейтралізація в громадськості спрощених уявлень про педагогічну психологію;
- 5) вивчення особливостей навчання і виховання з винятковими дітьми (обдарованими, інвалідами, соціально знедоленими, "ліворукими", "лівшами" тощо);
- 6) подолання педагогічного авторитаризму в навчально-виховному процесі, педагогічних стереотипів, міфів про абсолютні можливості навчально-виховного впливу;
- 7) оптимізація взаємодії суб'єктів навчання і виховання;
- 8) популяризація знань з педагогічної психології.

Центральною ланкою в системі проблематики та завдань педагогічної психології є реалізація **диференційованого підходу** в практиці педагогічної діяльності, витoki якого пов'язуються з науковою спадщиною чеського педагога Я. А. Коменського, який вважав, що навчально-виховний вплив на особистість має свої межі (діти з гострим розумом, байдужі тощо). Ця думка згодом активно пропагувалася Л.С. Виготським (ідея про зони найближчого і актуального розвитку), як методологічна основа для розробки та вдосконалення концепції розвивального навчання. Уміння індивідуальної роботи з дітьми є основною умовою комплексної реалізації знань з педагогічної психології в повсякденній практиці вчителя.

Питання 3. Зв'язок педагогічної психології з іншими галузями психології та суміжними науками.

Сучасна психологія педагогічної діяльності тісно пов'язана з іншими науками, які, як і психологія, вивчають людину. Вона займає проміжне місце між філософськими, суспільними, природничими дисциплінами.

Психологія і філософія. Філософія, яка є наукою про світ і людину, є теоретико-методологічною основою психології.

Психологія і природничі науки (біологія та фізіологія). Психічні явища у своїй природі мають фізіологічну основу, тому дослідження психології ґрунтуються на даних біологічних наук, фізіології, закону біологічної еволюції.

Психологія і медицина. Медицина дає можливість психології краще зрозуміти можливі механізми порушення психіки людини і знаходити шляхи її лікування (психокорекції та психотерапії). В свою чергу такі природничі науки як медицина та валеологія беруть до уваги напрацювання психології у розв'язанні проблем охорони здоров'я, боротьбі із захворюваннями.

Психологія і технічні науки. Психологія допомагає розв'язувати проблеми в технічних науках (авіація, військова справа, кібернетика), які пов'язані із впливом техніки на свідомість, особистість та поведінку і діяльність людини.

Психологія і суспільні та гуманітарні науки. Велику роль у формуванні психіки людини відіграють умови суспільного життя. Тому психологія невідривно пов'язана з історією, економікою, соціологією, лінгвістикою, літературознавством, теорією мистецтва, юридичними, політичними науками. Ретельне врахування суспільних умов, які формують психічну діяльність людини, дає змогу психології мати надійні наукові засади.

Психологія і педагогіка. Педагогіка надає психології інформацію про основні напрямки і закономірності навчання і виховання, а психологія розробляє психологічні рекомендації щодо організації цих процесів. Великий педагог К.Д.Ушинський висловлювався, що в основі вивчення проблем навчання і виховання знаходяться знання педагога про психічну реальність людини.

Деякі проблеми педагогічної психології розробляються на стику досліджень суміжних наук.

1. Педагогічна психологія і філософія:

- 1) особливості повсякдення (кризові явища в психології вчителя і психологи окремої дитини; домінування директивної педагогіки і демократизація школи; психологія професійного виживання в несприятливих соціально-економічних умовах; наукове знання та спрощений досвід громадян про навчально-виховний процес; психологія педагогічних стереотипів);
- 2) пізнання навколишньої дійсності (директивна педагогіка і психологічні особливості діяльності вчителя-жінки, учителя-чоловіка; сенс життя і вміння самопізнання);
- 3) доведення доцільності та правомірності використання навчально-виховних інноваційних технологій (філософія освіти і ефективність знання з педагогічної психології в практиці педагогічної діяльності; обґрунтування актуальності методів Завчання і виховання; критичний аналіз досягнень вітчизняної педагогічної психології та врахування їх у педагогічній діяльності);
- 4) розробка методів прогнозування розвитку особистості;
- 5) філософсько-психологічні уявлення про сутність людини як основа для побудови навчально-виховного процесу.

Педагогічна психологія і загальна психологія:

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);
- 2) природа психічного (можливості людської психіки як предмет навчально-виховного впливу, проблема обдарованості);
- 3) процес спілкування та авторитет окремих учнів, учителя;

- 4) проблема відповідального ставлення до навчальних обов'язків;
- 5) уявне та реальне особистісне самовизначення.

Педагогічна психологія і генетична психологія, або психологія розвитку:

- 1) методи дослідження (спостереження, експериментально-генетичний метод);
- 2) особливості вияву та формування задатків у процесі навчання;
- 3) вплив середовища на становлення особистості.

Педагогічна психологія і психогенетика:

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, близнюк о-вий і генеалогічний методи);
- 2) роль спадковості в навчанні і вихованні та виняткові діти (проблема обдарованості; "ліворукі" діти тощо);
- 3) взаємодія спадкових і соціальних чинників впливу в навчанні та вихованні;
- 4) психогенетика аномальної та девіантної поведінки;
- 5) психогенетика темпераменту та процес навчання і виховання;
- 6) психогенетика інтелекту.

Педагогічна психологія і соціальна психологія:

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, опитування; Соціометричне дослідження, парний рейтинг);
- 2) між особистісна взаємодія в учнівському та педагогічному середовищах (створення оптимального соціально-психологічного клімату в класі; психологія педагогічного впливу, педагогічного спілкування);
- 3) особливості навчання і виховання особистості в певній культурі;
- 4) психологічні способи управління педагогами;
- 5) особистий приклад учителя та соціальний мікроклімат в учнівській групі.

Педагогічна психологія і диференційна психологія:

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);
- 2) урахування педагогом індивідуально-типологічних особливостей учнів (темпераменту, характеру, здібностей);
- 3) перспективи індивідуального розвитку (особистісні, інтелектуальні, соціально-психологічні, професійні).

Педагогічна психологія і вікова фізіологія:

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент);
- 2) вплив центральної нервової системи на ситуацію успіху (неуспіху);
- 3) анатомо-фізіологічні особливості (акселерація, ретардація тощо) та процес навчання і виховання;
- 4) статеві особливості і навчально-виховний процес.

8. Педагогічна психологія і психологія праці:

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);
- 2) професійне самовизначення;
- 3) психологія успіху (невдачі);
- 4) ігрова та навчальна діяльність як різновиди трудової діяльності.

Педагогічна психологія і педагогіка:

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);
- 2) вікові, індивідуальні особливості та методи навчання і виховання;
- 3) життєвий шлях особистості;
- 4) проблема авторитету;
- 5) психолого-педагогічне обґрунтування системи навчально-виховного впливу;

б) обґрунтування дієвості навчально-виховного впливу.

Питання 4. Методи дослідження педагогічної психології.

Метод (від грецького *methodos* – шлях дослідження або пізнання) – це сукупність прийомів або операцій, які націлені на вирішення конкретної задачі.

Як окрема наука психологія має свої *методи*. Вони поділяються на дві групи: пізнавальні (дослідницькі) і методи активного впливу на особистість.

За Б.Г. Ананьєвим *пізнавальні методи*, які мають на меті вивчення і пояснення психічних явищ, поділяються на чотири групи:

1. *Організаційні методи:*

Порівняльний метод – це метод співставлення окремих особливостей досліджуваного за віком з метою виявлення динаміки (змін у розвитку) психічного явища, що вивчається.

Лонгітюдний метод передбачає багаторазове дослідження психічних особливостей досліджуваних у різні періоди їх життя. Воно може тривати від декількох до десятків років.

Комплексні методи – це розробка і реалізація комплексних дослідницьких програм, у яких беруть участь представники інших наук.

2. *Емпіричні методи:*

1) **Спостереження і самоспостереження.** Це суб'єктивні методи. Наукове спостереження – метод, який передбачає послідовну, у формі щоденних записів, фіксацію фактів, які свідчать про психічні прояви і розвиток людини. Спостереження проводиться в природних умовах без втручання в розвиток подій. Наукове спостереження вимагає: а) чітко визначити об'єкт спостереження (з'ясувати, що спостерігатиму?); б) визначити задачі і цілі спостереження (для чого, з якою метою спостерігатиму?); в) скласти план спостереження (коли спостерігатиму, скільки, через які часові проміжки?); г) визначити спосіб спостереження, який якнайменше впливає на об'єкт спостереження, і дає якнайбільше інформації; д) вибрати спосіб реєстрування спостережень (щоденник спостереження, карта спостереження); е) пояснити отриману інформацію. Недоліки методу: вимагає дуже багато часу, не може забезпечити повтор. Різновидом спостереження є самоспостереження, коли предметом спостереження дослідника виступає власна особистість.

2) **Експеримент** – це дослідження того чи іншого психічного явища в умовах, які спеціально створюються. Це об'єктивний метод. Експеримент буває природний і лабораторний, а також констатуючий і формуючий. Суть лабораторного експерименту полягає в тому, що дослідження здійснюється у штучних умовах, в лабораторіях, із застосуванням спеціальних приладів. На відміну, природний експеримент, який був запропонований А.Ф.Лазурським у 1910 р., передбачає вивчення особистості досліджуваного у звичних для нього умовах завчасно підготовлених експериментатором. Констатуючий експеримент допомагає зібрати дані про стан розвитку певних психічних особливостей людини. Формуючий експеримент має на меті формування певних психічних особливостей.

Педагогічний експеримент - це своєрідно (відповідно до завдань дослідження) сконструйований і здійснений педагогічний процес, що включає принципово нові його елементи і поставлений таким чином, що дає можливість глибше, ніж звичайно, бачити зв'язки між різними його сторонами і точно враховувати результати внесених змін.

У широкому розумінні об'єктом педагогічного експерименту є весь педагогічний процес із його умовами, пов'язаними з організацією спеціальних впливів, що йдуть від навмисної і цілеспрямованої діяльності в процесі навчання і виховання.

3) Близнюковий метод – це співставлення психічного розвитку однойцевих близнюків в умовах спостереження і експерименту, що дозволяє виявити вплив ряду зовнішніх чинників на розвиток психічних функцій.

4) Психодіагностичні методи: тести, анкетування, соціометрія, інтерв'ю, бесіда. Це також об'єктивні методи. *Тести* – це короточасні, однакові для всіх досліджуваних завдання, за результатами яких визначають наявність і рівень розвитку певних психічних якостей людини. *Анкетування* – опитування у письмовій формі з метою дослідження певних інтересів, уподобань, де наперед дається декілька варіантів відповідей на запитання, одне з яких слід підкреслити, або запитання ставляться так, щоб на них можна було відповісти «так», «ні», «не знаю», «важко відповісти». *Соціометрія* – метод, який використовується для визначення зв'язків та взаємостосунків у групі людей. *Бесіда* – цілеспрямована завчасно продумана розмова з метою з'ясування певної інформації (переконань, ідеалів, розуміння явищ природи і суспільства, тощо). *Інтерв'ю* – вид бесіди, де за мету ставиться отримати відповіді на конкретні, часто заздалегідь підготовлені питання. *Аналіз продуктів діяльності* – метод опосередкованого вивчення особистості людини через вивчення її інтелектуальних та матеріальних досягнень (письмові роботи учнів, рукописи, щоденники).

3. *Методи обробки даних*, до яких входять кількісний і якісний аналізи. Кількісний аналіз передбачає статистичні обрахунки результатів тестувань, анкетувань. Якісний аналіз включає розподіл матеріалу на групи, варіанти, опис випадків, що характеризують певні типи і т. ін.

4. *Інтерпретаційні методи* дозволяють трактувати, пояснювати отримані експериментальні дані.

1) Генетичний метод передбачає *інтерпретацію* (пояснення) обробленого матеріалу дослідження з точки зору розвитку: дослідник виділяє фази, стадії, критичні періоди розвитку досліджуваного явища.

2) Структурний метод дозволяє пояснити досліджуване явище з точки зору структури: дослідник виявляє зв'язки між структурними елементами явища.

Для того, щоб психологічні дослідження були об'єктивними, треба використовувати комплекс методів і методик, релевантних меті дослідження в їх діалектичній єдності.

Тема 2. Сутність процесу навчання та його психологічні механізми.

План лекції:

1. Загальна характеристика процесу навчання. Відмінності навчальної та навчальної діяльності.

2. Механізми навчання та їх особливості.

3. Різновиди моделей навчання: комунікативна, операційна, розвиваюча.

4. Освітні технології та психологічні теорії розвиваючого навчання.

Ключові поняття:

Засвоєння знань – пізнавальна діяльність, спрямована на оволодіння знаннями, уміннями і навичками. Процес засвоєння знань – це психологічна сторона навчання, яка включає сприйняття навчального матеріалу, його усвідомлення, запам'ятовування і практичне застосування отриманих знань.

Навички – дії високого ступеня досконалості, деякі з яких можуть бути доведені до автоматизму.

Навчальна діяльність – цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння уміннями та навичками.

Навчання - спільна діяльність педагога і дитини, зорієнтована на засвоєння знань, умінь і навичок, способів пізнавальної діяльності.

Освітні технології - це модель оптимальної спільної діяльності вчителя та учня, спрямована на реалізацію навчального процесу.

Продуктивність навчальної діяльності - швидкість і якість засвоєння знань, формування узагальнених способів дій.

Проблемне навчання - система методів, засобів, що шляхом розв'язування проблемних завдань у процесі засвоєння нових знань формують в учнів творче мислення та пізнавальні інтереси.

Програмоване навчання - система подавання теоретичного матеріалу та організованих форм навчальної роботи учня, що сприяють йому у самостійному здобуванні знань, оволодінні вміннями і навичками.

Учіння - стихійний або цілеспрямований процес засвоєння людиною знань, вироблення вмінь і навичок, розвиток особистості, інтелекту, що відбувається в умовах індивідуальної або спільної діяльності, спілкування з ровесниками або старшими шляхом спостереження за поведінкою та діяльністю інших людей, їх наслідування, а також у процесі сприймання та аналізу інформації у засобах масової інформації.

Основний зміст

Питання 1. Загальна характеристика процесу навчання. Відмінності навчальної та навчальної діяльності.

Поняття «навчання» сучасною дидактикою трактується як упорядкована взаємодія учителя та учнів, спрямована на досягнення завдань освіти. Поняття «процес навчання», «навчальний процес» пов'язані з розвитком навчання в часі та просторі й означають послідовність його актів.

Навчання - система дидактичних впливів, яка визначається змістом, методами, формами пред'явлення навчального матеріалу з метою його засвоєння.

У сучасній психології учіння розглядається як активна цілеспрямована діяльність людини, яка полягає у засвоєнні знань та умінь, способів їх набуття, форм поведінки та видів діяльності, соціального досвіду з метою їх використання в особистому житті та професійній діяльності.

Здатність до учіння виникає у дітей 4-5 років, оскільки саме у цьому віці діти вже можуть регулювати свої дії свідомою метою.

Учіння є необхідною умовою розвитку людини і триває у різних формах протягом життя. Особливо воно важливе для дітей шкільного періоду дитинства. Під впливом учіння виникають зміни у різних структурних одиницях особистості (особливо в інтелектуальній та емоційно-вольовій сферах), у спрямованості особистості школяра, його характері, здібностях тощо.

Результатом учіння є наслідок - набуття людиною нового сенсо-моторного та інтелектуального досвіду, а також нових форм поведінки. Цьому сприяє навчальність - індивідуальні особливості швидкості та якості засвоєння учнем знань, умінь, форм поведінки та видів діяльності. Існує загальна навчальність (здатність засвоєння будь-якого матеріалу) та спеціальна навчальність (засвоєння окремих видів матеріалу). Навчальність є показником обдарованості людини.

Продуктом учіння є учень з новими знаннями, позитивними змінами у його мотивах, цінностях, цілях, планах, поведінці, що виражається у ставленні учня до відповідної діяльності та емоціях, які в ній переживає.

Однією з основних форм учіння є навчальна діяльність учнів – це учіння в умовах організованого навчання.

Таким чином осмислення сутності процесу навчання дозволяє зробити такі висновки:

1. Навчання має двосторонній характер і зумовлює необхідність взаємодії учителя та учнів на всіх етапах навчальної роботи, починаючи з постановки цілі і закінчуючи оцінюванням навчальних досягнень учнів.

2. Виділення окремих структурних компонентів процесу навчання дає чітке уявлення про те, як потрібно підходити до його організації: поставити ціль навчання, визначити завдання навчальної роботи, стимулювати в учнів інтерес до оволодіння навчальним матеріалом, чітко визначити його зміст, включити школярів до навчально-пізнавальної діяльності.

3. Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання не обмежується тим, що викладаючи матеріал, учитель використовує певні методичні прийоми. Це завдання вирішується і при визначенні цілі навчання, завдань навчальної роботи, і при формуванні мотиваційної сфери учнів, і при структуруванні змісту навчальних занять.

4. Компоненти процесу навчання характеризують певний етап (цикл) взаємодії педагога й учнів.

5. Процес навчання в сучасних умовах є безперервним, таким, що вказує на єдність усіх ступенів навчання, наступність етапів навчальної роботи. Саме тому його називають перманентним.

Питання 2. Механізми навчання та їх особливості.

Навчання є системою дидактичних впливів, яка визначається змістом, методами, формами пред'явлення навчального матеріалу з метою його засвоєння. Навчанням задається своєрідний еталон засвоєння, обов'язковий для всіх учнів.

У визначенні навчання є різні відмінності, що зумовлені різними теоретичними підходами до розуміння його суті. Так, Ю.І. Машбиць пише, що у вітчизняній та зарубіжній психології навчання визначають як передачу суспільно-виробленого досвіду підростаючому поколінню: як групову діяльність, що включає викладання та учіння; як єдину діяльність по відтворенню культури; як управління засвоєнням знань. Автор приходиться до висновку, що усі вказані визначення в принципі допустимі — вони розкривають певний аспект навчання. Виступає проти абсолютизації одного з них, вважає неправомірним поширення такого терміну, як «передача знань». Ю.І. Машбиць пише, що знання як ідеальне утворення не можуть бути безпосередньо передані іншому суб'єкту, їх може виробити тільки сам суб'єкт в результаті власної активності.

Розуміння навчання як спільної діяльності того, хто навчає, і тих, хто навчається теж не досягає глибини психологічних механізмів. Навчання як особливий вид групової діяльності включає навчальну й учбову діяльність, які мають принципову відмінність. Навчальна діяльність — це діяльність практична (діяльність вчителя), а навчальна — теоретична (пізнавальна) діяльність учнів. Суб'єкти цих діяльностей розв'язують різні задачі: вчитель — дидактичні, учні — учбові. Ю.І. Машбиць підкреслює, що при аналізі структури навчання його слід розглядати як систему, що включає навчальну діяльність вчителя і навчальну діяльність учнів. Кожний з компонентів навчання не можна розкрити у відриві від діяльності. Навчальна діяльність по відношенню до навчальної діяльності виступає як об'єкт управління. Автор приходиться до висновку, що навчання слід розглядати як управління учбовою діяльністю учнів, оскільки цей підхід відображає: психологічні механізми навчання. Механізмами навчання є конструкти, що описують взаємодію навчальної та навчальної діяльностей. До них відносять механізм довизначення

задачі. Він полягає в тому, що зовнішній навчальний вплив перетворюється в учбову задачу, яка визначає напрямок діяльності учня. Останнє відбувається тоді, коли навчальний вплив набуває в учня особистісного змісту. У цих умовах актуалізуються цілі, мотиви, досвід учня і все це доводить, що він не просто об'єкт управління, а є суб'єктом навчальної діяльності.

Варто підкреслити, що коли визначають навчання як управління, мають на увазі не всю навчальну діяльність педагога, а лише ту, яка веде учнів до здійснення цілей. Навчання має задачну структуру і його можна описати як процеси розв'язання задач. Задачі, які розв'язують вчителі називають дидактичними. Дидактичні задачі завжди розв'язуються у зв'язку з розв'язанням навчальної задачі.

Суттєвим механізмом навчання є рефлексивні відносини. Вони полягають у відображенні вчителем своїх дій, що спрямовані на вибір навчальних впливів, на розв'язання педагогічної задачі, контроль за діяльністю учня, на створення моделі розвитку його особистості та поведінки. Вчитель, відображаючи себе, повинен створювати свій образ очима учнів, що дасть можливість навчальний процес привести у відповідність до цілей.

Наступним механізмом навчання та учіння є зворотний зв'язок.

Як справедливо зазначають вчені, цей механізм розглядається неоднозначно. У біхевіоризмі він розглядається як підкріплення відповіді. Основною ідеєю оперантної теорії Скінера є підкріплення правильної реакції як механізму формування правильної поведінки.

Представники когнітивної психології розглядають зворотний зв'язок як інформацію про наявність помилки, про причини її виникнення та інструкцію про те, як її виправити.

О.М. Матюшкін психологічним регулятором учіння вважає процес розуміння, а механізм зворотного зв'язку спрацьовує у процесах вироблення стереотипних форм поведінки, тої поведінки, яка виробляється за взірцем.

О.В. Брушлінський теж не універсалізує механізм зворотного зв'язку. Він вважає, що він необхідний у процесах мислення, але недостатній для його саморегуляції.

Для вибору відповідного впливу у навчальному процесі вчителю потрібно розрізняти зовнішній зворотний зв'язок та внутрішній. Перший полягає у встановленні зв'язку навчальної діяльності з навчальною, а другий полягає в інформуванні про результати діяльності учня.

Розглянувши навчання як систему, до складу якої входять такі взаємодіючі компоненти як навчальна та навчальна діяльність, тепер можна відрізнити навчання від учіння, від навчальної діяльності учнів та засвоєння знань.

Учіння, на думку О.М. Леонтьєва, є особистісним присвоєнням знань, умінь, у процесі якого заданий зміст знань перетворюється через індивідуальний досвід учня, через його потреби та мотиваційну сферу. На думку С.Л. Рубінштейна, учіння — це своєрідне проходження зовнішніх умов через внутрішні. Учіння — це діяльність суб'єкта пізнання, а пізнання може здійснюватися у трудовій, ігровій діяльності. Воно може протікати в умовах виявлення різного рівня активності і може бути спрямованим не лише на засвоєння досвіду, а й на формування особистісних якостей суб'єкта.

Процес засвоєння знань, умінь та навичок відрізняється від учіння тим, що останнє полягає у набутті не тільки досвіду, а й у створенні себе як особистості, у виробленні форм поведінки. Засвоєння досвіду, як і учіння, може відбуватися у різних видах діяльності та при більшій або меншій активності пізнавальних процесів, можуть засвоюватися готові знання, не виявляючи самостійності в систематизації, класифікації та узагальненні їх.

Навчальна діяльність, включаючи в себе процеси засвоєння, здійснюється лише тоді, коли ці процеси протікають у формі цілеспрямованого перетворення навчального

матеріалу або задачі. Навчальна діяльність має всі компоненти діяльності у загальному розумінні цього поняття. Ці компоненти мають предметний зміст. В учбовій діяльності має бути творча переробка матеріалу учнем, тобто перетворення навчальних впливів.

Правильно побудоване шкільне учіння полягає в організації саме навчальної діяльності учнів. Правильна організація навчальної діяльності полягає в тому, що вона здійснюється на основі потреби самих школярів в оволодінні духовними багатствами; у постановці перед школярами учбових задач, розв'язання яких потребувало експериментування засвоювального матеріалу; забезпечувала б повноцінне виконання учнями дій та операцій, формування та розвиток у школярів основи теоретичної свідомості і мислення, сприяла розвитку їх особистості.

Питання 3. Різновиди моделей навчання: комунікативна, операційна, розвиваюча.

Моделі навчання розрізняють за кількома критеріями:

Критерій - особливості психічної діяльності:

- 1) пізнавальна (вихідна позиція - сенсорний розвиток);
- 2) комунікативна (вихідна позиція - спілкування);
- 3) когнітивна (вихідна позиція - мислення).

2. Критерій - особливості використання знань:

1) інформаційна (цілісність відтворення знань, їх використання за зразком у нестандартних ситуаціях);

2) операціональна (цілі, мотиви, предмет і засоби діяльності, її контроль і оцінка, які є загальними для будь-якого виду діяльності);

3) розвивальна (використання принципу індивідуалізації навчання).

У «чистому» вигляді названі моделі, як правило, не існують. Спосіб їх комбінування, що забезпечує створення «ідеальної навчальної моделі», залежить, передусім, від мети навчання.

Комунікативно-діалогова модель – це навчання в умовах, максимально наближених, змодельованих до реальної комунікації, створення ситуацій для використання набутих знань, умінь, навичок на практиці.

Операційні моделі.

Їх прихильники (В.В.Давидов, В.В.Рубцов, Г.Г.Кравцов та ін.) спираються на зроблену у психології концепцію діяльності, згідно з якою у навчанні, як єдності діяльності вчителя та учня, виділені такі основні елементи: цілі, мотиви, предмет і засоби діяльності, її контроль і оцінка. Вони є загальними для будь-якого виду діяльності. Оволодіння всіма компонентами навчальної діяльності відбувається не стихійно, а розробляється і задається вчителем через спеціально побудовану систему (задається еталоном дій). Отже, ці моделі будуються за нормативними схемами, у яких суб'єктний досвід (досвід учня) не враховується.

Розвивальне навчання, у моделюванні якого виходять з актуального рівня психічного розвитку учнів, спираються на суб'єктний досвід, орієнтуються на їх перспективний рівень психічного розвитку, тобто можливості школяра (ЗАР і ЗНР за Виготським Л.С.). Таке навчання будується на основі принципу індивідуалізації навчання.

О.І Власова виділяє такі психологічні моделі навчання.

Традиційне навчання : «Учень об'єкт формуючих впливів».

В основі навчання – повідомлення інформації й вимог до певних навчальних дій. Характер навчання визначається передачею відібраних знань та вмінь. Використовуються методи повідомлення, пояснення, показу. Дії учнів – наслідування, відтворення і повторення, тренування за готовими зразками і правилами. Принципи навчання – традиційні.

Вільне навчання: «Суб'єкт, який формується під впливом власних інтересів і цілей».

В основі такого навчання самостійний пошук і відбір учнями інформації та дій, які відповідають його потребам і цінностям. Характер навчання – природне самонаучіння, стимулювання пізнавального інтересу учнів. Використовуються методи організації пізнавально-розвивального педагогічного середовища, пробудження інтересу й цікавості учнів. Види активності учнів – самостійний вибір завдань і запитань, пошук необхідної інформації й загальних принципів розв'язання пізнавальних проблем, усвідомлення їх і творче вирішення. Представники : Ж.Ж.Руссо, Й.Г.Песталоцці, Дж.Дьюї, М.Монтессорі, К.Д.Ушинський. Дана психологічна модель реалізується в особистісно орієнтованій технології навчання.

Проблемне навчання: «Учень як об'єкт педагогічних впливів та суб'єкт пізнавальної діяльності».

Вчитель так організовує зовнішні джерела поведінки учнів у вигляді вимог і установок, що вони формують необхідні цінності й інтереси школярів, а останні визначають активний добір та використання учнем необхідної навчальної інформації. Характер навчального процесу передбачає наявність спрямованої пізнавальної активності учнів. Навчання розглядається як управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів. Використовуються методи постановки проблем і завдань, стратегії спроб і помилок, експериментування, здатність висувати й перевіряти гіпотези, оцінки результату й контролю навчальної діяльності, вибору й застосування понять. Під проблемним навчанням у психології розуміється навчання, що базується на засвоєнні учнями нових знань через розв'язування теоретичних і практичних проблем.

Питання 4. Освітні технології та психологічні теорії розвиваючого навчання.

Незважаючи на популярність освітніх технологій, учені не дійшли згоди в поясненні їх суті. Термін «технологія» походить від грецького *techne* – мистецтво, майстерність і *logos* – наука, закон. Отже, «технологія» – це наука або вчення про майстерність. Освітні технології - це модель оптимальної спільної діяльності вчителя та учня, спрямована на реалізацію навчального процесу з обов'язковою вимогою: а) забезпечення комфортних умов викладання і навчання; б) орієнтація на особистість учня.

Будь-яка освітня педагогічна технологія повинна відповідати деяким основним методологічним вимогам (критеріям технологічності):

1. Концептуальність. Кожній педагогічній технології повинна бути притаманна опора на певну наукову концепцію, що містить філософське, психологічне, дидактичне та соціально-педагогічне обґрунтування досягнення освітньої мети.

2. Системність. Педагогічній технології мають бути притаманні всі ознаки системи: логіка процесу, взаємозв'язок всіх його частин, цілісність.

3. Можливість управління. Передбачає можливість діагностичного цілепокладання, планування, проектування процесу навчання, поетапну діагностику, варіювання засобами та методами з метою корекції результатів.

4. Ефективність. Сучасні педагогічні технології існують в конкурентних умовах і повинні бути ефективними за результатами й оптимальними за витратами, гарантувати досягнення певного стандарту освіти.

5. Відтворюваність. Можливість використання (повторення, відтворення) педагогічної технології в інших ідентичних освітніх закладах, іншими суб'єктами.

6. Візуалізація (характерна для окремих технологій). Передбачає використання аудіовізуальної та електронно-обчислювальної техніки, а також конструювання та застосування різноманітних дидактичних матеріалів і оригінальних наочних посібників.

Освітня технологія – це спосіб спільної діяльності вчителя та учнів, для якого притаманні передусім послідовність у реалізації дій (алгоритмічність), постійне і систематичне вимірювання рівня навчальних досягнень і сформованості виховних якостей (діагностичність), взаємозв'язок основних елементів технології, якими є мета, зміст, форми, методи, засоби взаємодії учасників педагогічного процесу, результат (системність).

Освітні технології включають педагогічні, соціально-виховні та інформаційно-комунікаційні технології. До педагогічних технологій належать навчальні технології, виховні технології та технології управління. За межі педагогічних виходять соціально-виховні технології, оскільки їх суб'єктами є не тільки вчителі шкіл, а й працівники соціальних служб, позашкільних виховних закладів, громадських організацій тощо. Прикладами освітньої технології є Концепція розвитку освіти, Закон про вищу школу України тощо.

Психологічні теорії розвиваючого навчання.

1. Першою з них була розроблена психологічна теорія загального розвитку школяра в початковому навчанні Л.В. Занкова. Він розробив принципи навчання, які забезпечували б загальний розвиток школярів: розвиток спостережливості, мислення, практичних дій, умінь створювати деякі матеріальні об'єкти (тоді як принципи дидактики спрямовані на успішний результат навчання в засвоєнні учнями знань, умінь і навичок).

Принципи навчання на основі теорії Л.В. Занкова:

1. Принцип провідної ролі теоретичних знань у початковому навчанні.
2. Принцип усвідомлення учнями всіх ланок процесу учіння.
3. Принцип навчання на високому рівні труднощі.
4. Принцип навчання швидким темпом.
5. Принцип цілеспрямованої та систематичної роботи над загальним розвитком всіх учнів, в тому числі й найбільш слабких. Розвиток індивідуальності кожного учня відповідно до його можливостей.

Теорія навчальної діяльності (В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін) виникла на основі теорії провідної діяльності О.М.Леонтьєва. Навчальна діяльність - особливий вид діяльності учня, свідомо спрямований ним на здійснення цілей навчання і виховання, який приймається учнем як своя ціль. Мотивом навчальної діяльності може бути тільки учбово-пізнавальний мотив. Цілеспрямована навчальна діяльність орієнтована не на отримання матеріальних або інших результатів, а безпосередньо на зміну самого учня, на його розвиток.

Принципи розвиваючого навчання, висунуті В.В.Давидовим і Д.Б.Ельконіним:

1. Наукові поняття, які створюють загальний принцип вирішення задач, є головним змістом навчальної діяльності учнів початкової школи.
2. Засвоєння наукових понять має таку динаміку: аналіз умов їх формування, з'ясування загального принципу, застосування його до конкретних випадків.
3. Принцип змістовного узагальнення: знання загального характеру передують знанням конкретного характеру, здобування знань здійснюється шляхом сходження від загального до конкретного.
4. Науково-теоретичний характер навчальної діяльності. Основним змістом навчання повинні бути наукові, а не емпіричні знання. Теоретичні знання складають основу мислення і впливають на практичне виконання дій.
5. Засвоєння школярами наукових понять у процесі навчальної діяльності.

В рамках теорії розвиваючого навчання Д.Н. Богоявленський, Н.О. Менчинська та інші досліджували проблему формування прийомів засвоєння знань і навчальної роботи. Вони вважають, що засвоєння можливе лише тоді, коли учень активно діє з учбовим матеріалом, засвоює ці знання на практиці. Засвоєння матеріалу пов'язано із застосуванням знань. У процесі застосування знань не тільки розкриваються нові істотні сторони явищ, але й виробляються прийоми мислительної роботи, створюються уміння мислити. Потрібно оцінювати результати навчання не тільки за знаннями, але і за розвитком мислительних процесів і якістю мислительної діяльності учнів.

Теорія поетапного формування розумових дій, яка виникла і розвивалась на базі загальнопсихологічної теорії діяльності (Н.Ф. Талізїна, П.Я. Гальперін). П.Я.Гальперін встановив, що перехід зовнішньої, практичної дії у внутрішню, розумову дію є складним багатоетапним процесом. Виділяються такі етапи:

1-ий етап - попереднє ознайомлення з ціллю дії, створення мотивації у школярів.

2-ий етап - створення схеми ООД (орієнтаційна основа діяльності - система орієнтирів і вказівок, користуючись якими людина виконує певну дію).

3-ій етап - виконання дії в матеріальному і матеріалізованому вигляді як зовнішня практична дія з реальними предметами або за допомогою певних моделей: схем, креслень.

4-ий етап - формування дій на рівні усної мови або в письмовому вигляді без опори на матеріальні засоби.

5-ий етап - формування дій на рівні мовлення про себе. Дія починає автоматизуватися.

6-ий етап - виконання дій у розумовій діяльності.

Цю теорію називають теорією управління. Відповідно до неї, процес навчання - це процес управління, в якому учень є об'єктом управління. Управління здійснюється шляхом програмування зовнішньої діяльності учнів, через забезпечення мотивації та попорційного зворотнього зв'язку.

Недоліки концепції: а) учень розглядається як об'єкт управління; б) теорія єдина для всіх учнів і не враховує вікових особливостей.

Гуманістична концепція навчання К. Роджерса. К.Роджерс стверджує, що процес викладання є менш цінним, ніж учіння. Людина повинна бути сама собою, відчувати не почуття неповноцінності, а почуття адекватності. Завдання вчителя - допомогти учням досягти повного самоздійснення, самоактуалізації. Учень повинен бути суб'єктом діяльності. Автор виділяє такі практичні методиками, які здатні полегшити процес навчання:

1. Надати школярам свободу вибору навчальної діяльності.

2. Спільне прийняття вчителем і учнем рішення, що пов'язане з визначенням обсягу і змісту навчальної роботи, з виділенням конкретних учбових задач.

3. Альтернатива механічному заучуванню - метод навчання шляхом відкриття, метою якого є розвиток здатності до учіння.

4. Особистісна значущість класної роботи учнів може бути досягнута шляхом імітації на уроках реальних життєвих ситуацій.

5. Широке застосування в різних форм групового тренінгу, метою якого є допомога учням в аналізі свого емоційного життя і техніки міжособистісного спілкування.

6. Використання програмованого навчання.

Тема 3: Навчальна діяльність та її структура

План лекції:

1. Соціальний характер навчальної діяльності та її особливості.
2. Психологічна структура навчальної діяльності.
3. Саморегулювання учіння та критерії успішності учіння
4. Проблема управління навчальною діяльністю. Фактори, що забезпечують успіх навчання.

Ключові поняття:

Знання - перевірений на практиці результат пізнання навколишньої дійсності, правильне її відображення в мисленні людини.

Мотив (франц. *motif*, лат. *motus* - рух) - спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб людини.

Мотивація - система спонукань які зумовлюють активність організму і визначають її спрямованість.

Мотивація до навчання - це інтереси, потреби, прагнення, емоції, переконання, ідеали, установки, які спонукають учня до діяльності.

Навичка - стійка, удосконалена у результаті багаторазових, цілеспрямованих вправ дія.

Навчальна діяльність - цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння вміннями та навичками.

Навчання - спільна діяльність педагога і дитини, зорієнтована на засвоєння знань, умінь і навичок, способів пізнавальної діяльності.

Операції навчальної діяльності - свідомі цілеспрямовані дії, які в результаті багаторазового повторення включаються у більш складні дії, поступово з об'єкта свідомого контролю перетворюються на спосіб виконання складнішої дії.

Орієнтувальна основа діяльності (ООД) - система орієнтирів і вказівок, за допомогою яких учень виконує засвоювану дію.

Пізнавальні інтереси - група мотивів, пов'язана зі змістом і процесом учіння, спрямована на опанування способом певної діяльності.

Уміння - здатність використовувати наявні знання, поняття, оперувати ними для виявлення суттєвих властивостей об'єктів і явищ, успішного розв'язання теоретичних і практичних завдань.

Основний зміст**Питання 1. Соціальний характер навчальної діяльності та її особливості.**

Учіння в умовах організованого навчання набуває форми навчальної діяльності учнів. Термін навчальна діяльність вживається, щоб розрізнити такі поняття, як навчальна діяльність вчителя, учіння, навчальна діяльність учня, засвоєння досвіду, навчальність та інші. Цей термін має зауваження з точки зору словотворення. Воно має й інші форми, виникнення яких зумовлене перебігом цього процесу у грі, спорті або ж у праці.

Д.Б. Ельконін вказує на соціальний характер навчальної діяльності:

- за змістом вона спрямована на засвоєння здобутих людством досягнень культури і науки;
- за суттю - суспільно значуща і соціально оцінювана;
- за формою - відповідає суспільно виробленим нормам спілкування і здійснюється у спеціальних громадських закладах.

Таким чином, навчальна діяльність учнів, на думку Д.Б. Ельконіна, є специфічним видом людської діяльності, у якій засвоюється соціальний досвід і сама ця діяльність теж є об'єктом засвоєння.

Є такі специфічні особливості навчальної діяльності:

- спрямованість на оволодіння навчальним матеріалом та розв'язання навчальних завдань;
- сприяння засвоєнню загальних способів дій і наукових понять, що передують розв'язанню завдань;
- зумовлену зміну психічних властивостей і поведінки людини.

Навчальна діяльність повинна спонукатися адекватними мотивами. Ними можуть бути мотиви придбання узагальнених способів діяльності, або мотиви власного особистісного зростання, власного удосконалення. Це діяльність, яка спрямована на засвоєння системи знань, умінь та навичок, формування відповідних дій, операцій.

І.І. Ільясов відмічає три основні характеристики навчальної діяльності учнів. Вони полягають у тому, що діяльність спеціально спрямована на оволодіння навчальним матеріалом та розв'язання задач навчального характеру, в ній засвоюються загальні способи дій та наукові поняття, на основі сформованих загальних способів дій відбувається розв'язування задач. Навчальна діяльність повинна відповідати пізнавальним потребам, вона вдосконалюється сама та надає досконалості самому суб'єктові. Якість цієї діяльності залежить від дій суб'єкта.

Як специфічний вид діяльності, вона має суспільний характер та відбувається у відповідних установах (школах, вищих навчальних закладах). Навчальна діяльність здійснюється суб'єктом. Вона є активною діяльністю. Має свій предмет. Здійснюється цілеспрямовано та свідомо.

Питання 2. Психологічна структура навчальної діяльності.

Навчальна діяльність має структуру, яка складається з п'яти основних компонентів:

1. Мотивація - система психологічних факторів, які зумовлюють учбову діяльність (потреби, мотиви і все, що входить у мотиваційну сферу особистості). Найчастіше істотними мотивами навчальної діяльності учнів є задоволення від самого процесу діяльності, результат діяльності (наприклад, знання або уміння), винагорода за діяльність (оцінка, похвала з боку вчителя, батьків, статус тощо), уникнення покарання.

2. Учбові задачі - це задачі, які мають розв'язуватись учнями для того, щоб оволодіти новими знаннями, уміннями, формами поведінки. Різновидами задач є пізнавальні (сприяють розширенню кола знань), комунікативні (на розвиток комунікативних здібностей, вміння переказувати прочитане тощо), проблемні (без надання алгоритму розв'язання) та інші.

3. Учбові дії - система практичних або розумових операцій, обумовлених мотивом учіння і спрямованих на досягнення цілей, які ставляться в учбових задачах. Розрізняють учбові дії виконавчого характеру, дії планування, контролю та самоконтролю, оцінки та самооцінки, репродуктивні та продуктивні дії.

4. Контроль, який переходить у самоконтроль - це система засобів управління та самоуправління учінням, що здійснюється на основі зворотного зв'язку іншою особою (контроль) або з допомогою рефлексивного ставлення особистості до своїх дій (самоконтроль).

5. Оцінка, що переходить у самооцінку - визначення відповідності результату учіння поставленим учбовими задачами цілям іншою людиною (вихователем, вчителем, батьками...) та самостійно.

Згідно поглядів С.Л. Рубінштейна, Д.Б. Ельконіна, навчальна діяльність має свій зміст. Його складає засвоєння. Поняття засвоєння пояснюється по-різному, наприклад, засвоєння як механізм присвоєння суспільно-історичного досвіду, сукупності знань, значень, узагальнених способів дій, моральних норм і правил поведінки. Засвоєння

розуміють як складну інтелектуальну діяльність людини, яка включає всі пізнавальні процеси, зокрема, сприймання, розуміння, запам'ятовування та відтворення сприйнятого матеріалу. Засвоєння по відношенню до учіння в цілому та навчальної діяльності учнів є результатом.

Є й інші підходи у розумінні засвоєння. Так, С.Л. Рубінштейн пояснював засвоєння як зміст навчальної діяльності, а В.В. Давидов - як основну мету та головний результат діяльності. І.А. Зимня пише, що у загальному вигляді засвоєння визначається як процес сприйняття, смислової обробки, збереження знань, вироблення умінь та навичок.

Таким чином всі дослідники відмічають компонентність, фазність цього процесу але пояснюють їх по-різному. Основними компонентами засвоєння є: позитивне ставлення учнів, процес безпосереднього чуттєвого ознайомлення з матеріалом, мислення як процес переробки навчального матеріалу, процес запам'ятовування та збереження отриманої інформації.

Питання 3. Саморегулювання учіння та критерії успішності учіння

Важливою складовою процесу учіння є його саморегулювання (самодіагностика, самооцінювання, самопрогнозування, самоконтроль, самокорекція). Розвиток самостійності - це перехід від системи зовнішнього управління до самоуправління. Змістова оцінка буває зовнішньою, коли її здійснює вчитель або інші учні, і внутрішньою, коли себе оцінює сам учень.

В процесі навчання дуже важливим є готовність школяра через призму вимог, які пред'являються до роботи, виконаної іншим, критично передивитися власну роботу.

Існують різні способи організації зовнішньої оцінки (колективна оцінка, взаємна оцінка однокласників, метод взаємного рецензування тощо). Такі форми повинні базуватися на довірі до учня, повазі до його особистості, вірі в його сили; формувати в нього зацікавлене ставлення до критики, зміцнити почуття своєї значущості.

Учні, що здійснюють саморегулювання, вбачають основний сенс учіння в здобуванні необхідних знань і професійних умінь. Вони контролюють і оцінюють свою діяльність при виконанні кожного типу завдань.

Критерії успішності учіння не зводяться до отримання оцінки, хоча вимоги до неї високі. Показник успішного засвоєння знань - застосування їх у подальшій пізнавальній і практичній діяльності.

Важливо формувати в школярів уміння вчитися. В широкому розумінні уміння вчитися включає в себе: знання (що знає учень) і як він уміє вчитися зараз (сформованість навчальної діяльності). В уміння вчитися входить і те, як учень може вчитися в найближчому майбутньому (научуваність).

Досліджуючи сформованість навчальної діяльності, вчителю важливо дослідити мотивацію школярів, види учбових дій, результати діяльності.

Питання 4. Проблема управління навчальною діяльністю. Фактори, що забезпечують успіх навчання.

Одним із шляхів формування позитивного ставлення учнів до навчання є створення системи мотивів діяльності особистості, яка піддається педагогічному управлінню і забезпечує визначення поведінки учнів і їх ставлення до вивчення того чи іншого навчального предмета. Під мотивацією розуміють сукупність спонукальних факторів, які визначають активність особистості.

Мотивація - це інтереси, потреби, прагнення, емоції, переконання, ідеали, установки, які спонукають учня до діяльності. Мотивація сприяє появі в учня навчальної

ініціативи й любові до навчання, спонукає його діяти з максимальною енергією в різних навчальних ситуаціях.

Існує кілька теорій мотивації діяльності людини, але для вчителя важливо одне: опанування способами створення на уроці такого навчального середовища, у якому б учні відчували внутрішню потребу вчитися. Це може бути за умови, коли учень самостійно ставить перед собою цілі й докладає зусилля для їхнього досягнення.

У психології поняття «мотив» означає конкретне спонукання, причину, що вимагає дії, вчинків, тому мотиви учіння визначають як ставлення учня до предмета діяльності, спрямованість на цю діяльність. Мотивація діяльності тісно пов'язана з її стимулюванням, тобто процесом спонукання до дії. Є.І. Ільїн під мотивом навчальної діяльності розуміє всі фактори, що обумовлюють виявлення навчальної активності: мотиви, мета, настанови, почуття обов'язку, інтереси.

Залежно від ставлення до навчальної діяльності, її змісту мотиви учіння поділяють на внутрішні і зовнішні. Внутрішні мотиви пов'язані зі змістом навчальної діяльності та її процесом (пізнавальний інтерес, потреба в інтелектуальній активності, прагнення досягти кращого результату тощо). Зовнішні мотиви характеризують взаємодію особистості із зовнішнім середовищем (вимоги, натяки, вказівки тощо).

Відповідно до цієї класифікації мотивів методи стимулювання навчальної діяльності умовно поділяють на підгрупи: методи формування пізнавального інтересу та методи формування почуття обов'язку і відповідальності у навчанні.

Г.Розенфельд визначає такі категорії (фактори) мотивації навчання:

1. Навчання заради навчання, без задоволення від діяльності або без інтересу до предмета викладання.
2. Навчання без особистих інтересів та користі.
3. Навчання для соціальної ідентифікації.
4. Навчання заради успіху або страху невдач.
5. Навчання з примусу або під тиском.
6. Навчання, що ґрунтується на поняттях і моральних зобов'язаннях або на загальноприйнятих нормах.
7. Навчання для досягнення мети у повсякденному житті.
8. Навчання, що ґрунтується на соціальній меті, вимогах та цінностях.

Психологи виділяють декілька шляхів формування позитивної мотивації навчання:

1. Спеціальна організація навчальної діяльності, що реалізується за допомогою створення навчально-проблемної ситуації.
2. Доступність змісту навчального матеріалу, що пропонується вчителем на уроці.
3. Використання на уроках елементів гри, наочності тощо; цікавий виклад матеріалу.
4. Постійне створення та «підкріплення» ситуації успіху в учінні (наприклад, позитивна реакція на будь-який прояв відповідального ставлення учня виконання своїх навчальних обов'язків).

Тема 4: Поняття учіння та навчіння як шляхів засвоєння соціального досвіду. Особливості організації інклюзивного навчання в закладі загальної середньої освіти.

План лекції:

1. Фактори та механізми, що визначають успішність навчіння. Процес учіння як самостійна пізнавальна діяльність.
2. Характеристики типів навчання. Види навчання та його характеристика.
3. Фази навчання знанням і поняттям. Формування умінь і навичок.
4. Особливості організації інклюзивного навчання в закладі загальної середньої освіти.

Ключові поняття:

Процес засвоєння знань – це психологічна сторона навчання, яка включає сприйняття навчального матеріалу, його усвідомлення, запам'ятовування і практичне застосування отриманих знань.

Навички – дії високого ступеня досконалості, деякі з яких можуть бути доведені до автоматизму.

Навчальна діяльність - цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння вміннями та навичками.

Навчання - спільна діяльність педагога і дитини, зорієнтована на засвоєння знань, умінь і навичок, способів пізнавальної діяльності.

Освітні технології - це модель оптимальної спільної діяльності вчителя та учня, спрямована на реалізацію навчального процесу.

Продуктивність навчальної діяльності - швидкість і якість засвоєння знань, формування узагальнених способів дій.

Проблемне навчання - система методів, засобів, що шляхом розв'язування проблемних завдань у процесі засвоєння нових знань формують в учнів творче мислення та пізнавальні інтереси.

Програмоване навчання - система подавання теоретичного матеріалу та організованих форм навчальної роботи учня, що сприяють йому у самостійному здобуванні знань, оволодінні вміннями і навичками.

Учіння - стихійний або цілеспрямований процес засвоєння людиною знань, вироблення вмінь і навичок, розвиток особистості, інтелекту, що відбувається в умовах індивідуальної або спільної діяльності, спілкування з ровесниками або старшими шляхом спостереження за поведінкою та діяльністю інших людей, їх наслідування, а також у процесі сприймання та аналізу інформації у засобах масової інформації.

Тип навчання - це спосіб організації навчальної діяльності людини.

Психолого-педагогічний супровід – це пролонгований процес, спрямований на попередження виникнення (або усунення) в дітей з особливими освітніми потребами дестабілізаційних чинників, формування їхніх адаптивних функцій, забезпечення оптимального розвитку та здобуття ними якісної освіти в умовах навчального закладу.

Інклюзивна освіта (від англ. inclusion – включення) – система освітніх послуг, яка створює можливості навчання всіх без винятку дітей, у тому числі дітей з психофізичними вадами, в загальноосвітньому навчальному закладі за місцем проживання, адаптуючи навчальне середовище до потреб дитини.

Мета інклюзивного навчання і виховання - створення умов для особистісного розвитку, творчої самореалізації та утвердження людської гідності дітей з особливими потребами.

Основний зміст

Питання 1. Фактори та механізми, що визначають успішність навчіння. Процес учіння як самостійна пізнавальна діяльність.

Научіння - набуття людиною нового сенсо-моторного та інтелектуального досвіду, а також нових форм поведінки. Є декілька понять, що стосуються набуття людиною життєвого досвіду у вигляді знань, умінь, навичок. Це - навчальна діяльність, навчання, учіння і научіння.

Навчальна діяльність являє собою процес, в результаті якого людина набуває нові або змінює вже існуючі у неї знання, уміння і навички, удосконалює і розвиває свої здібності. Така діяльність дозволяє їй пристосовуватись до оточуючого світу, орієнтуватися в ньому, успішно задовольняти свої основні потреби (потреби інтелектуального росту та особистісного розвитку).

Навчання передбачає спільну навчальну діяльність учня і вчителя, характеризує процес передачі знань, умінь та навичок, і взагалі - життєвого досвіду від вчителя до учня. Коли кажуть про навчання, то акцентують увагу на тому, що робить вчитель, на його специфічних функціях в процесі научіння.

Учіння також стосується навчальної діяльності, але при використанні цього поняття в науці звертається увага в основному на те, що в складі навчальної діяльності характеризує учня. Мова йдеться про навчальні дії учня, спрямовані на розвиток здібностей, на набуття необхідних знань, умінь та навичок.

Всі три поняття належать до змісту навчального процесу. Коли ж хочуть підкреслити результат учіння, то користуються поняттям научіння. Воно характеризує факт набуття людиною нових психічних якостей і властивостей в навчальній діяльності.

Далеко не все, що пов'язано з розвитком, може бути назване научінням. До нього, наприклад, не належать процеси і результати, які характеризують біологічне дозрівання організму, розгортаються та перебігають відповідно до біологічних законів. Хоча процеси дозрівання також пов'язані з набуттям організмом нового та зміною вже набутого досвіду, хоча вони також можуть сприяти кращому пристосуванню організму до умов навколишнього середовища, ці процеси не можна назвати научінням. Вони мало або майже не залежать від навчання і научіння.

У людини є декілька видів научіння. Перший і найпростіший з них поєднує людину зі всіма іншими живими істотами, що мають розвинуту центральну нервову систему. Це - научіння за механізмом імпринту, тобто швидкого, автоматичного, майже миттєвого, порівняно з тривалим процесом навчання, пристосування організму до конкретних умов його життя з застосуванням практично готових з народження форм поведінки.

Інший вид научіння - умовно-рефлекторне. Початок його дослідженням був покладений працями І.П. Павлова. Даний вид научіння передбачає виникнення нових форм поведінки як умовних реакцій на першопочатково нейтральний стимул, який раніше специфічної реакції не викликав.

Третій вид научіння - оперантне. В даному виді научіння знання, уміння і навички набуваються за так званим методом спроб і помилок. Він полягає в наступному. Задача або ситуація, з якою зустрівся індивід, породжує у нього комплекс різноманітних реакцій: інстинктивних, безумовних, умовних. Організм послідовно випробовує на практиці для розв'язання задачі кожен з них і автоматично оцінює отриманий при цьому результат. Та з реакцій або те їх випадкове поєднання, яке призводить до найкращого результату, тобто забезпечує оптимальне пристосування організму до ситуації, виділяється серед інших і закріплюється в досвіді.

Всі ці види научіння зустрічаються як у людини, так і у тварин і являють собою основні способи набуття життєвого досвіду різними живими істотами. Але у людини є і особливі, вищі способи научіння, що майже не зустрічаються у інших живих істот. Це, по-

перше, наuczіння через пряме спостереження за поведінкою інших людей, в результаті якого людина одразу переймає та засвоює ці форми поведінки. Даний тип наuczіння зветься вікарним.

По-друге, це вербальне наuczіння, тобто набуття людиною нового досвіду через мову. Завдяки йому людина має можливість передавати іншим людям, що володіють мовленням, і отримувати самій необхідні здібності, знання, уміння і навички.

Процес наuczіння, як діяльність, реалізується за рахунок наступних навчально-інтелектуальних механізмів:

- Формування асоціацій.
- Наслідування.
- Розрізнення та узагальнення.
- Інсайт (здогадка).
- Творчість.

Успіх навчання залежить від багатьох факторів, і серед них важливе місце займають психологічні фактори:

- мотивація навчальної діяльності, довільність пізнавальних процесів сприймання, уваги, уваги, пам'яті, мислення і мовлення, наявність у дитини необхідних вольових і деяких інших якостей особистості;

- уміння взаємодіяти з людьми в спільній з ними діяльності.

Всі розглянуті фактори наuczіння стосуються особистості, психологічних особливостей людей, які включені в навчальний процес. Але крім них, є ще й засоби та зміст навчання, той учбовий матеріал, яким користується вчитель і учні. Він також має відповідати певним вимогам. Найважливіша з них - зрозумілість і достатній рівень складності.

Важливий фактор успішності навчання і учіння являє собою продумана система заохочувань учнів за успіхи і покарання за невдачі.

Учіння складається з певних дій, які залежать від того, яку функцію виконує той, кого навчають в педагогічній ситуації. Це можуть бути наступні функції:

- пасивного сприймання і засвоєння інформації, що надходить зовні (учня розглядають як об'єкт формуючих впливів педагога, тоді в основі наuczіння знаходиться викладання йому готової інформації, готових знань та умінь на підставі методів: повідомлення, пояснення, показ і вимоги до певних учбових дій учня; учіння складається з таких дій, як наслідування дослівне або смислове сприймання та повторення, репродуктивне відтворення, тренування та вправи за готовими взірцями та правилами);

- активного самостійного пошуку і використання інформації (учень розглядається як суб'єкт, який формується під впливом власних інтересів та цілей; це вид природного самонаuczіння, коли учіння складається з таких дій учня, як вибір питань та завдань, пошук інформації, усвідомлення, творча діяльність, що відповідає його потребам та інтересам);

- спрямованого пошуку, що організується зовні, і використання інформації (педагог організує зовнішні джерела поведінки - вимоги, очікування, можливості - так, що вони формують необхідні інтереси учня, а вже на підставі цих інтересів учень здійснює активний відбір та використання необхідної інформації; навчання виступає як керівництво спрямованої пізнавальної активності учня на підставі педагогічних методів: постановка проблем та завдань, обговорення і дискусія, спільне планування; учіння складається з таких дій учня, як розв'язання завдань і оцінка результатів, спроби та помилки, експериментування, вибір та застосування понять

Питання 2. Характеристики типів навчання. Види навчання та його характеристика.

Тип навчання - це спосіб організації діяльності людини. Визначення типу навчання здійснюється на основі аналізу певних структурних елементів: 1) характеру діяльності вчителя в процесі викладання; 2) особливостей запам'ятовування знань учнями; 3) характеру діяльності учнів; 4) специфіки застосування знань на практиці. В історії розвитку школи й педагогічної науки сформувалися такі основні типи навчання: догматичний, пояснювально-ілюстративний, проблемний, модульно розвивальний.

Догматичний тип навчання характеризується такими особливостями: учитель повідомляє учням певний обсяг знань у готовому вигляді без пояснень; учні завчають (зазубрюють) знання без усвідомлення й розуміння і механічно відтворюють завчене; від учнів не вимагається застосування знань на практиці.

Цей тип навчання певною мірою сприяє розвитку механічної пам'яті, але не створює умов для розвитку інтелектуальних потенцій особистості і не забезпечує підготовку людини до практичної діяльності на основі набутих знань.

Пояснювально - ілюстративний тип навчання зумовлений більш високим рівнем суспільних відносин. Він характеризується такими особливостями: вчитель повідомляє учням певну суму знань, пояснюючи сутність явищ, процесів, законів, правил, та інше з використанням ілюстративного матеріалу; учні мають свідомо засвоїти пропонований обсяг знань, відтворити його на рівні глибокого розуміння й ефективно використовувати набуті знання на практиці в конкретних життєвих ситуаціях.

Цей тип навчання впродовж останніх двох століть переважає на всіх рівнях навчальної діяльності. Він певною мірою сприяв раціональному підходу до оволодіння значним обсягом усталених знань, розвитку логічного мислення та оперативної пам'яті. Разом з тим таке навчання не сприяє залученню учнів до активної самостійної діяльності і розвитку їхніх інтелектуальних можливостей, оволодінню методами самостійної пізнавальної діяльності.

Розвиток суспільства в умовах науково-технічного прогресу, впровадження новітніх технологій, інформаційного вибуху, потреба виокремлювати й збагачувати найбільшу цінність людини, що має забезпечувати успіх поступального руху вперед, - інтелект, висунули необхідність віднайти такий тип навчання, який якнайповніше сприяв би розв'язанню цього кардинального завдання. В результаті тривалих пошуків сформувався проблемний тип навчання.

Проблемний тип навчання характеризується такими особливостями: вчитель створює певну проблемну ситуацію, допомагає учням виокремити пізнавальну задачу й прийняти її, спрямовує їх на розв'язання означеної задачі; учні самостійно оволодівають необхідними знаннями й уміннями, які є передумовою успішної пізнавальної діяльності; вчитель пропонує широкий спектр застосування набутих знань, умінь і навичок на практиці.

Включення учнів у систему проблемного навчання сприяє створенню оптимальних умов для інтелектуального розвитку школярів, оволодінню ними інструментами (методами) пізнавальної діяльності, формуванню пізнавальних мотивів навчання, соціально-психологічної підготовки особистості до практичної діяльності.

Таким чином, проблемне навчання є вищим (порівняно з пояснювально-ілюстративним) ступенем організації пізнавальної діяльності. Воно зумовлене вимогами суспільно-економічного поступу, сприяє інтелектуальному розвитку особистості, спрямоване на інтенсифікацію навчально-виховного процесу. Проте не варто відкидати й пояснювально-ілюстративний тип навчання. Тут має діяти почуття раціоналізму, доцільності. В межах пояснювально-ілюстративного навчання можна широко використовувати елементи проблемного з урахуванням конкретної навчальної дисципліни і теми, що вивчається.

Модульно-розвивальний тип навчання. Останнім часом в Україні розробляється модульно-розвивальний тип навчання (А.В. Фурман та ін.). Він поєднує в собі елементи інших типів, але орієнтований передусім на розвиток інтелектуальних можливостей вихованців на засадах гуманізму й духовності. Модульне навчання спрямоване на інтенсифікацію навчально-виховного процесу за рахунок ефективнішого використання розумового потенціалу учнів.

Модуль (від лат. *model* - міра) 1) назва важливого коефіцієнта чи величини; 2) частина будови, що служить одиницею вимірювання; 3) уніфікований функціональний вузол у вигляді пакета деталей (модуль у комп'ютерних системах, у космічному кораблі).

Модуль у педагогіці - це функціональний, логічно обумовлений вузол навчально-виховного процесу, завершений блок дидактично адаптованої інформації.

Навчальний модуль - це цілісна функціональна одиниця, що оптимізує психосоціальний розвиток учня й учителя. Психолого-дидактичними засобами реалізації навчального модуля є педагогічно адаптована система понять у вигляді системи знань, духовних цінностей. Але це не процес сприймання чогось готового. Головне - спрямувати учнів на самостійну пізнавальну діяльність, у результаті чого має відбутися суб'єктивне відкриття. Як зазначає А.В. Фурман, навчальний модуль - це змістовий модуль, сконструйований особливим чином. Він набуває процесуально-функціонального втілення у наперед спроектованій формі-модулі. Це особлива діалектична єдність змістового модуля і форми-модуля. Змістовий модуль - це психодидактично адаптована система понять (навчальної теми, розділу), яка створює оптимальні умови для психічного й соціального розвитку особистості.

Для організації навчання за модульною системою необхідно створити в школі певні організаційно-дидактичні умови: унормувати щоденні навчальні навантаження в розкладі уроків: замість 5-7 щоденних предметів залишити 2-3, що дає змогу заглибитись в опанування новим навчальним модулем на уроці та вдома; створити умови для самостійної пізнавальної діяльності кожного учня, що якнайкраще сприятиме розвитку інтелекту, формуванню мотивів навчання, оволодінню ефективними методами навчальної праці; розробити технологію діяльності вчителя щодо конструювання модулів та проектування організації навчального процесу.

Модульно-розвивальне навчання потребує іншого підходу до укладання навчальних програм, підготовки навчальних посібників з усіх дисциплін, перегляду звичних педагогічних технологій, організації навчання в межах окремого класу і школи загалом.

Види навчання та його характеристика.

Є такі види навчання:

- за предметним змістом - навчання фізиці, математиці, іноземній мові тощо;
- за структурою досвіду, що засвоюється: навчання знанням і поняттям, формування умінь і навичок;
- за організацією способу навчання: проблемне, програмоване.

Проблемне навчання - система методів, засобів, що шляхом розв'язування проблемних завдань у процесі засвоєння нових знань формують в учнів творче мислення та пізнавальні інтереси. Воно має за мету одержання нових знань, формування теоретичних і практичних умінь учнів через розв'язування завдань, що виникають у проблемних ситуаціях. У ньому долаються недоліки методів, що передбачають стихійне тренування і механічне запам'ятовування навчального матеріалу без його розуміння. Тому проблемне навчання називають сократівським, евристичним методом, дослідницьким навчанням тощо.

Проблемне навчання передбачає імітацію творчого процесу пізнання, моделювання головних його ланок: створення проблемної ситуації та керівництва

пошуком шляху у готовому вигляді, а здобуваються внаслідок самостійної пізнавальної діяльності у проблемній ситуації. Вчитель ставить учня в проблемну ситуацію, в якій наявні знання не дають йому змоги розв'язати завдання, що змушує актуалізувати своє мислення. Якщо учень засвоїв загальний спосіб розв'язання навчальних завдань цього класу, то завдяки репродуктивному мисленню легко знайде вихід з такої ситуації. Незнання такого способу робить для нього пізнавальну ситуацію проблемною.

Проблемна ситуація - пізнавальна ситуація, за якої учневі недостатньо наявних знань для розв'язання, виконання теоретичного чи практичного завдання, що породжує суб'єктивну потребу в нових знаннях, стимулює пізнавальну активність школяра

Для учня проблемна ситуація виникає тоді, коли в нього є пізнавальна потреба та інтелектуальні можливості розв'язати завдання. Він усвідомлює суперечності між, відомим і невідомим, даним і шуканим, умовами і вимогами.

Методика проблемного навчання ґрунтується на стимулюванні роботи мислення (репродуктивного, продуктивного). Найвищий рівень проблемності навчальної ситуації свідчить, що учень сам формулює проблему (завдання), знаходить розв'язок, здійснює його і контролює правильність розв'язання. За низького рівня проблемності учень реалізує тільки третій компонент цього процесу (розв'язування), а все інше здійснює педагог.

У проблемній ситуації учень має справу з незрозумілим, невідомим, тобто діє в об'єктивних обставинах, в яких проблема вимагає від нього розумових, нерідко і практичних зусиль і дій. Коли в діяльність школяра включається мислення, проблемна ситуація перетворюється на завдання. Воно виникає з проблемної ситуації, тісно пов'язане з нею, однак і суттєво відрізняється (виникає як наслідок аналізу проблемної ситуації).

Отже, проблемна ситуація є особливим станом учня, що свідчить про його пізнавальну потребу в пошуку нових знань або принципів дії, а також побудови нових способів дії.

Програмоване навчання - система подавання теоретичного матеріалу та організованих форм навчальної роботи учня, що сприяють йому у самостійному здобуванні знань, оволодінні уміннями і навичками. ґрунтується програмоване навчання на загальних і специфічних дидактичних принципах (послідовності, доступності, наступності, систематичності, самостійності), які реалізуються у процесі виконання головного його елемента- навчальної програми. Головною проблемою програмованого навчання є моделювання, конструювання навчальних програм, підручників, навчальних посібників, евристичне програмування та ін.

Принципи програмованого навчання

а) поділ матеріалу на окремі порції-кадри, що відповідають одному кроку у процесі засвоєння;

б) активність процесу засвоєння (необхідність виконання завдань, запропонованих у кожному кадрі);

в) наявність зворотного зв'язку (самоконтролю) у виконанні кожного завдання;

г) можливість індивідуалізації процесу навчання.

Реалізація цих принципів призвела до створення програм-матеріалів і використання навчальних машин. Найпоширенішими системами навчального програмування є лінійне, розгалужене і змішане.

Отже, програмоване навчання - це така організація навчального процесу, що забезпечує можливості самостійного засвоєння учнями (студентами) предмету, поділ його на фрагменти (кроки) навчального матеріалу (знань, вмінь і навичок), постійний зворотний зв'язок для учня (педагога) про успішність його засвоєння.

Питання 3. Фази навчання знанням і поняттям. Формування умінь і навичок.

Поняття - одна з основних форм абстрактного мислення, що відображає загальні та істотні властивості, зв'язки та відношення предметів і явищ. Вирішальна роль у засвоєнні кожного поняття належить мислительній активності учнів, керованій учителем. Поняття успішно засвоюється там, де учні думають спільно з учителем, зіставляють об'єкти, що підводяться під певне поняття, виділяють істотні ознаки, формулюють їх у вигляді суджень, ці судження синтезують, об'єднують в єдине ціле.

Важливим чинником успішного засвоєння понять учнями є структурна і системна організація навчального матеріалу, оптимальне співвідношення в ньому фактів і узагальнень. Істотну роль відіграють тут поступові переходи від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного. Є два шляхи формування понять: конкретно-практичний і абстрактно-логічний.

Відповідно, можна виділити такі фази навчання знанням і поняттям:

1. Демонстрування учням предметів чи явищ: маніпуляція (предметна дія), сприймання і спостереження (перцептивна дія).

2. Порівняння, аналіз, синтез, виділення суттєвих і несуттєвих ознак, (мислительна дія).

3. Абстрагування (мислительна дія), позначення - назва (мовна дія).

4. Узагальнення поняття шляхом застосування терміна до різних об'єктів, що характеризуються виокремленими ознаками. На цьому етапі оцінювання учням даються нові завдання для визначення, які з них є прикладами нових засвоєних понять, а які - ні. Процес засвоєння нових понять супроводжується постійним зворотнім зв'язком. Шлях формування не повинен бути пасивним. Необхідно навчити основним прийомам зовнішньої та внутрішньої діяльності. Це навчання повинно здійснюватися з опорою на життєвий і пізнавальний потенціал учня, з врахуванням його вікових можливостей.

Процес формування будь-якого навичку має деякі загальні ознаки:

Перша ознака - об'єднання багатьох елементарних рухів (або інших елементів, наприклад, розумових актів) у єдине ціле. Об'єднують елементи дій у цілісне утворення на підставі закону формування тимчасових нервових зв'язків, які відкрив І.П. Павлов. Навик означає утворення та функціонування в корі великих півкуль стійкої системи тимчасових нервових зв'язків, які називаються динамічним стереотипом. Вироблення динамічного стереотипу створює умови, за яких одночасно з автоматизованим актом може виконуватися складніша аналітико-синтетична діяльність.

Друга ознака - поступове усунення зайвих рухів (або елементів дій) і зменшення напруженості.

Третя ознака - перенесення уваги з процесу на результат праці. Наприклад, опанувавши навички написання слів, людина переносить увагу з того, як писати, на те, що потрібно зафіксувати на папері.

Четверта ознака - формування ритму виконання дій. Завдяки ритмічності людини, яка володіє навичком, може працювати довгий час без втоми.

П'ята ознака полягає в набутті широких можливостей довільно змінювати темпи роботи, усвідомлено прискорювати або сповільнювати їх.

Процес формування навичку охоплює такі основні етапи: передуючий етап, на якому людина отримує знання про склад дії, знаряддя й умови праці, створюється орієнтувальна основа дій; аналітичний - етап опанування окремими елементами дій; синтетичний - етап, на якому елементи об'єднуються в єдине ціле; етап закріплення й автоматизації дії, на якому прагнуть переключити увагу з процесу на результат праці та довільно регулювати темп роботи. Навички утворюються в результаті вправ - цілеспрямованих і систематичних повторень дій.

Питання 4. Особливості організації інклюзивного навчання в закладі загальної середньої освіти.

Згідно з Конвенцією ООН про права інвалідів та її ратифікацією, Україна повинна забезпечувати інклюзивну освіту на всіх рівнях, починаючи від дошкільної, загальної середньої, вищої освіти, професійного навчання, освіти для дорослих і до навчання протягом усього життя без дискримінації та нарівні з іншими, визнання та ствердження права осіб з особливостями психофізичного розвитку на повноцінну участь у суспільному житті, усвідомлення необхідності створення умов для реалізації цього права. У 2018 році Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» від 6 вересня 2018 року (№ 2541-VIII) внесено зміни до законів України «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про позашкільну освіту», зокрема щодо організації інклюзивного навчання у закладах освіти.

Інклюзивна освіта (від англ. inclusion – включення) – система освітніх послуг, яка створює можливості навчання всіх без винятку дітей, у тому числі дітей з психофізичними вадами, в загальноосвітньому навчальному закладі за місцем проживання, адаптуючи навчальне середовище до потреб дитини.

Головною метою інклюзивного навчання і виховання є створення умов для особистісного розвитку, творчої самореалізації та утвердження людської гідності дітей з особливими потребами.

Основними завданнями інклюзивного навчання і виховання є:

забезпечення права дітей з особливими потребами на здобуття освіти в умовах загальноосвітніх навчальних закладів у комплексному поєднанні з корекційно-реабілітаційними заходами;

різнобічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування інтересів і потреб;

збереження і зміцнення морального і фізичного здоров'я вихованців;

виховання в учнів любові до праці, здійснення їхньої допрофесійної підготовки, забезпечення умов для життєвого і професійного самовизначення;

виховання школяра як культурної і моральної людини з етичним ставленням до навколишнього світу і самої себе;

надання в процесі навчання і виховання кваліфікованої психолого-медико-педагогічної допомоги з урахуванням стану здоров'я, особливостей психофізичного розвитку вихованця.

Інклюзивна освіта надає можливість кожній дитині право на самореалізацію, соціалізацію в природному середовищі, розкриття природних здібностей, отримання необхідної допомоги та підтримки з боку однолітків, педагогічного колективу школи та відповідних спеціалістів. Це можливе за умови правильно і відповідно адаптованого освітнього середовища.

Необхідними умовами якісного інклюзивного навчання є: визначення особливих освітніх потреб дитини;

- підвищенням кваліфікації педагогічних працівників;
- створення інклюзивного освітнього простору;
- надання освітніх, психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг;
- забезпечення учнів спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку;
- здійснення психолого-педагогічного супроводу дитини протягом усього періоду навчання із обов'язковим залученням батьків до освітнього процесу.

Визначення особливих освітніх потреб дитини та умов для організації інклюзивного навчання здійснюється практичними психологами та вчителями-дефектологами інклюзивно-ресурсних центрів за наслідками проведеної комплексної

психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини. (Положення про інклюзивно-ресурсний центр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2018 року № 545 (із змінами).

Комплексна оцінка може проводитися за ініціативою батьків дитини або рекомендацією педагогічних працівників закладу освіти на підставі заяви батьків. Така оцінка не може проводитись примусово. Висновок про комплексну оцінку має рекомендаційний характер і не є підставою для скерування органом управління освітою дитини з особливими освітніми потребами до певного закладу освіти, зокрема до спеціальної школи чи навчально-реабілітаційного центру.

Відповідно до статті 55 Закону України «Про освіту» право обирати заклад освіти, освітню програму, вид і форму здобуття дітьми освіти відповідного рівня мають батьки дитини. Згідно зі статтею 20 Закону у разі звернення особи з особливими освітніми потребами або її батьків до закладу освіти інклюзивна група або клас утворюється в обов'язковому порядку. Питання організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти регламентується статтями 8 та 161 Закону України «Про загальну середню освіту» та Порядком організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 року № 872 (із змінами).

Ідея інклюзії вимагає від педагогів не лише «включити» учня з особливими освітніми потребами у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи, але і самим «включитися» у процес взаємодії з іншими, у процес командної співпраці. Самим педагогам необхідно навчитися бути відкритими на нові ідеї, бачити необхідність змінюватися самим, уміти прийняти відмінності та особливості інших людей.

Інклюзія вимагає зміни ставлення до людей з психофізичними вадами, переходу від ізоляції їх до повного включення.

Інклюзивна освіта є проблемою не лише освітньою, а й соціальною, психологічною. Дитина з особливими потребами почуватиме себе комфортно, коли в школі ні однолітки, ні вчителі, ні будь-хто не будуть акцентувати увагу на її ваді, коли такий школяр буде повністю рівний з іншими. У багатьох країнах світу певні особливості в розвитку давно перестали вважати хворобами, а стали сприймати як спосіб життя таких людей і приймати їх такими, як вони є. Треба зосереджуватися не на змінах у поведінці, розвитку таких дітей, а на пристосуванні до їх особливостей розвитку, тому що перший крок до успішної інклюзії – це визнання права дитини на особливості. Вада – це не хвороба, а позитивна особливість дитини, зумовлена специфічністю будови та функціонування як центральної нервової системи, так і інших функцій організму, тому, незважаючи на можливий прогрес у розвитку, такі діти назавжди залишаються з особливостями. Найважливіший метод допомоги дітям з вадами психофізичного розвитку – це позитивне прийняття їх такими, якими вони є.

Успіх інклюзивного навчання, виховання та розвитку дітей з особливими потребами залежить від психолого-педагогічного супроводу командою спеціалістів, які будуть працювати з ними. Без кваліфікованої допомоги учням з психофізичними вадами надзвичайно важко розкрити свої потенційні можливості, навчатися без підтримки. Це обумовлено і психологічними особливостями таких дітей, їхніми зниженими можливостями спонтанного розвитку, і соціальними ситуаціями розвитку їхньої особистості (невдачами у попередньому навчанні і вихованні, неблагополучними родинними умовами тощо).

Психолого-педагогічний супровід – це пролонгований процес, спрямований на попередження виникнення (або усунення) в дітей з особливими освітніми потребами дестабілізаційних чинників, формування їхніх адаптивних функцій, забезпечення оптимального розвитку та здобуття ними якісної освіти в умовах навчального закладу.

Згідно з рекомендацією психолого-медико-педагогічної консультації (ПМПК) в індивідуальному навчальному плані дитини з особливими потребами, яка навчається в інклюзивному класі, передбачено від 3 до 8 годин на тиждень корекційно-розвиткових занять з учителем-дефектологом, психологічний супровід та допомога асистента вчителя. Злагоджена робота спеціалістів сприятиме створенню для дітей з особливими потребами атмосфери найбільшого сприяння їхньому особистісному становленню і захищеності. Тому такого особливого значення в інклюзивній школі набуває діяльність не лише кожного окремого вчителя, а узгодженість дій всього педагогічного колективу. Із самого початку має бути визначено, які саме фахівці будуть працювати з дитиною, надавати їй освітні та додаткові спеціальні корекційні послуги в навчальному закладі.

Важливо створити міждисциплінарну групу супроводу, що працює як злагоджена команда. Вона має спільну мету, спрямовану на задоволення освітніх потреб та підтримки учнів з особливостями розвитку. Фахівці, що входять до складу команди, виконують різні функції (ролі), але залежні один від одного, координуючи спільну діяльність, та розглядають себе як складові одного цілого. До складу такої групи має входити: координатор (завуч школи), вчитель, педагог супроводу (асистент вчителя), вчитель-дефектолог, психолог, логопед та інші спеціалісти. Злагоджена і цілеспрямована діяльність кожного з учасників групи супроводу дитини з психофізичними вадами в навчальному закладі має своє коло завдань, а також – спільні актуальні цілі щодо розвитку дитини, над якими працює на кожному занятті з метою корекції недоліків та розвитку збережених можливостей дитини, становленню її соціальної адаптації та отриманню нею якісної освіти в навчальному закладі.

Тема 5: Поняття виховання і його основна мета.

1. Поняття виховання. Значення психологічних знань, умови і фактори виховання.
2. Мета виховання особистості на сучасному етапі. Показники і критерії вихованості.
3. Теорії виховання.

Ключові поняття:

Виховання – цілеспрямоване створення соціальних умов (матеріальних, духовних, організаційних) для розвитку особистості, для її входження в контекст сучасної культури.

Гармонійність (від гр. harmonia - злагодженість, співзвуччя, узгодженість у поєднанні чого-небудь) розуміють узгодження, поєднання якостей морального, розумового, трудового, фізичного, естетичного виховання особистості, їх взаємодоповнення та взаємозбагачення в духовному і фізичному естві людини.

Основна мета виховання - всебічний гармонійний розвиток особистості.

Фізичне виховання - система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь.

Моральне виховання - це виховний вплив школи, сім'ї, громадськості, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі та практичної діяльності.

Естетичне виховання - формування в особистості здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності.

Трудове виховання - процес залучення школярів до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної праці з метою передавання їм певного виробничого досвіду, розвитку в них творчого практичного мислення, працьовитості і свідомості людини праці.

Інтелектуальне виховання спрямоване на розвиток інтелектуальної культури особистості, пізнавальних мотивів, навичок мислительної діяльності, культури мислення, раціональної організації навчальної праці.

Питання 1. Поняття виховання. Значення психологічних знань для побудови процесу виховання.

Особистість формується під впливом різних факторів, домінуючим серед яких є виховання. З позицій психології виховання – це процес інтеріоризації, тобто переведення зовнішніх щодо особистості досвіду, знань, цінностей у внутрішній, психічний план особистості: її переконання, установки, поведінку.

Виховання - це складний і багатогранний процес формування особистості, створення оптимальних умов для її фізичного, психічного та соціального розвитку. Основна мета виховання - всебічний гармонійний розвиток особистості. Це зумовлено сутністю людини як найдосконалішого витвору природи й суспільства. Деякі концепції розглядають виховання як процес управління, організації виховного впливу.

Основними факторами виховання є такі:

- провідна діяльність особистості на певному етапі онтогенезу;
- спілкування, що сприяє засвоєнню інформації, оволодінню уміннями, навичками та звичками соціальної взаємодії;
- спільна діяльність із дорослими (або колективом) на основі оптимальної самоактивності і самоорганізації (розвивається відповідальність, ініціативність, наполегливість тощо);
- референтна (значуща для індивіда) соціальна група однолітків;
- вплив сім'ї.

Психологічні умови формування властивостей особистості:

- Виховання передбачає вплив на емоційну сферу. Виховний вплив на емоційну сферу має зважати на всю структуру особистості, весь суб'єктивний світ людини. Вихователь повинен уміти встановити зв'язок між тим, що потрібно сформулювати у школяра, і тим, що суб'єктивно значуще для нього.
- Активність і самостійність самої особистості в осмисленні та оцінюванні певної інформації, що створює сприятливі передумови для формування переконань.
- Принцип розвитку у діяльності. Саме через спеціально організовану діяльність відбувається формування мотивів та звичних способів поведінки особистості.
- Підкріплення (схвалення і покарання), що забезпечує адекватне орієнтування особистості у ситуації. Відсутність підкріплення призводить до згасання мотиву.

Питання 2. Мета виховання особистості на сучасному етапі.

Основною *метою сучасного виховання* є всебічний гармонійний розвиток особистості. Це означає, що людина має бути розвинена в усіх аспектах, які визначають зміст виховання. Наприклад: розумове, моральне, трудове, естетичне, фізичне виховання. Проте завдань, які вирішуються в процесі виховання дуже багато і тому всебічність передбачає; ще й: екологічне, статеве, правове, економічне, громадське виховання та ін. Але ця мета недосконала, бо нереально виховати особистість повністю компетентну у всіх сферах. Отже, всебічний гармонійний розвиток повинен передбачати оптимальне поєднання всіх аспектів виховної роботи для найефективнішого вирішення завдань одного або декількох аспектів, в яких людина може самореалізуватися.

Мета виховання - категорія об'єктивного характеру, бо вона не залежить від вихователя, від людей, що знаходяться при владі, а визначається рівним розвитком суспільства. Мета виховання визначається через комплексний підхід, тобто при вирішенні завдань одного аспекту, вирішується завдання іншого аспекту.

Показники і критерії вихованості особистості.

Однією зі складних проблем виховання залишається проблема критеріїв вихованості. У різні часи прогресивні діячі намагалися сформулювати ідеал вихованої людини. Так, наприклад, А.П.Чехов вважав, що виховані люди повинні відповідати таким вимогам:

1. Поважати людську особистість, а тому завжди мають бути м'якими, ввічливими, поступливими.
2. Співчувати не тільки котам і жебракам, а й тому, що не помітиш простим оком.
3. Поважати чужу власність, а тому віддавати борги.
4. Бути чистосердечними і боятися брехні.
5. Не принижувати себе з метою викликати в іншого співчуття.
6. Поважати свій талант.
7. Виховувати в собі естетичні погляди.

Сучасна психологічна наука пропонує такі критерії вихованості:

1. Відповідність поведінки, ставлень, установок людини моральним вимогам суспільства.
2. Гармонійне поєднання усіх видів виховання в поведінці, ставленнях, діяльності.
3. Ступінь практичного прояву в особистості почуття відповідальності, самостійності, активності.
4. Співвідношення в установках і поведінці людини колективізму-індивідуалізму, альтруїзму-егоїзму.
5. Співвідношення внутрішнього гуманізму і зовнішньої вихованості.
6. Особливості поведінки в ситуації безкарності та поза примусом і контролем.
7. Поведінка в ситуації емоційної напруги, стресових, екстремальних ситуацій.
8. Ступінь самоволодіння, орієнтація, ясність мислення.
9. Здатність творчо змінювати поведінку в нестандартних умовах.

Критерії оцінки вихованості учнів та їх показники (за М.І.Монаховим)

Критерії вихованості	Показники
Любов до Батьківщини	Знання історії, повага до історичного минулого, традицій народу, турботи про інтереси, історичну долю країни, почуття гордості за великих людей країни, її культуру, досягнення, дбайливе ставлення до природи, народних надбань, знання сучасних важливих подій.
Інтернаціоналізм	Інтерес до культури, мистецтва інших народів, дружба з людьми різних національностей, добровільна участь у заходах інтернаціонального характеру.
Ставлення до однокласників, ровесників	Участь у справах свого класу, звичка надавати безкорисливу допомогу, дружні стосунки з хлопцями і дівчатами, вимогливість і повага до ровесників.
Гуманність	Доброчинне ставлення до людей, турбота про них, допомога, чуйність, повага, довіра; уважне ставлення до інтересів, бажань людей, питань, які їх турбують, до думок, почуттів оточуючих, розуміння мотивів, якими керують люди у своїй поведінці; тактовне ставлення до їх самолюбства, гордості, гідності; виключає грубість, чванство, пихатість, нетерпіння, недовіру.
Чесність	Правдивість, щирість; виконання обіцянок; звичка не брати без дозволу чужі речі; нетерпимість до брехні, крадіжки, обману,

	добровільне визнання своїх помилок, вчинків; говорити істину, не приховувати дійсний стан справ.
Ставлення до праці (працелюбність)	Любов, потреба і звичка до праці; сумлінність, старанність у праці: постійна зайнятість корисними вправами; звичка якісно і своєчасно виконувати роботу; насолода від самого трудового процесу; зацікавленість у досягненні позитивних результатів; допомога членам сім'ї у господарстві.
Дисциплінованість	Дотримання встановлених у суспільстві правових, моральних, політичних, естетичних норм поведінки, правил для учнів, певних звичаїв, традицій; швидке і точне виконання вимог батьків, вчителів.
Відповідальність	Сумлінне виконання своїх обов'язків, зроблених пропозицій, зобов'язань; звичка доводити розпочату справу до кінця; готовність відповідати за свої вчинки.
Активність	Прагнення відповідати на уроках, доповнювати відповіді інших; знайомство з допоміжною літературою; добровільна участь у різних видах діяльності, ініціативність, самостійність.
Допитливість	Систематичне читання літератури з різних галузей науки і техніки, постійна потреба розширення і поглиблення своїх знань; звичка користуватися словниками, довідниками; участь у роботі факультативів, гуртків, секцій, добра успішність.
Сміливість	Здатність до подолання почуття страху, готовність допомогти з ризиком для себе; готовність відстоювати свою думку.
Сила волі	Здатність примусити себе виконувати те, що потрібно, а не лише те, що подобається. Звичка доводити розпочате до кінця; наполегливість у досягненні поставленої мети, прагнення і здатність до подолання труднощів; успіхи у самовихованні.
Гідність, достойність	Ставлення до себе і до інших як до певної цінності, усвідомлення позитивних рис, що не дозволяє поступитися ними, самоповага, яка викликана усвідомленням досягнутих успіхів; вимога від інших поваги до себе, своїх прав.
Скромність	Не визнає за собою виключних достоїнств або прав.
Любов до прекрасного (естетична вихованість)	Інтерес до уроків літератури, співів; знання і розуміння творів літератури, музики, живопису; відвідування театрів, музеїв, бажання творити прекрасне.
Прагнення до фізичної досконалості	Прагнення бути сильним, спритним, здоровим, правильна осанка, участь у спортивних іграх, змаганнях, походах, секціях.

Питання 3. Теорії виховання.

В Україні створюється нова система виховання, яка водночас є національною й інтернаціональною, вона ґрунтується на гуманістичних ідеях виховання, а її орієнтири узгоджуються з кращими надбаннями світової цивілізації, науки.

О.В. Сухомлинська, аналізуючи теорії виховання, виділяє:

Персоналістичні теорії (або гуманістичні, ліберальні, недирективні, органічні, пульсаційні, вільні, відкриті). Вони спираються не на свободу й автономність особистості, а на усвідомленням розвиток: потреб, бажань, нахилів, імпульсів тощо. Вихованець сам

має опанувати своє виховання, використовуючи власні внутрішні потенції. Ці теорії приділяють багато уваги місцю й ролі вчителя в педагогічному процесі, який покликаний полегшити адаптацію учнів у середовищі, та також серед своїх однолітків.

Ідеологом цих концепцій, поширених як в Америці - (США, Канада), так і в Європі (Франція, Бельгія, Швейцарія), є американський психолог К. Роджерс («Я-концепція»). Але на відміну від 60-70 рр., коли вони сприяли появі «вільних», «відкритих», «альтернативних» шкіл, сьогодні їх застосовують переважно у вищій школі (найвідоміші представники цієї течії - Фройд, Роджерс, Левін, Маслоу).

Академічні теорії (традиціоналістські, класичні, загальні) концентрують свою увагу на процесі передачі загальних знань через класичний зміст навчання і виховання, який не залежить від сьогоденної культури й сучасних соціальних структур. Ці концепції мають на меті формування загальної культури, критичного й відкритого мислення, здатності до адаптування. Через сувору дисципліну, працю, повагу до традицій академічні теорії прищеплюють підростаючому поколінню демократичні цінності й почуття громадянськості. Головне в цих теоріях - зміст навчання, що має об'єктивну цінність і не залежить від учителя та учня (учитель передає знання, учень асимілює). Цінності, що прищеплюються, мало пов'язані з психологією людини та соціумом (Блум, Ален).

Соціальні теорії відштовхуються від тези, що виховання покликане розв'язувати соціальні, культурні проблеми та проблеми довкілля. Основною метою виховання має стати підготовка учнів до подолання нерівності між людьми (як у соціальному, так і в культурному аспектах), збереження навколишнього середовища. Провідне місце в цих теоріях відводиться суспільству (Ілліч, Бурдье, Тофлер).

Спіритуалістичні теорії (метафізичні) звернені, з одного боку, у внутрішній світ людини, а з іншого - до універсуму. Вони оперують змістом і цінностями, створеними тисячоліття тому. Релігія і східна філософія та їх цінності виступають основою виховання. Головна увага зосереджується на вихованцеві, з якого треба виховати особистість, здатну до медитації та споглядання (Фергюсон, Фотінас, Гартманн).

Соціокогнітивні теорії розглядають положення про те, що соціальні й культурні чинники є основою формування психічного здоров'я дитини і повинні стати основою теорії навчання й виховання. Сюди належать теорії, що пропонують педагогіку співробітництва й висувають культуру та суспільство (соціум) як провідний чинник виховання. Звідси останнє не лише постає як проблема соціальної й культурної структуралізації особистості, групи, колективу, а й саме починає відігравати провідну роль у трансформації культури та суспільства (Дж. Брунер, Л. Виготський).

Психологічні теорії виділяють у розвитку процесу пізнання в дитини такі його складові, як мислення, аналіз, розв'язання проблем, формування понять, уявлень, мислительних образів тощо. В основі цих теорій лежать психологічні дослідження процесу мислення (Піаже, Башляр). Ці теорії належать до проблем виховання.

Технологічні теорії (техносистемні, системні), які в основному зосереджені на поліпшенні технологій, засобів діяльності школярів, тобто на сучасному дидактичному, комунікативному матеріалі, а саме: комп'ютері, телевізорі, магнітофоні, магнітоскопі, відеодисках, компактних дисках тощо. Крізь призму інформатизованого навчального середовища вони розглядають проблеми взаємодії між комп'ютером і дитиною (Кароль, Гласер, Скіннер).

Сьогодні і в Україні процес активних творчих пошуків, набуває обрисів різних підходів до розв'язання проблем виховання молоді.

Тема 6: Процес виховання і самовиховання особистості.

План лекції:

1. Особливості процесу виховання. Засоби виховання.
2. Методи і прийоми виховання дітей та молоді.
3. Механізми формування особистості.
4. Проблема управління вихованням. Самовиховання особистості.

Ключові поняття:

Процес виховання – це цілеспрямована змістовна професійна діяльність педагога, що сприяє максимальному розвитку особистості дитини, входженню дитини у контекст сучасної культури, становленню її як суб'єкта і стратега власного життя, гідного людини.

Засоби виховання – це сукупність прийомів виховання; як правило, це предмети матеріальної і духовної культури, що використовуються у виховному процесі для вирішення конкретних виховних завдань.

Методи виховання – це конкретні способи впливу на свідомість, почуття, поведінку вихованців для вирішення педагогічних задач, спілкування вихованців із педагогом-вихователем.

Прийоми виховання – це складові частини виховних методів, які забезпечують їх застосування в певних умовах

Вчинок – основна особистісна форма й одиниця поведінки, що оцінюється як акт морального самовизначення особистості щодо людей, суспільства і самого себе; специфічний вид розумово-вольової дії, необхідна складова діяльності людини, вияву її характеру і поведінки. Вчинок відіграє винятково важливу роль у морально-психічному розвитку особистості.

Зараження - психологічний вплив на особистість у процесі, спілкування і взаємодії, який передає певні настрої, спонуки не через свідомість та інтелект, а через емоційну сферу.

Навіюваність або сугестія - це готовність сприймати ідеї, почуття, емоції і змінювати під їх дією поведінку не шляхом логічного переконування, а завдяки безпосередньому впливу на психічну сферу без відповідної переробки. Завдяки цьому відбувається прищеплення ідеї, почуття, або того чи іншого психофізичного стану. В учбовій роботі навіюваність як спосіб впливу розрахована на некритичне та безвідмовне сприймання інформації та наступні за нею дії.

Наслідування – процес, завдяки якому один об'єкт може придбати властивості іншого, тобто наслідувати властивість іншого об'єкту і додавати риси характерні тільки для нього самого. Наслідування - процес орієнтації на певний приклад, взірць, повторення і відтворення однією людиною дій, вчинків, жестів, манер, інтонацій іншої людини, копіювання рис її характеру та стилю життя.

Переконання - метод свідомого та організованого впливу на психіку індивіда через звернення до його критичного судження.

Особистість – людська цілісність, яка самовизначається і складається з розвитку відношень до навколишнього світу, до інших людей і до самої себе; вища інстанція, яка координує всю психічну діяльність, поведінкову активність; соціальне обличчя людини, «Я» для інших. Це соціальний індивід, що поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально неповторного.

Відповідальність – здатність особистості розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, прийнятим у суспільстві або в колективі нормам, у результаті чого виникає почуття співучасті в спільній справі, а при невідповідності – почуття невиконаного обов'язку; готовність індивіда визнати, що він сам є причиною наслідків власної поведінки і діяльності.

Основний зміст

Питання 1. Особливості процесу виховання. Засоби виховання.

Гуманізація освіти – система заходів, спрямованих на розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти, орієнтованих на вдосконалення особистості (головної цінності освіти). Гуманізація освіти передбачає формування гуманістичного світогляду, створення нових відносин між особистістю і суспільством. Гуманізація освіти – умова вирішення глобальних проблем сучасного людського соціуму, це шлях до вдосконалення духовного, культурного складу особистості, це формування соціальних здібностей людини жити в суспільстві за моральними нормами, зберігати й примножувати свої здібності до творчої діяльності, вдосконалювати свою особистість.

Процес виховання – це цілеспрямована змістовна професійна діяльність педагога, що сприяє максимальному розвитку особистості дитини, входженню дитини у контекст сучасної культури, становленню її як суб'єкта і стратега власного життя, гідного людини. Процес виховання діалектичний, що визначає його безперервність.

Діалектика виховного процесу розкривається у суперечностях:

- між задачами виховання і рівнем вихованості учня;
- між узагальненим морально-етичним досвідом та індивідуальним життєвим досвідом дитини;
- між колективними формами виховання та індивідуальним характером оволодіння духовними цінностями;
- між неупорядкованим впливом соціального середовища і цілеспрямованістю і планомірністю виховання тощо.

Виховний процес відзначається:

- тривалістю, по суті виховання триває все життя;
- безперервністю;
- комплексним характером (єдністю цілей, задач, поєднання форм і методів виховного впливу);
- варіативністю і невизначеністю результатів через індивідуальні відмінності вихованців та вихователів;
- двостороннім характером виховного впливу: від вихователя до вихованців (прямий зв'язок) та від вихованців до вихователя (зворотній зв'язок).

Складність виховного процесу:

- його результати не є явними (порівняно із процесом навчання);
- між педагогічними проявами вихованості і невихованості знаходиться довготривалий період утворення необхідних якостей особистості;
- виховний процес динамічний, рухливий, змінний.

Процес виховання – це послідовне розв'язання ряду педагогічних ситуацій, що передбачає реалізацію таких етапів:

- діагностика вихованців і визначення задач виховання;
- проектування виховного впливу: розробка змісту, методів, форм;
- організація педагогічної взаємодії;
- перевірка і оцінка результатів.

Засоби виховання – це сукупність прийомів виховання; як правило, це предмети матеріальної і духовної культури, що використовуються у виховному процесі для вирішення конкретних виховних завдань.

Засобами виховання є художня література та інші книги, газети, журнали, радіо, телебачення, кіно, театр, виставки, музеї, ігри, спорт, художня самодіяльність, цікавий співрозмовник, різноманітні предмети культури і природи.

Будь-який об'єкт матеріальної чи духовної культури виконує функцію засобу виховання за таких умов:

1) з ним пов'язана інформація, необхідна для розвитку внутрішнього світу особистості вихованця;

2) він виділений як предмет засвоєння в образній, наочно-дійовій або знаково-сигнальній (усній чи письмовій) формі;

3) об'єкт разом зі своєю інформацією залучений до спілкування і спільної діяльності вихователя і вихованців.

Кожен об'єкт має свої характеристики: фізичні, хімічні, естетичні та ін. Крім об'єктивних характеристик, він набуває при виконанні функції засобу виховання ще й педагогічні характеристики, найважливішими з яких є: повнота інформації про об'єкт, спосіб використання даного засобу вихователем; можливості використання його самими вихованцями в майбутньому самовихованні. Педагогічні характеристики засобу виховання обумовлені об'єктивними і суб'єктивними причинами. Об'єктивно вони є продуктом культури і традицій народного виховання, в яких закріплені способи передачі духовних цінностей за допомогою вже сформованих засобів виховання.

Суб'єктивні причини обумовлені діяльністю вихователя, який конкретизує способи використання засобів виховання у відповідності з метою і завданнями та рівнем вихованості дітей, враховуючи нові вимоги суспільства до особистості, сучасні педагогічні рекомендації і передовий досвід виховання.

Виховні можливості одиничного засобу виховання обмежені; реально педагог використовує систему засобів виховання, причому чим багатший набір використовуваних засобів виховання, тим ефективніший його результат. Залежність рівня виховання дітей від використовуваної системи засобів виховання є одним з фундаментальних законів педагогіки.

Засоби виховання обумовлені метою і завданнями виховання, методами і формами організації виховного процесу, здійснюють помітний вплив на всебічний розвиток особистості. Для виховання будь-якої якості особистості, будь-якого переконання, елемента внутрішнього світу особистості необхідні адекватні (відповідні) засоби виховання.

Питання 2. Методи і прийоми виховання дітей та молоді.

Методи виховання – це конкретні способи впливу на свідомість, почуття, поведінку вихованців для вирішення педагогічних задач, спілкування вихованців із педагогом-вихователем.

Класифікація методів виховання:

- методи переконання, за допомогою яких формуються погляди, уявлення, поняття вихованців, відбувається оперативний обмін інформацією (навіювання, аргументування, діалог, доведення, переконання тощо);

- методи вправ, за допомогою яких організовується діяльність вихованців, стимулюються її позитивні мотиви (різні види завдань щодо індивідуальної та групової діяльності у вигляді доручень, вимог, змагань, показу зразків, створення ситуацій успіху);

- методи оцінки і самооцінки, за допомогою яких відбувається оцінка вчинків, стимулювання діяльності, надається допомога вихованцям у саморегуляції їхньої поведінки (критика, заохочення, зауваження, покарання, ситуації довіри, контролю, самоконтролю, самокритики)

Прийоми виховання – це складові частини виховних методів, які забезпечують їх застосування в певних умовах. Тобто Метод виховання містить у собі сукупність прийомів виховної взаємодії з вихованцями.

Засобами реалізації вказаних методів є такі *прийоми виховання*:

Лекції, розповіді, бесіди, диспути, конференції, збори, в основі яких є слово.

У навчанні частіше всього використовуються *лекції* (як монолог з метою розкриття різних питань, пов'язаних з формуванням особистості учнів), *бесіди* (як цілеспрямовано організований процес обміну думками), *метод прикладу* (як метод впливу на свідомість, почуття, поведінку особистості через наслідування), *розповідь* (як прийом виховання почуття співпереживання, радості, моральних норм і правил поведінки).

Головним завданням процесу виховання особистості учня є досягнення єдності його свідомості і поведінки. Адже умова вихованості – не тільки засвоєння певних вимог, але й потреба діяти у відповідності з цими вимогами. Ця умова досягається в процесі конкретної діяльності, яка сприяє виробленню необхідних вмінь, звичок, рис характеру, засобів поведінки.

Питання 3. Механізми формування особистості.

Одне з найважливіших завдань психології педагогічної діяльності полягає у вивченні психологічних механізмів формування особистості, які є необхідною умовою успіху перетворення виховних вимог суспільства у внутрішні регулятори поведінки і діяльності підростаючої особистості. Вплив вчителя на учнів цілеспрямовано та регульовано здійснюється шляхом використання таких механізмів: *переконування, навіювання, наслідування, зараження*.

Переконування, як механізм і метод впливу, слід відрізнити від переконання як властивості, компонента психіки, що включає в себе знання, поєднані з щирою впевненістю в їх істинності. Структурне переконування включає в себе теоретично обгрунтовані (логічні) прийоми, за допомогою яких певна інформація, що повідомляється, органічно вплітається у сферу інтересів школярів. При цьому доводиться істинність чи хибність певних інформаційних повідомлень, їх значущість.

Мета переконування полягає в тому, щоб підвести дітей не тільки до розуміння певних положень, а й до внутрішнього їх прийняття.

Навіювання (сугестія) - відбувається вплив передусім на почуття, а через них - на розум і волю особистості, внаслідок чого сприймання інформації з певного джерела досить некритичне й малоусвідомлене. Навіювання ґрунтується на властивості слова оживляти, активізувати наявні й формувати нові асоціації між подразниками першої та другої сигнальних систем. А це означає, що через слово учень зможе засвоїти не тільки відповідні поняття, а й образ поведінки. Навіювання має давнє і широке використання, оскільки воно пов'язане як з фізіологічними, так і з психічними властивостями дітей.

Навіюваність притаманна школярам будь-якого віку, але чим молодша дитина, тим легше вона піддається їй.

Сприймання навіюваних ідей належить до пасивних, навіть дещо автоматизованих процесів. Певна частина інформації може засвоюватись несвідомо, без втручання активного мислення. Некритичне сприймання інформації не можна уявляти собі у вигляді чогось нереального, а всі засвоєні думки, поняття - ірраціональними, що суперечать здоровому глузду. Некритичне сприймання - цілком реальне явище людської психіки, призначення якого, насамперед, полягає в економії розумової енергії. Типовим прикладом навіювання є звернення І вчителя до певного авторитетного історичного джерела, юридичного документа, посилення на популярну особу тощо, коли учні сприймають ту чи іншу інформацію як цілком надійну. Оскільки транслятором цієї інформації є вчитель якому довіряють, ефект навіюваності дедалі більше зростає.

У психології виховання використовують різні види навіювання: пряме, опосередковане, довільне, мимовільне. Особливо важливо враховувати мотиваційну спрямованість навіювання. З цією ознакою його можна поділити на спонукальне й гальмівне. Перше характеризується тим, що вчитель, враховуючи безпосередні потреби,

звички, інтереси учнів, пропонує їм прийняти певний варіант поведінки. Гальмівне полягає в тому, що школярам подається така інформація, яка стримує їх від аморальних й антигромадянських вчинків.

Наслідування - може відбуватися як мимоволі, так і довільно. Мимоволі діти дошкільного і молодшого шкільного віку копіюють вербальні та поведінкові реакції спрямованості дорослих - батьків, родичів, учителів.

Поняття «наслідування» тісно пов'язане з іншим соціально-психологічним поняттям – «мода», яка виявляється в багатьох аспектах: смаках, уподобаннях, захопленнях тощо. Зважаючи на те, що вчитель для багатьох учнів - об'єкт наслідування, він має пропагувати моду на прогресивно-українське: пісні, музику, дизайн, культуру спілкування тощо.

Зараження. В ході зараження від індивіда до індивіда переходять різні емоційні стани - захоплення, тривога, радість, ентузіазм, сміливість тощо, які безконтрольно сприймаються й відтворюються людьми в ситуації їх безпосереднього спілкування.

Питання 4. Проблема управління вихованням.

Управління процесом виховання - діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований виховний вплив на вихованців. Воно передбачає підбір змісту виховної роботи з урахуванням вимог суспільства до рівня вихованості учнівського колективу взагалі й кожного його члена зокрема.

Для реалізації змісту виховання потрібні форми, методи і прийоми виховної роботи, які б імпонували учням. Усе це допоможе зробити виховний процес цілеспрямованим і систематичним. Суть управління виховним процесом - виявлення виховних можливостей сім'ї, громадських організацій, культурно-освітніх установ, засобів масової інформації для ефективнішого використання їх впливу на школярів. У процесі управління вихованням важливо організувати і спрямовувати колективне та індивідуальне життя й діяльність учнів, створювати умови для збагачення їх власного досвіду. Тому першорядне значення має встановлення гармонійних стосунків між вихованцями і вихователями на демократичних і гуманістичних засадах. Авторитарний стиль педагогів призводить до формування безініціативного виконавця чужої волі, невпевненої у власних силах людини. Інша крайність - відсутність вимогливості та контролю за поведінкою дітей, що сприяє формуванню безвідповідальності, недисциплінованості та інших негативних рис у вихованців.

Важливим в управлінні процесом виховання є формування гуманних взаємин між учнями. Треба не лише навчити дітей бути доброзичливими й гуманними до однокласників, а й формувати організаторські навички, виховувати вимогливість до товаришів, непримиренність до порушень дисципліни і порядку в школі та за її межами.

Управління виховним процесом слід спрямовувати на розвиток самостійності, ініціативності школярів. Це можливо за умови, що педагоги націлюють учнів на самостійний пошук цікавих видів діяльності, самостійне забезпечення необхідних для їх здійснення умов. Тому завдання педагогічного колективу - допомогти учням самостійно організувати діяльність у школі та за її межами. Виховання самостійності, ініціативності школярів не повинно применшувати керівної ролі педагога. Він має залишатися мудрим старшим другом і наставником дітей, але на умовах співпраці з ними.

Управління процесом виховання потребує постійного вивчення результатів виховної роботи, рівня вихованості учнів і колективу, виховних можливостей педагогічного колективу та батьківської громадськості й коригування змісту і методики виховного процесу з метою їх удосконалення.

Самовиховання – це цілеспрямована свідома, систематична діяльність особистості з метою вироблення в собі бажаних духовних, інтелектуальних, моральних, естетичних, фізичних та інших позитивних рис й усунення негативних.

Головною метою самовиховання на сучасному етапі є досягнення вихованцем згоди із самим собою, пошуку смислу життя, самоактуалізація і самореалізація потенційних можливостей та активне самоутвердження у суспільному житті. Пошук смислу життя – це відповідальний етап у розвитку та становленні особистості, коли відбувається формування і розвиток особистіших ціннісних орієнтацій, їх узгодження із загальнолюдськими, національними та професійними цінностями.

Самоактуалізація – це постійне прагнення людини до повного вияву і розвитку особистісних потенційних можливостей та їх реалізації. Самореалізація – свідома, цілеспрямована матеріально-практична, соціальна й духовна діяльність особи, спрямована на реалізацію власних сил, здібностей, можливостей, життєвих настанов.

Мотивами самовиховання є життєві устремління вихованця, потреба діяти згідно з нормами загальнолюдської моралі та професійними вимогами, розуміння необхідності переборення труднощів особистісного і професійного становлення тощо.

Процес самовиховання – це педагогічний процес, специфічність і унікальність якого полягає в тому, що в ньому і суб'єкт, і об'єкт виховання є однією особою.

Основні етапи процесу самовиховання:

- 1) усвідомлення вихованцем вимог до своєї діяльності;
- 2) самопізнання, критична самооцінка вихованцем своєї діяльності та поведінки;
- 3) планування роботи над собою, вироблення програми та правил поведінки;
- 4) практична реалізація програми самовиховання із урахуванням усієї складності наступного перегляду намічених позицій;
- 5) самоконтроль, самооцінка та самокоригування дій і поведінки.

Тема 7: Психологічна характеристика педагогічної діяльності вчителя.

План лекції :

1. Педагогічна діяльність учителя та її етапи.
2. Завдання та функції педагогічної діяльності вчителя.
3. Форми навчальної діяльності вчителя на уроці.
4. Педагогічна ситуація та педагогічна задача в роботі вчителя.

Ключові поняття:

Активність – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення навколишнього середовища і самого себе на основі засвоєння багатств матеріальної і духовної культури.

Діяльність – специфічно людська форма ставлення до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни і перетворення речей і явищ залежно від людських потреб. Людська діяльність за своєю сутністю є соціальною. Вона сформувалася історично, в процесі праці. Людина не лише пристосовується до умов життя, а й активно змінює їх відповідно до своїх людських потреб, що виникли і розвинулися історично. Діяльність людини свідома і цілеспрямована.

Етапи діяльності вчителя – актуалізація опорних знань, мотивація учіння учнів, організація вивчення нового матеріалу, вдосконалення раніше вивченого матеріалу/закріплення, визначення результативності навчання.

Мета фізичного виховання – сприяти формуванню всебічно і гармонійно розвинутої особистості, у якої здоровий дух сполучається зі здоровим тілом.

Функція – це обов'язок, коло діяльності, призначення, роль.

Функції учителя фізичної культури: дидактична, розвивальна, виховна, оздоровча, конструктивна, організаційна, комунікативна.

Педагогічна ситуація - це реальна в даний момент обстановка навчально-виховної діяльності вчителя.

Основний зміст

Питання 1. Педагогічна діяльність учителя та її етапи.

Діяльність – це регульована свідомістю психологічна і рухова активність людини, викликана соціально значимими мотивами. Не всяка активність людини може бути названа діяльністю. Праця, навчання, заняття спортом, суспільна робота відносяться до різних видів діяльності.

Незалежно від виду діяльності її компонентний склад, як правило, однаковий. Крім мотиваційного, виділяють перцептивний компонент, пов'язаний з відчуттями і сприйняттями (наприклад, спостереження за учнями); мнемічний, пов'язаний із запам'ятовуванням і відтворенням інформації; розумовий, пов'язаний із вирішенням виникаючих по ходу діяльності завдань; імажинітивний, пов'язаний з уявою, із придумуванням нових вправ; руховий, пов'язаний, наприклад, з показом фізичних вправ.

Діяльність здійснюється в декілька етапів: підготовка, виконання плану й оцінка досягнутого.

Підготовчий етап полягає в постановці мети і завдань, у створенні орієнтованої основи діяльності (з'ясування умов, у яких буде здійснюватися діяльність: ситуація, засоби досягнення мети), у розробці плану досягнення мети і виборі способів її досягнення, створення умов для успішного здійснення діяльності, психологічне настроювання учителя на урок. Великий обсяг роботи, виконуваної на цьому етапі, є однією з особливостей діяльності учителя.

Виконавчий етап зв'язаний із практичною реалізацією наміченого; контролем за діями учнів, за своєю поведінкою; з подоланням труднощів, що виникають по ходу уроку; з коректуванням плану уроку в зв'язку зі змінами ситуації. Цей етап характеризується психічною напруженістю вчителя, зумовлюваною постійним розподілом і переключенням уваги.

Оціночно-коректувальний етап пов'язаний з оцінкою досягнутого, з виявленням причин невдач на уроці і з внесенням корекції в план діяльності при її повторному виконанні. Цей етап діяльності жадає від учителя ретельного аналізу проведеного уроку, узагальнення окремих розрізнених фактів, пошуку відповіді на запитання тощо.

Питання 2. Завдання та функції педагогічної діяльності вчителя.

Педагогічна діяльність учителя, як відомо, реалізується сукупністю різноманітних дій в певних педагогічних ситуаціях, які підпорядковані навчально-виховним цілям і спрямовані на вирішення конкретних педагогічних завдань. Упорядкована сукупність таких дій визначає виконання певної педагогічної функції вчителя.

Усі педагогічні функції поділяють на дві групи. До першої входять орієнтаційна, розвиваюча, мобілізуюча (та, що стимулює розвиток) і інформаційна функції, основою яких є дидактичні, академічні, авторитарні, комунікативні здібності людини. У процесі

професійно-педагогічної підготовки вчителя треба діагностувати рівень розвитку цих здібностей і цілеспрямовано формувати ті з них, прояв яких виявився недостатнім.

Узагальнення матеріалів багатьох досліджень другої групи (організаційно-структурних) функцій дозволяє визначити, що до неї входять такі педагогічні функції: конструктивна, організаторська, комунікативна і гностична (дослідницька).

Конструктивна функція вчителя забезпечує:

- ✓ визначення мети і завдань навчально-виховного процесу;
- ✓ відбір навчального матеріалу, який слід засвоїти учням, його систематизацію;
- ✓ проектування діяльності учнів із засвоєння навчального матеріалу;
- ✓ проектування власної майбутньої діяльності і поведінки у взаємодії з учнями;
- ✓ підбір адекватних засобів, методів і методичних прийомів, способів організації і форм навчальної і виховної роботи.
- ✓ виявлення розбіжностей між запланованим і досягнутим. Організаторська функція реалізується через:
  - ✓ забезпечення різноманітних видів навчальної діяльності учнів;
  - ✓ організацію учнівського колективу, його згуртування і наділення на вирішення навчальних завдань;
  - ✓ організацію позакласної і позашкільної роботи учнів;
  - ✓ матеріально-технічне забезпечення педагогічного процесу;
  - ✓ організацію власної діяльності і поведінки під час безпосередньої взаємодії з учнями на уроках і позаурочних заняттях (розподіл робочого часу, інструктування, контроль, дозування навантаження тощо).

Комунікативна функція передбачає:

- ✓ встановлення ділових і неформальних особистих стосунків з окремими учнями і групами учнів;
- ✓ ділове спілкування з іншими вчителями та адміністрацією школи;
- ✓ контакти з державними і громадськими фізкультурно-спортивними організаціями;
- ✓ налагодження взаємодії з батьками учнів;
- ✓ вміння знаходити меценатів (спонсорів).
- ✓ Гностична функція передбачає вивчення:
  - ✓ змісту і способів впливу на учнів на основі розуміння їх внутрішнього стану;
  - ✓ вікових і індивідуальних особливостей учнів;
  - ✓ особливостей процесу і результатів власної діяльності, її вад і переваг.

Гностична функція вчителя є провідною, оскільки пізнавальна діяльність у процесі навчання є основним видом діяльності, без якого неможливі (або стають неповноцінними) всі інші її види.

Гностична функція реалізується ефективно, якщо її результатом є правильна самооцінка, самоконтроль, самосвідомість, самопроекування, самоуправління тих, хто навчає і навчається.

Без реалізації гностичної функції педагогічна діяльність учителя неефективна і формальна. Без неї неможлива педагогічна творчість.

Реалізація вчителем професійних функцій визначає значного мірою ту атмосферу, в якій працюють учні. Хороший учитель опирається, перш за все, на глибокі знання змісту навчального матеріалу, на володіння методами викладання і на вміння розвивати у своїх учнів суспільно значущі мотиви для поглибленого засвоєння навчального матеріалу.

Питання 3. Форми навчальної діяльності вчителя на уроці.

Більшість учених визначають такі форми навчальної роботи на уроці, як: індивідуальну, фронтально-колективну, групову. Інші дослідники, уникаючи змішування понять "форма навчальної діяльності" з "формою навчально-виховного процесу", першу з них називають способом (Г.Кумаріна, В.Онищук, В.Римаренко).

ІНДИВІДУАЛЬНА ФОРМА РОБОТИ.

Орієнтує учня на самостійне виконання навчального завдання на рівні його можливостей. Широко використовується у ході програмованого або комп'ютерного навчання. Індивідуалізація в навчанні означає підтримку і стимулювання розвитку в учневі того, що становить його унікальність і неповторність, оскільки впливає з внутрішньо інтенційної спрямованості, формуючи життєтворчий потенціал особистості. Ця форма лежить в основі особистісного-орієнтованого підходу до виховання та навчання учнів (І.Д.Бех). Передбачає: а) допомогу кожному учневі в усвідомленні власних потреб та інтересів, необхідності їхнього розвитку; б) створення сприятливих умов для розвитку їх; в) налаштування школяра на індивідуальну творчість; г) підтримку вихованців у їхній рефлексії.

Г.Кумаріна, В.Онищук, В.Римаренко визначають три рівні індивідуалізації навчання:

- 1) рівень, який реалізується шляхом урахування загальних особливостей учнів на різних етапах їх навчання і розвитку;
- 2) рівень, що здійснюється засобами диференційованого підходу до навчання та розвитку учнів;
- 3) рівень, який досягається засобами індивідуального підходу до навчання та розвитку школярів.

Диференціація в навчальній діяльності - це така форма індивідуалізації її, яка передбачає об'єднання учнів у групи згідно з їхніми індивідуальними особливостями для окремого навчання, упродовж якого реалізуються навчальні завдання відповідного рівня складності.

Прийнято розрізняти внутрішню диференціацію і зовнішню диференціацію.

Внутрішня диференціація стосується такої організації навчального процесу, за якої розвиток внутрішньо закладених нахилів та задатків школяра здійснюється в межах класно-урочної діяльності у кожному класі зокрема.

Зовнішня диференціація відбувається в двох основних напрямках: 1) створення спеціалізованих класів та шкіл, до навчання в яких залучаються учні з особливими навчально-пізнавальними та професійними нахилами (профільні та спеціалізовані навчальні заклади, класи з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів); 2) створення шкіл і класів з урахуванням особливостей розумового розвитку учнів та стану їх здоров'я (загальноосвітні навчальні заклади з поглибленим вивченням іноземних мов, математичні школи, класи вирівнювання, логопедичні навчально-виховні заклади та ін.)- Як правило, можливості диференціації в основному використовуються у старших класах за такими основними напрямками: 1) науковий (наприклад, фізико-математичний, історико-суспільствознавчий, філологічний та ін.); 2) прикладний (сільськогосподарський, економічний і т. д.); 3) художньо-естетичний (образотворчий, музичний, хореографічний та ін.); 4) спортивний (згідно з різними видами спорту). Для спеціалізованих навчальних закладів Міністерство освіти і науки України розробило близько 60 варіантів відповідних навчальних програм.

Важливими напрямками диференціації освіти є організація навчання обдарованих дітей, інвалідів та дітей з відхиленнями у розумовому розвитку. Всі вони перебувають у так званій групі ризику і вимагають до себе підвищеної уваги.

ФРОНТАЛЬНО-КОЛЕКТИВНА РОБОТА.

Полягає у постановці вчителем перед класом проблемних питань чи пізнавальних завдань, у відповідному опрацюванні яких беруть участь усі учні. Обговорюють різні варіанти рішення, обґрунтовують доцільність кращих. За цих умов завданням учителя залишається спрямування навчально-пізнавальної колективної діяльності учнів. Нерідко тут мають місце колективні творчі справи (наприклад, підготовка і проведення уроку за формою прес-конференції).

ГРУПОВА РОБОТА.

Передбачає спільне планування навчальної діяльності, вибір методів та засобів її здійснення. Серед її форм розрізняють: бригадну, ланкову, парну.

Бригадна форма має два різновиди організації навчальної роботи: 1) кооперативно-груповий (кожна група виконує своє завдання, яке є однією зі складових загального); 2) диференційовано-груповий (завдання розподіляються між учнями з різними навчальними можливостями залежно від складності їхнього виконання).

Ланкова форма. Як і за бригадної форми, клас ділиться на групи з 4-6 осіб. Вважається за доцільне включення в них учнів із різними навчальними можливостями. Вони працюють за єдиними завданнями, закріплюючи чи аналізуючи пояснений учителем навчальний матеріал або застосовуючи його на практиці. Оптимальною вважається тривалість такої роботи для молодших школярів 5-7 хв, для середніх - 10-15 хв, для старших - 15-20 хв.

Парна робота найчастіше передбачає допомогу сильного учня слабшому. Пари бувають постійними або змінними, залежно від особливостей навчальних завдань. Часто робота у парі передбачає взаємно навчання та взаємоконтроль.

Питання 4. Педагогічна ситуація та педагогічна задача в роботі вчителя.

Педагогічна діяльність потребує від учителя оперування комплексом професійних знань, педагогічною технікою, системою здібностей до педагогічної діяльності, оскільки кожного дня, кожної хвилини перед педагогом постають безліч ситуацій, що потребують відповідного реагування, прийняття рішень і т.п. Власне, уся педагогічна діяльність, увесь педагогічний процес складається з нескінченного ланцюжка педагогічних ситуацій, які можуть виникати спонтанно, а можуть бути спеціально створені учнями або вчителем (з певною метою). Наприклад, вчитель заходить до класу, щоб розпочинати урок – а половина учнів відсутня. Це вже ситуація, що потребує певної реакції та прийняття рішення. Через десять хвилин після початку уроку на порозі класу з'являється учень, що запізнився, – знову ситуація. Хтось не виконав домашнього завдання, інший постійно розмовляє на уроці, комусь захотілося їсти і він дістає з сумки бутерброд... У таких ситуаціях виявляється невідповідність, суперечність між очікуваннями педагога та реальністю. Тобто, **педагогічна ситуація** – це фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу²⁴.

Кожного разу, стикаючись з подібними ситуаціями, педагог може піти двома шляхами:

- 1) залишити проблему поза увагою;
- 2) поставити перед собою мету – подолати суперечність, що виникла.

Майстерність вчителя виявляється тоді, коли він усвідомлює педагогічну ситуацію, ставить перед собою мету та формулює педагогічну задачу. Тобто, ситуація стає задачею за умови цілеспрямованої педагогічної діяльності :

ПЕДАГОГІЧНА СИТУАЦІЯ + МЕТА = ПЕДАГОГІЧНА ЗАДАЧА

Таким чином, **педагогічна задача** – це результат усвідомлення вихователем у педагогічній ситуації необхідності розробки системи професійних дій і прийняття їх до

виконання. Основна мета, яку переслідує вчитель у своїй діяльності, полягає в тому, щоб у процесі навчання і виховання сформувати і розвинути учня як активного суб'єкта суспільної і трудової діяльності, сформувати його особистість. Цілі педагогічного впливу завжди плануються як деякі ефекти просування, зростання, зміни особистості учня. Вчитель прагне до того, щоб сформувати в учня знання, переконання, методи дії, які б дали змогу учню в подальшому самостійно керувати своєю майбутньою діяльністю.

Педагогічні задачі, які педагог висуває і вирішує на основі аналізу конкретної ситуації, можуть бути трьох рівнів: **стратегічні, тактичні й оперативні**.

Стратегічні задачі найбільш віддалені у часі, вони мають на меті суттєву зміну об'єкта виховання, досягнення бажаного ідеалу. Наприклад, класний керівник, отримавши новий клас і виявивши його особливості, ставить за мету *створити в класі дружний, згуртований учнівський колектив*.

Тактичні задачі сприяють реалізації стратегічної задачі, тобто це ті заходи, які слід здійснити для досягнення віддаленої мети. Приміром, для згуртування колективу вихователь *залучатиме учнів до виконання спільних справ, колективної праці, до спільного проведення дозвілля*.

Оперативні (ситуативні) задачі повинні вирішуватися одразу. Їхня мета – спрямувати вчинки вихованців у потрібне русло. Наприклад, якщо педагог помічає, що один з учнів ображає свого однокласника, то він повинен негайно прореагувати на це відповідним чином (*зробити зауваження, запросити на розмову, призначити покарання, відволікти винуватця певним проханням тощо*).

Слід звернути увагу на те, що, усвідомлюючи одну й ту саму педагогічну ситуацію, вчитель може сформулювати для себе задачі трьох рівнів. Приміром, у ситуаціях, коли хтось з учнів не виконав домашнього завдання або був неухажливий на уроці,

- *оперативною* задачею буде: як відреагувати на таке порушення навчальної дисципліни;
- *тактичною* – як вдосконалити засоби обліку та контролю знань, активізувати пізнавальну діяльність на уроках;
- *стратегічною* – як виховати у дітей почуття відповідальності, організованість тощо.

Звичайно, після того, як вчитель поставив перед собою мету та сформулював педагогічну задачу, важливо цю задачу правильно розв'язати. Адже розв'язання педагогічної задачі визначає рівень педагогічної майстерності та професіоналізму вчителя.

Процес вирішення педагогічних задач, як і будь-яких інших задач, містить три основні **етапи**:

- 1) **аналітичний**, який починається з аналізу й оцінки ситуації, що склалася, і закінчується формулюванням задачі, що підлягає вирішенню;
- 2) **проективний** етап, коли плануються способи вирішення вже поставленої задачі, розробляється конкретний проект цього рішення;
- 3) **виконавчий** етап, який пов'язаний з реалізацією задуму, з практичним втіленням розробленого "проекту".

Розглянемо, як відбувається вирішення педагогічної задачі на прикладі наступної педагогічної ситуації.

Після уроків до вчительки несміло підходить другокласник і соромлячись просить:

- *Олено Миколаївно, дайте мені, будь ласка, телефон Маши Петренко.*

- *Іванку, а навіщо він тобі?*

Опустивши очі, хлопчик зізнається, що йому дуже подобається однокласниця, а поговорити з нею в школі він не наважується. Можливо, вийде по телефону?

- 1) **Аналіз умов і постановка задачі**. Коли вчитель зустрічається з проблемною ситуацією, він вимушений зробити її предметом свого аналізу: з'ясувати причини, які викликали ситуацію, визначити її характер тощо. Педагог має ніби "піднятися" над ситуацією,

оцінити той чи інший окремих факт у загальному контексті діяльності. Результатом такого аналізу і буде постановка задачі, яку потрібно вирішити в умовах існуючої ситуації.

Наведена ситуація досить неоднозначна. З одного боку, хочеться допомогти сором'язливому хлопчику, з іншого, дати телефон дівчинки – значить, поведеться некоректно стосовно неї, крім того, це може не сподобатись батькам учениці. Перед вчителем постає задача: потрібно і допомогти хлопчику і не спричинити незручностей дівчинці.

- 2) **Розробка “проекту” майбутнього рішення.** На цьому етапі вчитель заздалегідь уявляє, “програє” ті реальні ситуації, які він повинен створити в процесі організації навчально-виховної діяльності учнів. Суттєве значення тут має інтуїція, оскільки задачі, які щоразу виникають у педагогічному процесі, повинні нерідко вирішуватися в умовах дефіциту часу й інформації про те чи інше явище.

Відволікати хлопчика від його ідеї і переключати його увагу на щось інше не варто: якщо дитина зважилась на такий крок (підійти до вчительки і попросити), то він навряд чи просто так відмовиться. Не дати телефон (сказати, що його у вас немає) і на цьому зупинитися теж буде невірно: дитина може назавжди втратити довіру до педагога. Найкраще, що може вчитель зробити у даному випадку, це сказати хлопчику, що телефону немає, але запропонувати допомогти йому в інший спосіб. Це викличе у дитини довіру до педагога і допоможе школяреві відволіктися від ідеї з телефонним дзвінком та придумати інші способи потоваришувати з дівчинкою.

- 3) **Практична реалізація рішення.** Цей етап характеризується безпосередньою взаємодією вчителя і учнів, прямим контактом між ними, організацією діяльності учнів, в результаті чого формуються їхні ціннісні відносини, засвоюються знання і розвиваються вміння.

Наступного дня можна посадити хлопчика з дівчинкою, що йому подобається, чимось обґрунтувавши цей вчинок (наприклад, йому погано видно з останньої парти, а дівчинка сидить близько). Інший варіант може бути спрямований на те, щоб дати хлопчику і дівчинці спільне навчальне завдання, залучити до спільної справи, що допоможе їм ближче познайомитися, більше спілкуватися і, можливо, подружитися.

У ході педагогічної діяльності здійснюється цілеспрямована й організована взаємодія вчителя і вихованців, спрямована на досягнення визначених, спроектованих заздалегідь змін особистості школяра. При цьому і вчитель і учень навчаються одночасно. Процес розв'язання педагогічної задачі розгортається як спільна діяльність і діяльне спілкування в системі “вихователь – вихованці”. А це і є те середовище, в якому розвивається особистість дитини і особистість дорослого як вихователя²⁹.

Аналіз педагогічних ситуацій, ефективність розв'язання педагогічних задач, правильність прийнятих вчителем рішень великою мірою залежить від особистісних якостей педагога. Саме під час вирішення педагогічних задач виявляються педагогічна спрямованість, ціннісні орієнтації, інтелектуальні, емоційні, вольові якості вчителя. Ці якості впливають на успішність досягнення поставленої мети та свідчать про рівень готовності педагога до творчого розв'язання педагогічних задач.

Тема 8. Формування індивідуального стилю діяльності та спілкування вчителя.

План лекції:

1. Поняття стилю діяльності і спілкування педагога.
2. Стилi педагогічного спілкування, їх різновиди і особливості прояву.
3. Індивідуальний стиль педагогічної діяльності, особливості його формування і прояву.

Ключові поняття:

Стиль – це сукупність етичних норм і характерних рис діяльності, поведінки, методу роботи, способу життя.

Стиль діяльності - це стала система способів, прийомів, яка проявляється в різних умовах її здійснення.

Стиль спілкування - це індивідуально-стабільна форма комунікативної поведінки людини, яка виявляється в будь-яких умовах взаємодії, у ділових і особистісних стосунках, способах прийняття рішень і розв'язання конфліктів, у прийомах психологічного впливу на людей тощо.

Стиль педагогічного спілкування - це сукупність стабільних у часі, трансситуаційних способів, прийомів та експресивних проявів взаємодії педагога з учасниками освітнього процесу, особистісне надбання вчителя, що є результатом його професійного самовизначення і самоактуалізації.

Індивідуальний стиль педагогічної діяльності - сукупність завдань, засобів і способів педагогічної діяльності та спілкування, а також більш приватних особливостей, як, наприклад, ритм роботи, характерних і стійких для даного вчителя.

Основний зміст**Питання 1. Поняття стилю діяльності і спілкування педагога.**

Стиль – це сукупність етичних норм і характерних рис діяльності, поведінки, методу роботи, способу життя.

Педагогічна діяльність вчителя, як і будь-яка інша діяльність, характеризується певним стилем. В широкому розумінні *стиль діяльності* - це стала система способів, прийомів, яка проявляється в різних умовах її здійснення. Вона обумовлюється специфікою самої діяльності, індивідуально-психологічними особливостями суб'єкта.

Психологи вважають, що стиль людини є постійним, досить стійким, універсальним, «наскрізним», цілісним психічним утворенням, що включає свідомі й несвідомі механізми пасивної й активної (перетворюючої) адаптації людини до середовища. Стиль забезпечує інтеграцію психічних сфер людини, її взаємодій із зовнішнім середовищем (виступаючи ланкою, що опосередковує, і одним з його поведінкових механізмів) (Сухорукова С.В., 2013) Стиль діяльності включає в себе уміння і навички, виявляючи здатності самого суб'єкта й обумовлюючи його індивідуально-психологічними й особистісними особливостями.

Стиль діяльності пов'язаний з стилем саморегуляції: вони розглядаються як взаємопов'язані сторони цілісного індивідуального стилю активності і діяльності людини. Взагалі поняття "стиль" трактується у широкому контексті, як стиль поведінки, стиль діяльності, стиль керівництва (лідерства), стиль спілкування, когнітивний стиль і т.д.

Стиль педагогічного спілкування - усталена система способів і прийомів, які використовує вчитель під час взаємодії з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі. У стилі спілкування відображаються особливості комунікативних можливостей учителя, характер взаємин педагога і вихованців, творча індивідуальність педагога, особливості учнівського колективу.

Стиль педагогічного спілкування залежить від особистісних якостей педагога і комунікативної ситуації. До особистісних якостей, які визначають стиль спілкування, належать ставлення вчителя до дітей (активно-позитивне, пасивно-позитивне, ситуативно-негативне, стійке негативне) та володіння організаторською технікою.

За активно-позитивного ставлення, педагог виявляє ділову реакцію на діяльність учнів, допомагає їм, реалізує інші потреби в неформальному спілкуванні. Вимогливість, поєднана із зацікавленістю в учнях, викликає взаємодовіру, розкутість, комунікабельність.

Пасивно-позитивне ставлення фокусує увагу вчителя на вимогливості та суто ділових стосунках. Таке спілкування характеризується сухим, офіційним тоном, неемоційністю, що збіднює спілкування і гальмує творчий розвиток вихованців.

Ситуативно-негативне ставлення, що залежить від зміни настрою вчителя, породжує в дітей недовіру, замкненість, нерідко лицемірство, брутальність тощо. Викликаючи негативне ставлення до себе, учитель працює і проти предмета, який викладає, і проти школи, і проти суспільства загалом.

Стійке негативне ставлення характеризується виявом грубості, використанням образливих, принизливих висловів, постійним недотриманням правил професійної етики, педагогічного такту.

На основі ступеня адекватності засобів і способів спілкування ситуаційним умовам, в яких відбувається взаємодія, виділяють *гнукий, ригідний та перехідний* стилі.

Гнучкий стиль характеризується високим рівнем орієнтації в ситуації спілкування адекватною оцінкою інших та самооцінкою, розумінням підтексту спілкування, емоційного стану співбесідника.

Ригідний стиль відрізняє відсутність достатнього аналізу своєї і чужої поведінки, неадекватна оцінка інших і самооцінка, погане володіння собою, нерозуміння підтексту спілкування, відсутність вміння знаходити доцільну форму спілкування для здійснення ефективного впливу на співрозмовника.

Перехідний стиль є проміжним. Для нього характерний вияв певною мірою як одних, так і інших тенденцій, тобто розуміння людей і ситуацій неповне, вплив на інших не завжди ефективний і відповідний ситуації.

Потрібно розрізняти такі явища, як стиль спілкування особистості і спілкування особистості в конкретних ситуаціях. Особливості спілкування індивіда в тій чи іншій конкретній ситуації справді неможливо зрозуміти і пояснити без врахування специфічних характеристик і параметрів самої ситуації. Але під стилем розуміють не спілкування особистості взагалі і не його ситуаційно специфічні особливості, а лише характерні, типові для неї, які відрізняються індивідуальною специфічністю, відносною стабільністю і транситуаційністю, тобто тенденцією виявлятися в об'єктивно відмінних ситуаціях соціальної взаємодії (у рамках певної сфери життєдіяльності або соціальної групи).

Питання 2. Стилi педагогічного спілкування, їх різновиди і особливості прояву.

Стиль спілкування детерміновано контекстом діяльності, в яку воно включене, а тому індивідуально-типологічні особливості взаємодії вчителя з учнями визначаються як *стиль педагогічного спілкування*. Стиль педагогічного спілкування - це не лише сукупність стабільних у часі, транситуаційних способів, прийомів та експресивних проявів спілкування педагога, але й особистісне надбання вчителя, що є результатом його професійного самовизначення і самоактуалізації.

Існують різні підходи до виділення стилів педагогічного спілкування.

Так, А.В. Петровський розробив двокомпонентну типологію педагогічної взаємодії і виокремив навчально-дисциплінарну та особистісно-орієнтовану моделі педагогічного спілкування. Основними критеріями, що визначають відмінність між вчителями з різними моделями, є різне розуміння цілей педагогічної діяльності, настанови щодо учнів, способи і тактики спілкування з ними.

Вчителі навчально-дисциплінарного типу головну мету своєї діяльності вбачають в озброєнні дітей знаннями, вміннями та навичками з навчального предмету. Основними способами спілкування з учнями при цьому є настанови, вказівки, роз'яснення, зауваження, заборони. В основі їхнього спілкування лежить тактика диктату та опіки. Вчителі цього типу більш схильні карати учнів за їхні провини, ніж заохочувати за досягнення.

Викладачі, яким властива особистісно-орієнтована модель, вбачають своє основне завдання в сприянні особистісному розвитку школярів. Формування знань, умінь та навичок є для них не самоціллю, а одним із засобів повноцінного розвитку учнів. Пріоритетне значення вони надають розвитку їхнього творчого потенціалу, розпізнанню індивідуальної своєрідності. Для спілкування з учнями характерна орієнтація на співробітництво, індивідуальний підхід, довірливі міжособистісні стосунки, врахування інтересів, емоційних станів і якостей учнів. В арсеналі дидактичного способу впливу таких вчителів переважають методи і прийоми позитивного стимулювання і заохочення.

На основі поєднання трьох ортогональних, відносно самостійних параметрів педагогічного спілкування: "домінантність - залежність", "симпатія, доброзичливість, прийняття - антипатія, ворожість, неприйняття", "дистантність - психологічна близькість, контактність" В.М. Галузяк виділяє вісім стилів:

- авторитарний (відкритий, доміантний, доброзичливий);
- діловий (закритий, доміантний, доброзичливий);
- зверхній (закритий, доміантний, недоброзичливий);
- конформний (відкритий, пасивний, доброзичливий);
- байдужий (відкритий, пасивний, недоброзичливий);
- відчужений (закритий, пасивний, недоброзичливий);
- формально-толетарний (закритий, пасивний, доброзичливий);
- агресивний (відкритий, доміантний, недоброзичливий). Цікавою є і описова

класифікація І.М. Юсупова, що розкриває окремі найбільш яскраві характеристики особливостей педагогічного спілкування.

- 1. Стиль "спільна творчість". Він найбільш продуктивний не лише за своїм кінцевим результатом, а й за виховним ефектом, якщо властивий учителеві. Діяльнісно-діалогова схема цього спілкування ставить партнерів у паритетне становище, коли накреслено спільну мету і спільними зусиллями знаходять вирішення.

- 2. Стиль "дружня прихильність" близький до попереднього. В його основі лежить щирий інтерес до особистості партнера зі спілкування, ставлення до нього з повагою, відкритість контактам. Цей стиль також є ефективним з погляду успішної спільної навчально-виховної діяльності.

- 3. Стиль "загравання" розглядається як крайня форма "дружньої прихильності", яка має негативний заряд у стосунках. Він базується на прагненні завоювати фальшивий, дешевий авторитет у партнера зі спілкування. Формування цього стилю викликane бажанням сподобатися, бути прийнятим людиною, групою за відсутності мінімальної особистої комунікативної культури. На цей стиль спілкування легко "скотитись" учителю-початківцю.

- 4. Стиль залякування є протилежним до "загравання". Виникає як наслідок власної невпевненості за більш високого статусу, ніж у партнера, або невміння організувати спілкування на основі продуктивної спільної діяльності. Цей стиль штучно ставить партнера в залежне становище, викликає у нього негативне ставлення до протилежної сторони. Процес спілкування виявляється жорстко регламентованим, загнаним у формально-офіційні рамки. Між партнерами зі спілкування постає невидимий бар'єр відчуження. Для продуктивної творчої діяльності стиль абсолютно неприйнятний.

- 5. У ділових колах, у шкільній та вузівській педагогіці поширений стиль "дистанція". Він має різні відтінки, але в усіх випадках зводиться до суб'єктивного підкреслення відмінностей між партнерами: вікових, соціальних, службових, професійних. Це обмежує творчий потенціал спільної діяльності, провокує авторитарність, особливо в педагогічній діяльності. Разом з тим без дотримання певної дистанції педагогічне спілкування може перетворитися на панібратсько-поблажливе ставлення. Дистанція в діяльності педагога має бути показником його провідної ролі. За такого стилю

спілкування слід вибирати розумний діапазон його застосування, що залежить не лише від практичного досвіду, а й від емпатичних тенденцій партнерів, тобто їхнього вміння "відчувати" партнера.

- б. "Менторський" стиль можна розглядати як різновид стилю "дистанція", коли один із партнерів свідомо чи мимовільно перебирає на себе роль наставника. Повчально-покровительський тон з його боку, який простежується не лише в розмові, а й у зовнішності, позі, міміці, збільшує розрив між партнерами, викликає небажання спілкуватися, набуває, в разі необхідності, інформаційного змісту.

Перелічені варіанти не вичерпують усього багатства мимовільно вироблених тривалою практикою стилів спілкування. В його спектрі можливі різноманітні нюанси, які дають несподівані ефекти, що сприяють чи заважають взаємодії партнерів. Зазвичай, їх відшукують емпіричним шляхом. При цьому стиль однієї людини може бути неприйнятним для іншої. У стилі спілкування яскраво виявляється індивідуальність особистості.

Щодо педагогічного спілкування, то найбільш оптимальним можна вважати такий стиль, в якому вимогливість і послідовність вихователя поєднуються із доброзичливим ставленням, прийняттям учнів та особистою відкритістю. Водночас проблема ефективності стилів педагогічного спілкування певною мірою стосується врахування різноманітних ситуацій, що виникають у процесі взаємодії між вчителем і учнями, необхідності миттєвої орієнтації в них та їхній релевантності специфіці і завданням навчально-виховного процесу. Той факт, що педагогові притаманний певний стиль педагогічного спілкування не заперечує можливості ситуаційної гнучкості його спілкування, але в межах одного стилю. Іншими словами, маючи індивідуальний стиль педагогічного спілкування, педагог може застосовувати різні засоби спілкування, більш адекватні ситуації.

Питання 3. Індивідуальний стиль педагогічної діяльності, особливості його формування і прояву.

Індивідуальним стилем педагогічної діяльності називають «систему улюблених прийомів, певний склад мислення, манеру спілкування, способи пред'явлення вимог» - риси, нерозривно пов'язані з системою поглядів і переконань педагога. У творчих педагогів стиль педагогічної діяльності нескінченно різноманітний.

Індивідуальний стиль педагогічної діяльності проявляється:

- в темпераменті (час і швидкість реакції, індивідуальний темп роботи, емоційна откликаємость);
- в характері реакцій на ті чи інші педагогічні ситуації;
- у виборі методів навчання;
- в підборі засобів виховання,
- в стилі педагогічного спілкування;
- в реагуванні на дії і вчинки дітей;
- в манері поведінки;
- в перевазі тих чи інших видів заохочень і покарань;
- в застосуванні засобів психолого-педагогічного впливу на дітей.

Індивідуальний стиль неможливо запозичувати або тиражувати, він визначається властивостями особистості і організму, типом нервової системи і темпераментом.

Формуванню індивідуального стилю педагогічної діяльності сприяє націленість педагога на розвиток іншої людини, бажання допомогти його становленню. Прагнення до пошуку кращих рішень в цій області прискорює процес вдосконалення педагогічної майстерності, який нерозривно пов'язаний з самопізнанням, опорою на сильні і нейтралізацією слабких сторін свого типу нервової системи і темпераменту, з'ясуванням

домінуючою професійно-педагогічно значущою риси характеру, виявленням провідного фактора індивідуальності.

При навчанні педагогічній майстерності слід не перетворювати тип вищої нервової діяльності в напрямку якогось стандарту, а формувати свій стиль в залежності від індивідуально-психологічних особливостей вчителя.

Вітчизняні психологи довели, що саме через індивідуальний стиль діяльності найбільш повно реалізуються можливості людини.

Досліджено залежність індивідуального стилю діяльності від типу нервової системи і темпераменту. Виявилось, що, незважаючи на певні професійні переваги вчителів, що володіють сильною і рухомою нервовою системою (холериків і сангвініків), досить великими творчими можливостями розташовують і вчителі з сильною, але малорухомою нервовою системою (флегматики), і вчителі зі слабкою нервовою системою (меланхоліки). Вся справа в тому, щоб враховувати сильні і слабкі сторони кожного.

Педагоги, які мають сильну і рухливу нервовою системою, домагаються успіхів за рахунок швидкості, оригінальності і навіть експромтна рішень. Вони спритні, експресивні, їм властива безпосередність і виразність емоційних реакцій.

Педагоги, наділені сильною, але інертною і врівноваженою нервовою системою, більше покладаються на попередньо підготовлені і ретельно зважені проекти і рішення. Вони діють неквапливо, ґрунтовно, стримані в емоційних проявах, але зате беруть спокоем, надійністю, витриманістю, постійністю і наполегливістю.

Майстрами і творцями стають також вчителі і вихователі, наділені від природи слабким типом нервової системи. Їх відрізняє особлива вдумливість, тонке розуміння ситуації, здатність зрозуміти і відгукнутися, співчувати, вловлювати найтонші нюанси настроїв і переживань своїх вихованців.

Тема 9. Іноваційні технології в роботі вчителя. Дистанційна форма навчання та її організаційні принципи.

План лекції:

1. Поняття інновацій в освіті. Традиційні та нові технології навчання.
2. Нові інформаційні технології навчання.
3. Дистанційна освіта. Основні принципи дистанційного навчання.

Ключові поняття:

Інновації (з італ. новина, нововведення) - нові форми організації праці та управління, нові види технологій.

Інновація освіти - цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікацій мети, змісту, методів, форм навчання й виховання, адаптації процесу навчання до нових вимог.

Особистісно орієнтоване навчання – це таке навчання, центром якого є особистість дитини, її самотність, самоцінність.

Інформатизація освіти – це процес забезпечення сфери освіти теорією і практикою розробки й використання сучасних нових інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічної мети навчання і виховання.

Нові інформаційні технології - це сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передачі і подання інформації за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних комунікацій.

Основний зміст

Питання 1. Поняття інновацій в освіті. Традиційні та нові технології навчання.

Інновації (з італ. новина, нововведення) - нові форми організації праці та управління, нові види технологій.

Інновація освіти - цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікацій мети, змісту, методів, форм навчання й виховання, адаптації процесу навчання до нових вимог. Стрижнем інноваційних процесів в освіті є впровадження досягнень психолого-педагогічної науки в практику, їх вивчення, узагальнення та поширення.

У сучасній українській школі використовують як традиційні технології навчання (пояснювально-ілюстративна, проблемна, програмована, диференційована та ін.), так і нові технології навчання (особистісно-орієнтована, групова, розвивальна, технологія формування творчої особистості, технологія навчання як дослідження, модульно-рейтингова, нові інформаційні технології).

Особистісно орієнтоване навчання – це таке навчання, центром якого є особистість дитини, її самобутність, самоцінність.

Метою особистісно орієнтованого навчання є процес психолого-педагогічної допомоги дитині в становленні її суб'єктивності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвому самовизначенні. Особистісно орієнтований підхід поєднує виховання та освіту в єдиний процес допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, розвитку дитини, підготовки її до життєвотворчості тощо.

Головні завдання особистісно орієнтованого навчання:

- розвинути індивідуальні пізнавальні здібності кожної дитини;
- максимально виявити, ініціювати, використати, «окультурити» індивідуальний (суб'єктивний) досвід дитини;
- допомогти особистості пізнати себе, самовизначитись та самореалізуватись, а не формувати попередньо задані якості;
- сформувати в особистості культуру життєдіяльності, яка дає можливість продуктивно будувати своє повсякденне життя, правильно визначати лінії життя.

Технологія організації групової навчальної діяльності школярів

Й.Г.Песталоцці стверджував, що вмiле поєднання індивідуальної і групової організації навчальної діяльності допомагає успішному навчанню дітей, а їх активність і самодіяльність підвищують ефективність уроку.

Як вид навчальної діяльності школярів, групова діяльність багатofункціональна. Функції групової навчальної діяльності: мотиваційна, навчальна, розвивальна, виховна, організаційна. При такій технології навчання формується колективiзм, моральні, гуманні якості особистості.

Форми групової навчальної діяльності на різних етапах уроку

Етап уроку	Форма діяльності
Перевірка домашнього завдання	Парна, ланкова
Вивчення нового матеріалу	Диференційовано-групова
Закріплення і вдосконалення	Ланкова, парна, диференційовано-групова, індивідуально-групова
Повторення і застосування знань	Парна, ланкова, кооперативно-групова

Переваги групової форми навчання:

- 1) за той самий проміжок часу обсяг виконаної роботи набагато більший;
- 2) висока результативність у засвоєнні знань і формуванні вмінь;
- 3) формується вміння співпрацювати;

- 4) формуються мотиви навчання, розвиваються гуманні стосунки між дітьми;
- 5) розвивається навчальна діяльність (планування, рефлексія, самоконтроль, взаємоконтроль).

Мета технології групової навчальної діяльності – розвиток дитини як суб'єкта навчальної діяльності.

Завдання:

- навчати школярів співпраці у виконанні групових завдань;
- стимулювати моральні переживання взаємного навчання, зацікавленості в успіхові товариша;
- формувати комунікативні вміння молодших школярів;
- формувати рефлексивні компоненти навчальної діяльності: цілеспрямованість, планування, контроль, оцінку;
- поєднувати фронтальну, індивідуальну та групову форми навчальної діяльності.

Технологія розвивального навчання

В основі технології розвивального навчання лежить уявлення про розвиток дитини як суб'єкта особистої діяльності. Розвивальне навчання – основа формування творчої особистості, а в подальшому – креативної особистості, яка має внутрішні передумови, що забезпечують її творчу активність, тобто не стимульовану зовнішніми факторами.

Розвивальне навчання – такий процес діяльності учнів, у ході якого кожна дитина повинна самостійно або за допомогою вчителя осмислити матеріал, творчо застосувати його в нестандартних умовах та свідомо запам'ятати для дальшого навчання. При цьому відбувається самовдосконалення та самовираження дитини. Модель розвивального навчання розрахована на вдосконалення розумових процесів з урахуванням можливостей кожної дитини.

Головною метою розвивального навчання є формування активного, самостійного творчого мислення учня і на цій основі поступового переходу в самостійне навчання.

Завдання розвивального навчання: формування особистості з гнучким розумом; розвиненими потребами до дальшого пізнання та самостійних дій;

- певними навичками та творчими здібностями.

Проектна технологія

Проект – цільовий акт діяльності, в основі якого лежать інтереси дитини. Навчальне проектування орієнтоване перш за все на самостійну діяльність учнів – індивідуальну, парну або групову, яку учні виконують впродовж визначеного відрізка часу.

Технологія проектування передбачає розв'язання учнем або групою учнів якої-небудь проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з другого – інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, техніки, творчості.

Проектна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів.

Суть проектної технології – стимулювати інтерес учнів до певних проблем, що передбачають володіння визначеною сумою знань, та через проектну діяльність, яка передбачає розв'язання однієї або цілої низки проблем, показати практичне застосування надбаних знань.

Робота над проектом – практика особистісно орієнтованого навчання в процесі конкретної праці учня, на основі його вільного вибору, з урахуванням його інтересів. Ця робота включає усвідомлення учнем мети, оформлення задуму, розробку організаційного плану, роботу за планом, підбиття підсумків у вигляді письмового звіту.

Метою навчального проектування є створення педагогом таких умов під час освітнього процесу, за яких його результатом є індивідуальний досвід проектної діяльності учня.

Завдання:

1. Не лише передати учням суму тих чи інших знань, а навчити здобувати ці знання самостійно, вміти застосовувати їх для розв'язання нових пізнавальних і практичних завдань.

2. Сприяти учневі у здобутті комунікативних навичок, тобто здатності працювати у різноманітних групах, виконуючи всілякі соціальні ролі (лідера, виконавця, посередника тощо).

3. Розширити коло спілкування дітей, знайомство з іншими культурами, різними точками зору на одну проблему.

4. Прищепити учням уміння користуватися дослідницькими прийомами: збирати необхідну інформацію, вміти її аналізувати з різних точок зору, висувати різні гіпотези, вміти робити висновки.

Технологія колективного творчого виховання

Сутність технології колективного творчого виховання – формування особистості в процесі роботи на користь інших людей; в організації певного способу життя колективу, де все ґрунтується на засадах моральності та соціальної творчості. Технологія колективного творчого виховання дасть можливість удосконалювати пізнавально-світоглядну, емоційно-вольову та дієву сфери особистості учня й педагога.

Ця технологія - особистісно орієнтована, бо кожній дитині знайдеться справа для душі, яку вона може організувати, зробити краще, ніж інші.

Колективні творчі справи – це прояв життєво-практичної громадської турботи про поліпшення спільного життя, це сукупність певних дій на загальну користь та радість. Це справа колективна, тому що планується, готується, здійснюється і обговорюється всіма учасниками. Вона - творча, тому що на кожній стадії її здійснення і учні, і педагоги ведуть пошук найкращих шляхів вирішення спільного завдання; бо справа не робиться по шаблону, завжди розкриває нові можливості її учасників. Колективні творчі справи розрізняються за напрямками виховання: громадські, трудові, пізнавальні, спортивні, оздоровчі, художньо-естетичної творчості тощо.

Мета технології – забезпечувати соціальне замовлення на людину нового, демократичного суспільства, якій притаманна активна життєва позиція.

Завдання:

- виховні завдання, які ставлять вихователі в процесі організації колективної творчої діяльності, вирішуються непомітно для вихованців, їх відкривають вихованці – в тій чи іншій мірі – при обговоренні результатів колективної творчої справи, і вони стають їхніми вимогами до себе;

- у процесі колективної творчої діяльності здійснюються в тісній єдності завдання різноманітних частин виховання: громадянського, морального, трудового, розумового, фізичного, естетичного;

- у процесі колективної творчої діяльності розвиваються в єдності всі три сторони особистості пізнавально-світоглядна (знання, погляди, переконання, ідеали), емоційно-вольова (почуття, прагнення, інтереси, потреби), діяльнісна (уміння, навички, звички, здібності, риси характеру);

- у процесі колективної творчої діяльності реалізуються різні функції виховної діяльності: вихователі передають готовий суспільно цінний досвід вихованцям, ті оволодівають цим досвідом і створюють новий досвід разом з вихователями та під їх керівництвом; відбувається поєднання цього досвіду з попереднім, обмін поєднаним

досвідом, його закріплення та нагромадження у вигляді позитивних традицій, подальший їхній розвиток;

- у процесі колективної творчої діяльності взаємопов'язано здійснюються різні ланки спрямованого виховання: виховання та самовиховання учнів і педагогів як особистісне, так і взаємне.

Питання 2. Нові інформаційні технології навчання.

Точкою відліку появи нових інформаційних технологій в масовій школі вважається урядова постанова «Про заходи щодо забезпечення комп'ютерної грамотності учнів середніх навчальних закладів і широкого впровадження електронно-обчислювальної техніки і навчальний процес», прийнята в 1985 році.

Інформатизація освіти – це процес забезпечення сфери освіти теорією і практикою розробки й використання сучасних нових інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічної мети навчання і виховання.

Нові інформаційні технології - це сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передачі і подання інформації за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних комунікацій.

Складові НІТ навчання:

1. Засоби НІТ навчання: а) апаратні (класи навчальної обчислювальної техніки, локальні і глобальні навчальні комп'ютерні мережі, електронне демонстраційне обладнання, комп'ютерні навчальні лабораторії тощо); б) програмно-методичні (навчальні, контролюючі, імітаційно-моделювальні, інструментальні, службові програми), комп'ютерні курси, програмно-методичні комплекси тощо; в) навчально-методичні (навчальні і методичні посібники, нормативно-технічна документація, організаційно-інструктивні матеріали тощо).

2. Методи НІТ навчання: а) традиційна модель навчання (фрагментарне використання комп'ютера на уроках як тренажера або для демонстрації; контроль знань і тестування; дослідницька робота учнів у позаурочний час тощо); б) нетрадиційна модель навчання (дослідницька робота в комп'ютерних лабораторіях, обчислювальні експерименти, телекомунікаційні навчальні проекти, дистанційне навчання, використання гіпертекстових довідкових систем із можливістю виходу у світову інформаційну мережу).

Основною метою НІТ навчання є підготовка учнів до повноцінної життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства.

Педагогічні завдання НІТ навчання:

-інтенсифікація всіх рівнів навчально-виховного процесу, підвищення його ефективності та якості;

-будова відкритої системи освіти, що забезпечує кожній дитині і дорослому власну траєкторію самоосвіти;

-системна інтеграція предметних галузей знань;

-розвиток творчого потенціалу учня, його здібностей до комунікативних дій;

-розвиток умінь експериментально-дослідницької діяльності та культури навчальної діяльності;

-формування інформаційної культури учнів;

-реалізація соціального замовлення, обумовленого інформатизацією сучасного суспільства (підготовка фахівців у галузі інформатики та обчислювальної техніки; підготовка користувача засобів нових інформаційних технологій).

Нові інформаційні технології відкривають учням доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищують ефективність самостійної роботи, дають цілком нові можливості для творчості, знаходження і закріплення усяких професійних навиків, дозволяють реалізувати принципово нові форми і методи навчання.

Комп'ютер у школі може надати істотну інформаційну підтримку вчителю в організації навчального процесу, підвищити якість та ефективність навчальних методик, реалізувати індивідуальний підхід до кожного учня.

3. Дистанційна освіта. Основні принципи дистанційного навчання.

Дистанційна освіта - це комплекс освітніх послуг, що надаються широким верствам населення у країні і за її мережами за допомогою спеціалізованого інформаційного освітнього середовища, яке базується на засобах обміну навчальною інформацією на відстані (супутникове телебачення, радіо, комп'ютерний зв'язок та ін.)

Дистанційна освіта - це навчання на відстані. Воно реалізується завдяки поєднанню поштового, радіо-, телевізійного, електронного зв'язків, телефону і газет за обмеженого безпосереднього контакту того, хто навчається, з викладачем або за повної його відсутності.

У межах дистанційної освіти дистанційне навчання є окремим фрагментом, особливою педагогічною технологією в організації освітнього простору, що характеризується особливостями стратегії і тактики взаємодії тих, хто навчаються з носіями та джерелами нових знань.

Дистанційному навчанню характерні класичні дидактичні принципи, такі як: природо відповідність; науковість і доступність; наочність; свідомість та активність; системність; систематичність і послідовність; зв'язок теорії з практикою та інші. Але дистанційне навчання має і специфічні характеристики. Однією із таких характеристик є те, що дистанційне навчання побудоване в основному на принципах інформатизації освіти і широкому застосуванні телекомунікаційних технологій.

Принципи дистанційного навчання

1. Принцип гуманістичності навчання. Цей принцип є визначальним у системі безперервного навчання і посилюється стосовно до дистанційного навчання. Його суттєвість:

- полягає в спрямованості навчання та освітнього процесу в цілому до людини;
- у створенні максимально сприятливих умов для оволодіння студентами соціально накопиченого досвіду;
- у засвоєнні обраної професії для розвитку і прояву творчої індивідуальності, високих громадських, моральних, інтелектуальних якостей.

2. Принцип вибору змісту освіти. Зміст дистанційної освіти повинен, по-перше, відповідати нормативним вимогам Державного освітнього стандарту і вимогам ринку, по-друге, він повинен сприяти створенню інформаційного простору людини для забезпечення процесу самореалізації.

3. Принцип забезпечення стартового рівня освіти. Ефективне дистанційне навчання вимагає певного набору знань, вмінь, навичок, а на сьогоднішній день ще й здатності до діяльності і певних здібностей. Наприклад, для продуктивного навчання кандидат на навчання повинен ознайомитися з науковими основами самостійної навчальної праці, володіти певними навичками роботи з комп'ютером та ін. Крім того, він повинен оволодіти повними базовими знаннями з обраного інформаційного напрямку.

4. Принцип пріоритетності педагогічного підходу при проектуванні освітнього процесу в дистанційному навчанні. Суть названого принципу полягає в тому, що проектування дистанційного навчання необхідно починати з розробки теоретичних концепцій, створення дидактичних моделей тих явищ, які планується реалізувати, їх методологічного аналізу, і конструювання технологічного ланцюжка засобів, які необхідні для реалізації. Досвід комп'ютеризації дозволяє стверджувати, що коли пріоритетною є педагогічна сторона, система являється більш ефективною.

5. Принцип педагогічної доцільності застосування ІКТ. Він вимагає педагогічної оцінки ефективності кожного кроку проектування та створення дистанційного навчання. Отже, на перший план необхідно ставити не впровадження технологій, а відповідне змістовне наповнення навчальних курсів і освітніх послуг, яке обов'язково передбачає перетворення отриманої інформації на діяльність, а також і постійний самоконтроль і контроль якості і ефективності цього процесу.

6. Принцип відповідності технологій до навчання. Технології навчання повинні бути адекватними моделям дистанційного навчання. У процесі становлення дистанційного навчання можуть з'явитися нові моделі, що у випадку необхідності повинні бути включені до нього. Прикладом таких нових моделей служитимуть об'єктно-інформаційні або проектно-інформаційні моделі. Як організаційні форми навчання в цих моделях будуть використовуватися телеконференції, телеконсультації, проектні роботи та ін.

7. Принцип мобільності навчання. Він полягає в створенні інформаційних мереж, баз і банків знань та даних для дистанційного навчання, що дозволяє студенту коригувати або доповнювати свою освітню програму в необхідному напрямку. При цьому вимагається збереження інформаційної інваріантної освіти, що забезпечує можливість переходу з університету до університету.

8. Принцип забезпечення захисту інформації, що циркулює в дистанційному навчанні. Необхідно передбачати організаційні й технічні засоби безпечного та конфіденційного зберігання, передачі і використання потрібних відомостей, забезпечення їх безпеки при зберіганні, передачі й використанні.

9. Принцип неантагоністичності дистанційного навчання існуючим формам освіти. Проектоване дистанційне навчання зможе дати необхідний соціальний та економічний ефект за умови, якщо технології будуть інтегровані в традиційну систему вищої освіти, доповнюватимуть та поширюватимуть її можливості з метою досягнення якнайвищої якості.

Тема 10. Самоосвіта та самовдосконалення вчителя. Психологічні аспекти саморегуляції в професійній діяльності педагога.

План лекції:

1. Поняття самоосвіти і самовдосконалення вчителя. Принципи самоосвітньої роботи.
2. Професійні деформації та їх ознаки.
3. Особливості професійної саморегуляції вчителя

Ключові слова:

Самоосвіта – це вид пізнавальної діяльності, який характеризується активністю, самостійністю, добровільністю та спрямованістю на вдосконалення розумових здібностей, формування культури розумової праці.

Професійні деформації (лат. *deforma* - перекручую, спотворюю) - деструктивні зміни особистості в процесі професійної діяльності.

Професійна криза - глибока невдоволеність від своєї діяльності, результатів, відчуття власної неспроможності, нездатність до самореалізації, невідповідність задумів, можливостей отриманим результатам.

Професійний розвиток вчителя спрямований на вирішення завдань, пов'язаних із педагогічною діяльністю.

Особистісний розвиток охоплює коло інтересів, захоплень і нахилів людини, що перебувають за межами професійної діяльності.

Портфоліо вчителя - це спосіб фіксації, накопичення матеріалів, що демонструють рівень професіоналізму вчителя і вміння вирішувати завдання своєї професійної діяльності.

Основний зміст

Питання 1. Поняття самоосвіти і самовдосконалення вчителя. Принципи самоосвітньої роботи.

Самоосвіта є необхідною умовою професійної діяльності педагога. З одного боку, самоосвіта – це цілеспрямована систематична пізнавальна діяльність, керована самою особистістю, що слугує для вдосконалення її освіти, вона є неперервним продовженням загальної та професійної освіти, завдяки якій актуалізуються і розширюються знання, поповнюються прогалини в духовному розвитку людини. З іншого боку, самоосвіта розглядається як вид вільної діяльності особистості, що характеризується її вільним вибором і спрямований на задоволення потреб у соціалізації, самореалізації, підвищення культурного, освітнього, професійного та наукового рівнів, отримання задоволення і насолоди. Самоосвіта – це по-справжньому вільний і, в той же час, найбільш складний вид освітньої діяльності, оскільки пов'язаний з процедурами саморефлексії, самооцінки, самоідентифікації і розробкою умінь і навичок самостійно набувати актуальні знання і трансформувати їх у практичну діяльність.

Суспільство завжди ставить до вчителя високі вимоги. Щоб навчати інших, потрібно знати більше за всіх. Знання, здобуті під час навчання у педагогічному виші, швидко застарівають. Сьогодні на уроці вчителю вже не достатньо були психологом, новатором і компетентним фахівцем. Сьогодні треба розуміти, що сучасний учитель має знати більше ніж його учні, та і його знання не повинні обмежуватися предметом і методикою його викладання. Він має бути в курсі передових технологій, орієнтуватися в сучасній політиці, економіці, мати знання в різних сферах суспільного життя тощо. Педагог повинен постійно самовдосконалюватися, тому що його робота пов'язана з постійним оновленням.

В самоосвіті педагога два аспекти – *професійний і особистісний*. Професійний спрямований на вирішення завдань, пов'язаних із педагогічною діяльністю, а особистісний охоплює коло інтересів, захоплень і нахилів, що перебувають за її межами. У процесі самоосвіти реалізуються основні дидактичні принципи вчення – систематичності, послідовності, наступності, зв'язку з практикою тощо.

Основні принципи самоосвітньої роботи:

1. Взаємообумовленість цілей, сутності, змісту, структури методичної роботи й суспільних потреб, педагогічної практики. Цей принцип, зокрема, вимагає єдності ідейно-політичної і професійної підготовки педагога, посилення уваги до методологічних знань.
2. Безперервність і систематичність підвищення кваліфікації і професійної майстерності працівника впродовж педагогічної діяльності.
3. Комплексне вивчення питань соціології, психології, дидактики, теорії виховання, наукових основ викладання предмета та поєднання теоретичної підготовки з оволодінням уміннями й навичками, необхідними в педагогічній діяльності.
4. Випереджальний характер підвищення кваліфікації педагога, своєчасне отримання наукової інформації, рекомендацій науки та передового досвіду.
5. Урахування рівня підготовки та індивідуальних інтересів учителів, диференціація змісту й методів методичної роботи.
6. Узгодженість і наступність підрозділів методичної роботи й курсової підготовки.

7. Взаємозв'язок методичної роботи з творчими пошуками окремих учителів і колективу в цілому.

Самоосвіта сприяє формуванню індивідуального стилю педагогічної діяльності, допомагає в осмисленні педагогічного досвіду і власної самостійної праці, є засобом самопізнання і самовдосконалення, шляхом педагогічного розвитку.

Учителю необхідно знати свої сильні і слабкі сторони, постійно формувати в собі внутрішній стрижень особистісного зростання, яке є неодмінною умовою досягнення професіоналізму.

Одним із сучасних методів професійного самовдосконалення є метод «портфоліо» - опис роботи з аналізом її ефективності, найбільш вдалі методичні розробки, приклади творчих робіт учнів тощо. Він може містити також документи, які фіксують професійний розвиток (дипломи, грамоти, подяки, характеристики та ін.), наукові, творчі роботи, власні статті, статті відомих науковців, які висвітлюють особливості тієї проблеми, над якою працює власник портфоліо, психологічні дослідження, конспекти уроків, виховних заходів.

Метод "портфоліо" допомагає вчителю не тільки систематизувати педагогічний досвід, накопичені знання, а й дати об'єктивну оцінку власному професійному рівню. Матеріали портфоліо можна упорядкувати за напрямками педагогічної діяльності, інтересами, обраною науковою проблемою, роками роботи тощо. Основою роботи над портфоліо є відображення професійного шляху, поглядів і планів учителя.

Для того щоб наблизити свій реальний образ до ідеалу, потрібно вміти керувати власним розвитком. Насамперед це означає уміння взяти на себе відповідальність за власне життя і професійну діяльність, вибудувати таку професійну освітню стратегію, яка б враховувала індивідуальні особливості, можливості, запити, задовольняла потребу в освіті, підвищенні кваліфікації в обраній сфері, інтелектуальному, фізичному, духовному розвитку. А це все передбачає оволодіння навичками самоорганізації і саморегуляції. У самоорганізації виявляється психологічна готовність до педагогічної діяльності, у саморегуляції - свідоме управління своєю поведінкою, психікою, енергетичним потенціалом, контроль над емоціями, збереження здатності критично мислити і розв'язувати складні проблеми.

Питання 2. Професійні деформації та їх ознаки.

Професійна діяльність неодмінно супроводжується змінами в структурі особистості педагога: відбувається посилення та інтенсивний розвиток якостей, що сприяють успішному здійсненню діяльності, а також придушуються і навіть руйнуються структури, що не беруть участі в цьому процесі. Позитивний вплив професії на особистість учителя виявляється у формуванні професійної самосвідомості, педагогічної спрямованості, педагогічного мислення, у розвитку професійно важливих якостей, оволодінні педагогічним досвідом тощо. Проте вплив професії на особистість може мати деякі негативні прояви, наприклад різке загострення небажаних особистісних якостей, "огрубіння" і винесення назовні стереотипів поведінки, мислення, спілкування. Усе це спричиняє ускладнення у взаємодії з іншими людьми і робить поведінку таких людей неадекватною ситуаціям. Ідеться про професійні деформації особистості.

Професійні деформації (лат. *deforma* - перекручую, спотворюю) - деструктивні зміни особистості в процесі професійної діяльності.

Отже, професійний розвиток - це не тільки зростання та вдосконалення, а й руйнування та професійні деструкції, які характеризуються як зміни психологічної структури особистості в процесі педагогічної діяльності.

Професійні деформації мають такі ознаки: - авторитарність (франц. *autoritaire* - владний), яка виявляється в централізації всього навчально-виховного процесу, використанні повчального стилю спілкування; домінантність, консерватизм, догматизм;

- емоційна індиферентність (лат. *indifferens* - байдужий), яка характеризується емоційною сухістю і байдужістю до учнів;

- експансіонізм (лат. *expansio* - розширення), що виявляється в перебільшенні значення дисципліни;

- поведінковий трансфер (лат. *transfero* - переносу, переміщую), який реалізується в прояві ознак рольової поведінки, характерної для учнів;

- самовпевненість, прямолінійність, низька критичність мислення;

- відсутність комунікативної гнучкості;

- орієнтація на соціальне схвалення та ін. Професійні деформації заважають учителю в роботі з учнями. Особливо чутливі до них важковиховувані учні. Саме вони переважно потрапляють під "гарячу руку" педагога й вислуховують нескінченні нотації. Вони прагнуть до самостійності, а педагогу здається, що краще їх застерігати від поганого вчинку, спокус. Так збільшується прірва непорозуміння, несприйняття позицій одне одного, назріває конфлікт.

Сензитивним (сприятливим) періодом для виникнення професійних деформацій є професійна криза.

Професійна криза - глибока невдоволеність від своєї діяльності, результатів, відчуття власної неспроможності, нездатність до самореалізації, невідповідність задумів, можливостей отриманим результатам.

Зміни поведінки під час професійної кризи є відповіддю на складність завдань, розв'язання яких спричиняє поведінкові реакції, які закріплюються, перетворюються на стереотипи, загострюють певні особистісні якості.

У педагогічній діяльності вчителя виокремлюють такі типи професійних криз:

1) криза адаптації до професії, яку переживає кожен четвертий учитель на початку професійного шляху (24- 25 років);

2) криза рутинності роботи, яка зачіпляє учителів, які працюють у школі 10-15 років (32-33 роки);

3) криза вчителя з високим досвідом роботи (42- 43 роки).

Кризи настають найчастіше під час переходу від однієї стадії професійного становлення до іншої. Вони є закономірним явищем і постають як різкі зміни вектора професійного розвитку особистості педагога: або призводять до особистісної і професійної дезадаптації, або зумовлюють перехід на вищий рівень професіоналізму.

Конструктивний варіант розв'язання кризової ситуації передбачає вироблення вчителем нової стратегії життя, професійної діяльності, переосмислення, ревізію і корекцію ним своєї особистісно-професійної позиції, прийняття дійсності такою, якою вона є, відкриття в собі нових можливостей для самореалізації, підвищення професійної кваліфікації.

Питання 3. Особливості професійної саморегуляції вчителя

Саморегуляція є здатністю людини керувати собою на основі сприйняття та усвідомлення актів своєї поведінки і власних психічних процесів. Саморегуляція є важливим аспектом професійної діяльності. Це здатність керувати власним психічним станом і поведінкою, з тим, щоб оптимальним чином діяти в складних педагогічних ситуаціях.

Психологічні основи саморегуляції містять у собі управління пізнавальними процесами (сприйняттям, увагою, мисленням, пам'яттю, мовою), а також управління поведінкою, емоціями, діями – реакціями на ситуацію.

Оскільки професійна діяльність людини передбачає самоуправління, прийняття оптимальних професійних рішень, доцільним є застосування терміну «професійна саморегуляція». Вона є інтегративною особистісною професійною характеристикою педагога, яка передбачає усвідомлення ним своїх дій, почуттів, мотивів, свого становища та доцільною видозміною власної діяльності відповідно до вимог ситуації.

Професійна саморегуляція виконує низку *функцій*.

Аксіологічна функція полягає в контролюванні й оцінюванні особистістю власної поведінки щодо її відповідності моральним принципам міжлюдських взаємин, з погляду реалізації у вчинках провідної ідеї – ідеї людини як вищої цінності, що становить основний зміст життєдіяльності особистості, яка досягла високого рівня моральної досконалості.

Функція планування та прогнозу передбачає моменти щодо реалізації потреб, мотивів, інтересів.

Функція «самосуб'єктивного впливу», тобто впливу індивіда на власні психічні процеси й стани з метою їх оптимізації, відповідає за витримку та емпатію.

Корегувальна функція полягає в перебудові власної поведінки з метою подолання дисонансу між наявними й передбачувальними наслідками певних поведінкових актів та реальною моральною ситуацією.

Селективна функція виявляється у наданні переваги (вибору) певним поведінковим завданням, засобам і способам їх розв'язання (у співвіднесеності з особистісно-значущими принципами, нормами й іншими ціннісними еталонами).

Функція забезпечення процесів самотворення (творення індивідом себе як особистості), самовиховання, у чому саморегуляції належить вирішальна змістовноінструментальна роль (тому процес самовиховання правомірно розглядати як специфічну, вищу форму саморегулювання особистості).

Незважаючи на різноманітність проявів, саморегуляція має чітку *структуру*, яка поєднує:

- те, що людина виступає як суб'єкт праці, включений до процесу навчальної або виробничої діяльності, в якому до дій та результатів праці пред'являються конкретні вимоги;
- програму виконавчих дій, узгоджену з умовами діяльності;
- неперервний контроль за ходом її реалізації;
- оцінку досягнутих результатів;
- рішення про необхідність корекції і характер корекційної діяльності.

Саморегуляція не зводиться до вибору окремих вчинків, вона полягає і в формуванні себе як особистості. Для цього особистість має багаторівневу систему внутрішніх механізмів, або процесів, які відбуваються в її свідомості і забезпечують стійкий зв'язок між зовнішніми вимогами, вираженими в нормах професійної діяльності та поведінці. Професійна саморегуляція служить вмінно стриманно ставитися до інших людей, терпимо сприймати їх недоліки, слабкості, помилки.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Бесіда – метод виховання та отримання інформації про особистість за допомогою безпосереднього словесного спілкування.

Валеологічне виховання – це процес формування ціннісно-орієнтованих установок на здоров'я та здоровий спосіб життя, побудованих як невід'ємна частина життєвих цінностей та загальнокультурного світогляду.

Виховання – процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовленого законами суспільного розвитку, дією об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Виховання всебічне – виховання, яке передбачає формування в особистості певних якостей відповідно до вимог розумового, морального, трудового, фізичного й естетичного виховання.

Виховання гармонійне – виховання, яке передбачає, щоб якості складових виховання (розумового, морального, трудового, фізичного, естетичного) доповнювали одна одну, взаємно збагачувалися.

Виховання національне – історично зумовлена і створена етносом система виховних ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, спрямованих на доцільну організацію діяльності членів суспільства, в процесі якої відбувається процес оволодіння морально-духовними цінностями народу, забезпечується єднання і спадкоємність поколінь, соборність народу.

Виховна справа – це вид (форма) організації і здійснення конкретної діяльності з метою виховання.

Виховуючі ситуації – спеціально організовані педагогічні умови для формування в учнів мотивів позитивної поведінки чи подолання недоліків.

Вправління – виконання учнем певних дій з метою вироблення і закріплення необхідних навичок та позитивних форм поведінки.

Гра – один із видів діяльності дитини, що полягає у відтворенні дій дорослих і стосунків між ними.

Громадська думка – система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їх діяльності і спілкування та виражає ставлення до різних явищ, подій, що становлять загальний інтерес.

Громадянське виховання – це процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, долучати її до суспільного життя, в якому права людини виступають визначальними.

Групова справа – форма організації виховної роботи під час проведення якої учні працюють у групі, виконуючи певне завдання, отримане від вчителя.

Групові форми виховання – це всі види групової навчально-пізнавальної діяльності учнів, наукових об'єднань, діяльність гуртків різного спрямування.

Гуманізація виховання – створення оптимальних умов для інтелектуального й соціального розвитку кожного вихованця; виявлення глибокої поваги до людини; визнання природного права особистості на свободу, соціальний захист, розвиток здібностей і вияв індивідуальності, самореалізацію фізичних, психічних і соціальних потенцій, на створення соціально-психічного фільтра проти руйнівних впливів негативних чинників навколишнього природного і соціального середовища; виховання у молоді почуттів гуманізму, милосердя, добротності.

Гуманізація виховання – створення умов для розвитку найліпших якостей та здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація взаємин між вихователями і вихованцями, постановка виховання у центр навчально-виховного процесу, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіра до неї; виховання гуманної, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної особистості.

Гуманізм – прогресивний напрям духовної культури, що звеличує людину як найбільшу цінність у світі, утверджує право людини на земне щастя, захист прав на свободу, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей.

Демократизація виховання – принципи організації виховної системи, які передбачають децентралізацію, автономізацію навчально-виховних закладів, забезпечення співпраці вихователів і вихованців, урахування думки колективу й кожної особистості, визначення людини як вищої природної і соціальної цінності, формування вільної творчої особистості.

Дискусія – метод групового обговорення проблеми з метою з'ясування істини шляхом зіставлення різних думок.

Диспут – вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють його учасників.

Діагностика вихованості – це розпізнання і вивчення істотних ознак вихованості, їхніх комбінацій, форм вираження як реалізованих цілей виховання.

Доручення – метод конкретних завдань учителя, батьків, колективу, що сприяє збагаченню досвіду позитивної поведінки, вихованню гуманних якостей особистості, відповідальності, старанності (доручення: відвідати хворого товариша, надати допомогу слабкому учню).

Екологічне виховання – набуття людиною знань у царині екології та формування в неї моральної відповідальності за збереження природного довкілля і розумного співіснування з ним.

Економічне виховання – виховання, що передбачає вирішення таких завдань: формування економічного мислення, оволодіння економічними знаннями, вміннями та навичками економічних взаємин.

Естетика – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, суть і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси.

Естетична діяльність (практика) – безперервний процес формування і реалізації певних творчих умінь, навичок, здібностей, гармонізації себе і світу.

Естетична культура особистості – своєрідний сплав особистісних якостей, які обумовлюють критерії оцінювання нею прекрасного і потворного. вияв чуття міри у власній творчості.

Естетична освіта – процес засвоєння мистецьких знань, умінь і навичок.

Естетична свідомість – сукупність поглядів, знань, суджень, оцінок, ідей, ідеалів.

Естетичне виховання – розвиток у людини почуттів прекрасного, формування умінь і навичок творити красу в навколишній дійсності, уміти відрізнити красиве від потворного, жити за законами духовної краси.

Естетичне почуття – спричинені взаємодією з естетичними цінностями (творіннями природи і людського таланту) емоції людини.

Естетичне сприймання – процес відображення сутності предметів і явищ естетичної дійсності, співвідношення сприйнятого зі сповідуваними особистістю критеріями.

Естетичне ставлення – здатність до емоційного переживання, активного засвоєння художнього досвіду, самостійного навчання, пошукових дій, спеціальних художніх й творчих здібностей.

Естетичний ідеал – соціальне обумовлений взірець досконалості, який є орієнтиром в оцінюванні естетичних явищ і власної художньо-творчої діяльності.

Естетичний розвиток особистості – процес становлення і вдосконалення естетичної свідомості та естетичної діяльності особистості.

Естетичний смак – здатність особистості до індивідуального відбору із сукупності естетичних явищ і предметів тих, які найбільше відповідають її поглядам та ідеалам, породжують позитивні відчуття в процесі сприймання.

Естетичні погляди – думки, судження, уявлення про прекрасне і потворне, які є основою ставлення до явищ буття загалом і явищ мистецтва зокрема.

Естетична потреба – внутрішня необхідність в осягненні певних естетичних цінностей і розвитку певних умінь.

Етичні бесіди – розмови вихователя з дітьми на моральні теми під час занять, у повсякденному житті.

Етнізація виховання – насичення виховання національним змістом, що спрямований на формування національної свідомості й національної гідності особистості; формування рис національної ментальності; виховання у молоді почуттів соціальної відповідальності за збереження, примноження і життєдіяльність етнічної культури.

Завдання виховання – забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості.

Заохочення – спосіб вираження позитивної оцінки поведінки та діяльності окремої людини або групи.

Засвоєння – пізнавальна активність особистості, внаслідок якої формуються знання, уміння та навички.

Засоби виховання – це доцільно організовані шляхи розв'язання виховних завдань.

Змагання – природна схильність дітей до здорового суперництва й самоутвердження в колективі.

Зміст виховання – це система морально-духовних, інтелектуальних, трудових, фізичних та естетичних якостей, переконань, умінь і навичок, які спрямовані на досягнення основної мети виховання – формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Індивідуальна виховна робота – це форма організації виховного процесу, яка забезпечує реалізацію творчих можливостей молодшого школяра через індивідуально спрямований розвиток здібностей, різні види діяльності.

Індивідуальна робота – форма організації виховного процесу, яка забезпечує реалізацію творчих можливостей молодшого школяра через індивідуально спрямований розвиток здібностей, творчу діяльність.

Індивідуально-виховна робота – це вид планомірної організаційної і виховної діяльності педагога щодо формуванню у молодших школярів необхідних якостей,

навичок і норм поведінки з урахуванням їх індивідуальних здібностей і досягнутих результатів у вихованні.

Інформація – деякі відомості, сукупність будь-яких даних, знань та ін.

Класифікація методів – це побудована (складена) за певною ознакою система методів.

Класний керівник – це педагог, який організовує і спрямовує виховний процес у класі, об'єднує виховні зусилля вчителя, батьків і суспільства, відповідає за організацію виховної роботи з учнями.

Колектив – група людей, об'єднаних спільною метою, соціально значущою спільною діяльністю.

Комунікативні звички – комунікативні дії, що стали потребою.

Комунікативність учителя – сукупність істотних, стійких властивостей особистості, що сприяють прийманню, розумінню, засвоєнню, використанню і передаванню педагогічної інформації, тобто інформації, спрямованої на навчання й виховання учнів.

Концепції виховання – система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення педагогічних явищ; основна ідея теорії змісту й організації виховання людини.

Концепція – визначений спосіб розуміння, трактування якого-небудь предмета, явища, процесу, основна точка зору щодо предмета тощо, загальний задум, ідея для їх систематичного висвітлення.

Критерії вихованості – це теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості (колективу).

Культура поведінки – сукупність корисних, стійких форм щоденної поведінки у побуті, спілкуванні, різних видах діяльності.

Культура поведінки дитини – сукупність корисних для суспільства сталих форм повсякденної поведінки у побуті, спілкуванні, різних видах діяльності.

Культура розумової праці – це вміння раціонально використовувати режим розумової роботи, точно і акуратно виконувати всі операції, підтримувати порядок на робочому місці і т. ін.

Культуровідповідність виховання – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами і промислами, забезпечення духовної єдності поколінь.

Лекція – розгорнутий, системний виклад у доступній формі певної соціально-політичної, моральної, естетичної проблеми.

Майстерність педагогічна – досконале творче виконання учителем-вихователем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості вихованця, забезпечення високого рівня інтелектуального й морально-духовного розвитку.

Масовий виховний захід – це ряд подій, що взяті з реального життя конкретної соціальної спільності.

Метод виховання – спосіб впливу на свідомість, почуття, волю, поведінку і систему відносин учня з метою формування активних громадян незалежної України.

Методи формування свідомості – це методи, що впливають на свідомість, почуття, волю вихованців для пояснення і доведення правильності чи необхідності певної поведінки, норм і правил спілкування, ставлення до навколишнього світу.

Мораль – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, які регулюють поведінку людей; форма суспільної свідомості.

Моральна свідомість школяра – суб'єктивно-ідеальна форма суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні відносини і регулює моральну сторону його діяльності.

Моральне виховання – виховання, що передбачає оволодіння нормами й правилами моральної поведінки, формування почуттів і переконань, умінь та навичок.

Моральне переконання – це ідея, вершина морального розвитку, шлях до якої лежить через єдність моральної звички і моральної свідомості.

Моральний реалізм дитини – концепція, згідно з якою у дітей дошкільного віку значно вище розвинута логіка моральних суджень, ніж моральні почуття.

Моральний розвиток – рівень засвоєння уявлень про моральні норми, сформованості моральних почуттів і моральної поведінки.

Моральні звички – це корисні для суспільства сталі форми поведінки, які стають потребою людини у будь-яких ситуаціях і умовах.

Моральні інстанції – прагнення поводитися згідно з моральними нормами не тому що цього вимагають дорослі (батьки, вихователі), а тому, що це приємно для себе й інших.

Моральні почуття – стійкі переживання у свідомості людини, які зумовлюють її вольові реакції, ставлення до себе, інших людей, явищ суспільного буття.

Морально вихована людина – це така людина, для якої норми, правила і вимоги суспільства виступають як особистісні погляди і переконання, як звичні норми поведінки.

Науковий світогляд – цілісна система понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до дійсності й самої себе.

Особисті моральні переконання - це кінцевий результат морального виховання, головний показник, що характеризує духовне обличчя людини, єдність думки і вчинку, слова і діла в її поведінці.

Педагогічна вимога – педагогічний вплив на свідомість учнів з метою спонукати їх до позитивної діяльності або гальмування негативних дій і вчинків.

Педагогічна техніка – це вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу.

Педагогічне спілкування – система соціально-психологічної взаємодії між учителем та учнем, що спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов для спільної діяльності.

Педагогічний діалог – дія в педагогічному процесі, яка дає змогу кожному партнерові самовиразитись у спілкуванні.

Переконання – метод виховного впливу, за допомогою якого вихователь звертається до свідомості, почуттів, життєвого досвіду дітей з метою формування свідомого ставлення до дійсності і норм поведінки.

Переконуючий вплив – комунікативний процес, який передбачає активну взаємодію різних за статусом комунікаторів, які мають різну мету, є комунікативно рівноважними (наділені свободою участі, впливу один на одного, що відповідає суб'єкт-суб'єктній парадигмі).

Пізнавальний інтерес – це властивість особистості, яка виявляється в актуальному, емоційно забарвленому ставленні до пізнання предметів, явищ навколишнього світу, видів діяльності, зумовлена усвідомленням їх значущості для особистості.

Планування – це визначення пріоритетних завдань виховання учнів класу на певний термін на основі аналізу проблем у їхньому розвитку, створення системи дійових заходів, дій класного керівника разом з іншими учасниками педагогічного процесу (учителями, батьками, громадськими інституціями).

Позакласна робота – спеціально організовані позаурочні заняття, які сприяють поглибленню знань, розвитку вмінь, навичок, здібностей учнів, задоволенню інтересів і забезпеченню їх розумового відпочинку.

Позашкільна робота – освітньо-виховна діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва.

Позашкільні форми виховання – це форми організації різноманітної суспільно корисної діяльності, яку проводять сьогодні дитячі і молодіжні організації, об'єднання, товариства, загони тощо.

Покарання – це такий вплив на особистість, через який засуджують дії та вчинки, що суперечать суспільним нормам поведінки.

Правове виховання – формування у громадян високої правової культури, що передбачає свідоме ставлення особистості до своїх прав і обов'язків, поваги до законів та правил людського співжиття, готовності дотримуватися і сумлінно виконувати визначені вимоги, які виражають волю й інтереси народу.

Правове виховання молодших школярів – це виховна діяльність школи, сім'ї, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки учнів початкової школи.

Привчання – організація планомірного і регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх на звичні форми суспільної поведінки.

Приєм – це частина, деталь методу, необхідна для більшої ефективності виховання.

Приєм виховання – складова частина методу, що визначає шляхи реалізації вимог методів виховання.

Принципи навчання – система вихідних, основних вимог до навчання, дотримання яких забезпечує ефективне виконання завдань учіння і розвитку особистості.

Принципи управління – вихідні положення, які визначають основні напрями, форми, засоби та методи управління загальноосвітніми навчально-виховними закладами.

Природовідповідність виховання – врахування багатогранної та цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, учнівської та студентської молоді, анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних і регіональних особливостей вихованців.

Прогнозування – передбачення ситуацій (обставин, процесів, явищ, подій), які раніше не мали місця, але можливі в перспективі.

Професійне самовдосконалення – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції та розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку.

Професійний стереотип – персоніфікований образ професії, тобто узагальнений образ типового професіонала.

Професійно-педагогічна комунікація – система безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання професійно-педагогічних відносин.

Професіограма – опис вимог, соціально-психологічних і фізичних особистісних якостей, які висуває певна професія.

Професія (від лат. *professio* – офіційно зазначене заняття) – вид трудової діяльності, що потребує певних знань і трудових навичок та є джерелом існування, життєдіяльності.

Профорієнтація – це науково обґрунтована система соціально-економічних, психолого-педагогічних і виробничо-технічних заходів щодо надання учням особистісно орієнтованої допомоги у виявленні й розвитку здібностей і схильностей, професійних і пізнавальних інтересів у виборі професії, а також формування потреби у праці й готовності працювати в умовах ринку, багатшаровості форм власності й діяльності.

Психологічний вплив – зміна психологічних характеристик особистості, групових норм, громадської думки або настрою шляхом використання психологічних, соціально-психологічних закономірностей.

Робота класного керівника – це цілеспрямована, системна, планована діяльність, яка будується на основі програми виховання всього освітнього закладу, аналізу попередньої діяльності, позитивних та негативних тенденцій суспільного життя, на основі особистісно-орієнтованого підходу з урахуванням актуальних завдань, що стоять перед педагогічним колективом школи, і ситуації у класному колективі, міжетнічних, міжконфесійних відносин.

Самоактуалізація – постійне прагнення людини до повного виявлення і розвитку особистісних потенційних можливостей та до їх реалізації.

Самоаналіз – аналіз власних думок, почуттів тощо.

Самовиховання – свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення, вдосконалення або зміну своїх якостей відповідно до соціальних чи індивідуальних цінностей, орієнтацій, інтересів, цілей, які складаються під впливом умов життя і суспільного виховання.

Самокритика – процес опрацювання результатів самостереження за допомогою самоаналізу і самооцінки.

Самоосвіта – процес набуття знань у процесі самостійно/роботи поза систематичним навчанням у стаціонарному навчальному закладі.

Самооцінка – оцінювання особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей.

Самоповага – особисте оцінне судження, виражене в позитивному ставленні індивіда до самого себе.

Самореалізація – свідомо, цілеспрямована матеріально-практична, соціальна й духовна діяльність особи, скерована на реалізацію власних сил, здібностей, можливостей, життєвих настанов.

Саморегуляція – здатність людини керувати собою на основі сприймання й усвідомлення актів своєї поведінки та психічних процесів.

Самоспостереження – спостереження індивіда за своїми діями, вчинками, думками, почуттями.

Самоставлення – ставлення людини до самої себе.

Самоусвідомлення – усвідомлення людиною себе як особистості, свого місця в суспільній діяльності. Самопізнання – процес відкриття себе, пізнання свого внутрішнього світу, сильних і слабких сторін своєї особистості.

Самоутвердження – намагання утвердитися в певному соціальному статусі й соціальній ролі.

Сім'я – невелика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їх діти (власні або усиновлені), кровні родичі, інші особи, пов'язані родинними зв'язками з подружжям.

Статеве виховання – оволодіння підростаючим поколінням етикою й культурою у сфері взаємин статей, формування у нього потреб керуватися нормами моральності в стосунках між особами протилежної статі.

Структура процесу виховання – логічно взаємопов'язані компоненти, які забезпечують процес формування особистості: оволодіння правилами та нормами поведінки, формування почуттів і переконань, вироблення вмінь і звичок у поведінці, практична діяльність у соціальному середовищі.

Сугестивний метод – психологічний вплив на особу або групу осіб, розрахований на беззаперечне сприйняття незалежно від їх думок і волі.

Теорія – найбільш розвинута абстрактна система знання, що відображає і пояснює певну сферу дійсності обґрунтуванням закономірних та істотних властивостей і зв'язків, містить у собі поняття, принципи, закони.

Трудове виховання – це процес залучення учнів до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної праці з метою передання їм виробничого досвіду, розвитку в них творчого практичного мислення, працьовитості й свідомості людини праці.

Фізичне виховання – виховання, що ставить за мету створення оптимальних умов для забезпечення достатнього фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, оволодіння знаннями про особливості організму людини та фізіологічні процеси, набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок

Форми виховної роботи – це варіанти організації виховного процесу, композиційна побудова виховного заходу.

Список використаних джерел

Основна

1. Баранівський, В. Ф. Основи психології та педагогіки : посіб. для підгот. до іспитів. К. : Паливода А.В., 2018. 223 с.
2. Бідюк, І.А. Педагогічна психологія. Навчальний посібник. Харків: Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2017. 57с.
3. Гетьман Т., Кричковська Т Проблеми педагогічної психології : хрестоматія. Київ, 2017. 381с.
4. Євтух М.Б., Лузік Е.В. і ін. Педагогічна психологія: Підручник. К.: КондорВидавництво, 2019. -420 с.
5. Засєкіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособове спілкування : навч. посіб. Медицина : 2018, 216 с.
6. Кайдалова Л.Г. Пляка Л.В. і ін.. Психологія спілкування : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і допов. Х. : НФаУ, 2018.140 с.
7. Методичні рекомендації до навчальної дисципліни “Педагогічна психологія” для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань: 05 8. Соціальні та поведінкові науки спеціальності: 053 Психологія складена для реалізації освітньо-професійної програми: Психологія (2 курс) / за ред. Л.М. Фальковська, Н.О. Никончук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2018. 100с.
8. Оверчук В.А. Статеві-вікові особливості прояву булінгу в підлітковому віці. *Збірник наукових праць психологічних наук Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : психологічні науки / гол.ред. О.Ф. Волобуєва. Хмельницький : видавництво НАДПСУ, 2018. №3(11). С.226-237.*
9. Радул В. В. Кравцов В. О., Михайліченко М. В. Основи професійного становлення особистості сучасного вчителя [навч. посіб.].Кіровоград : Поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс-ЛТД”, 2017. 252 с
10. Туріщева Л.В., Гончаренко О.В. Вивчення особистості школяра і педагога. Харків : Вид. група «Основа», 2017. 144 с.

Допоміжна

1. Психологія діяльності людини : рекомендаційний бібліографічний покажчик / укладач І. О. Міщенко. Запоріжжя : НБ НУ«Запорізька політехніка», 2019. 36 с.
2. Степанов О.М. Педагогічна психологія. Київ : Академвидав, 2017. 416с.
3. Тисячник І. В. Мотиваційна готовність до науково-дослідницької діяльності студентів вищих навчальних закладів. Тиждень науки. Запоріжжя, 2017. С. 262-263.
4. Остополець І.Ю. Психологія. (Змістовий модуль 1 «Загальна психологія»). Навчально-методичне забезпечення самостійної роботи студентів факультету фізичного виховання. Навчально-методичний посібник. Слов'янськ: 2018, 208 с.
5. Остополець І.Ю. Психологія (Змістовий модуль 3 «Вікова психологія»). Навчально-методичне забезпечення самостійної роботи студентів факультету фізичного виховання. Навчально-методичний посібник. Слов'янськ: 2018, 126 с.
6. Остополець І.Ю. Психологія (Змістовий модуль 2 «Соціальна психологія»). Навчально-методичне забезпечення самостійної роботи студентів факультету фізичного виховання. Навчально-методичний посібник. Слов'янськ: 2018, 114 с
7. Чернякова О.В., Грицук О.В., Мельник В.В. Крос-культурна психологія : навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю 053 Психологія. Слов'янськ : ДДПУ, 2018. 185 с.
8. Чернякова О.В., Грицук О.В. Психолінгвістика: навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю 053 Психологія. Слов'янськ : ДДПУ, 2019. 185 с.

Нормативні документи

Державний стандарт початкової освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87 (Додаток 4 до Державного стандарту. Вимоги до обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти з математичної освітньої галузі <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>

Закон України «Про повну загальну середню освіту» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

Лист Міністерства освіти і науки України від 22.09.2021 № 1/9-482 «Щодо методичних рекомендацій про викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році» <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-metodichnih-rekomendacij-pro-vikladannya-navchalnih-predmetiv-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20212022-navchalnomu-roci>

Лист Міністерства освіти і науки України від 22.09.2021 №1/19840-21 «Про організацію освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти» <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

Наказ Міністерства освіти і науки України 01 серпня 2018 року № 831 "Про затвердження Порядку зарахування осіб з особливими освітніми потребами до спеціальних закладів освіти, їх відрахування, переведення до іншого закладу освіти" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0945-18/print>